સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

સુધરેલી રીત મુજબ ☞

ટેક્સ્ટ બુક્સ રીવિઝન કમિટિએ

તૈયાર કરેલી

ચોપડીના અર્થ.

શબ્દાર્થ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે અને [illegible]
; કવિતાના અન્વય; કવિતાની
ી; પાઠના સવાલ તથા [illegible]

Publisher—*D. N. Shah.*
Gandhi Chowk Surat.

[illegible] ૧૯૨૭ના [illegible] મુજબ [illegible] કરેલું.

[illegible]શ્વરલાલ મગનલાલ મોતીરામ શાહ.
શાહપોર—સુરત.

[illegible]—ગોવિન્દજી દાદાભાઈ નાયક.
[illegible]—શ્રી અનાવિલ બંધુ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસ.
મહાનપુરી ભાગળ, [illegible] પોળ—સુરત.

કિંમત રૂ. ૦-૬-૦ | સને ૧૯૩૦

૧૫૬ર૮ — અમદાવાદ.

મેસર્સ સી. ડી. શાહ એન્ડ કો. કૃત.

છઠ્ઠી ચોપડીના અર્થ

પાઠ ૧.

કર્તવ્ય=કરવા યોગ્ય કામ; ફરજ; ધર્મ
પ્રત્યે=તરફ; સાથે
પૂજ્ય-પૂજવા લાયક
નમન કરવું=નમવું; પગે લાગવું
અનેક=(અન્-નહિ+એક) એક નહિ એટલે ઘણાજ
દુ:ખ=આપદા; પીડા, દુ:ખ ત્રણ પ્રકારનાં છે, આધિ=મનની પીડા; વ્યાધિ-શરીરની પીડા; ઉપાધિ=બહારથી આવેલી પીડા)
સ્તન ધ્યાન; ભાઇ
અગણિત=(અ-નહિ+ગણિત=નહિ ગણી શકાય એટલા, ઘણાજ
અણચિંતવ્યા=(અણ નહિ+ચિંતવ્યા=ધાર્યા=અણધાર્યા
અસંખ્ય-(અ=નહિ+સંખ્યા=સંખ્યા) સંખ્યા વગરના એટલે ઘણાજ
પાળનાર=(પાલ=પાલણ+નાર=કરનાર) પાલણ કરનાર
સ્મરણ=ધ્યાન; ભક્તિ
સૂર્યમંડળ=સૂર્ય અને તેની આસપાસ ફરનારા ગ્રહો
ગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરતા ગોળા (એ નવ છે)
ઉપગ્રહ=(ઉપ+ગ્રહ) મુખ્ય ગ્રહની આસપાસ ફરનારો નાનો ગ્રહ
નિયમિત=(નિયમ+ઇત=વાળો) નિયમ પ્રમાણે
ભ્રમણ કરે છે=ફરે છે; ભટકે છે
અગાધ=(અ=નહિ+ગાધ=ઊંડું) ઘણું ઉંડું; અપાર; અથાગ; ગહન
મસ્જીદ=મુસલમાનોને નમાજ પઢવાનું મકાન
અગિઆરી=(સંસ્કૃત અગ્ન્યાગાર; અગ્નિ=દેવતા+આગાર=સ્થળ) પારસીઓના આતશબેહરામ પૂજવાની જગા
દેવળ=ખ્રિસ્તીઓનું પ્રાર્થના કરવાનું મકાન

સંતાન=છૈયાં છોકરાં; વસ્તાર
પરિવાર=કુટુંબ કબીલો; ખટલો
મરકી=જે રોગથી ઘણા મરણ થાય તે (કોલેરા; શીતળા; પ્લેગ વગેરે)
દુષ્કાળ=દુષ્કાળ ઉપરથી (દુષ્=નઠારો +કાળ=વખત) અનાજ પાણી મોંઘા મળે એવો વખત
સદ્વિચાર=(સદ્=સારા) સારા વિચાર
દિલાસો=ધીરજ
પારિસ=ફ્રાન્સનું મુખ્ય શહેર; (આખી દુનિયામાં સુંદર શહેર)
મોટા મનથી=ઉદાર દિલથી
આપણને નહિ હોય તો આપણા પાડોશીને હજો=મતલબ કે આપણી પાસે નહિ હોય પણ આપણા પાડોશી પાસે હોય તો કોઈક દિવસ આપણને ખપ લાગે
કહેવત=કહેતી; અનુભવ સિદ્ધ વાક્ય
હિતકર=(હિત=ભલું+કર=કરનાર) ભલું કરનાર
આરોગ્ય=સુખાકારી; તનદુરસ્તી
આહાર=ખાવાનું
વિહાર=ફરવા હરવાની મોજ

ખાવાને માટે જીવવાનું નથી=ખાઈ પી એશઆરામ માટે જીવવાનું નથી, પણ જીવવાને માટેજ ખાવું જ જોઇએ. મતલબ કે અતિશય અને ભારે પદાર્થ ખાવા નહિ.
મર્મ=છુપો ભેદ; ગુપ્ત વાત
પવિત્ર=નિર્મળ શુદ્ધ; પાપ વગરનું
નજર આગળ રાખી = મનમાં ખડા કરી.
વર્તન=ચાલ
ભ્રષ્ટ કરવું=અપવિત્ર કરવું; બગાડવું
વખત નકામો જવા દેવો નહિ= સારા કામમાં વખત ગાળવો.
તરંગો=વિચાર પર વિચાર
વિચારવા=મનન કરવા
સત્પુરૂષ=(સત્=સારો+પુરૂષ) =સારા માણસ
સમાગમ= (સમ=સાથે+આગમ= આવવું) મેળાપ; મુલાકાત
સાર–માણસની મુખ્ય ફરજ ત્રણ પ્રકારની છે. (૧) ઇશ્વર પ્રત્યે. (૨) પાડોશી પ્રત્યે. (૩) પોતાના પ્રત્યે.

પાઠ ૨.

દિલ્હી=જમના નદી પર હાલની રાજધાનીનું શહેર છે. (હિંદુ અને મુસલમાનની રાજધાનીનું શહેર હતું. એમાં ૧૮૭૭, ૧૯૦૨ ને ૧૯૧૧માં દરબારો ભરાયા હતા.)

વેપારની ધમાલવાળા=મ્હોળો વેપાર કરનારા

પુરાણું=જુનું; અગાઉનું

ખંડેર=પડી ગએલી ઈમારતો

શાહજાહાનાબાદ=(શાહજહાં+આબાદ =વસાવેલું) શાહજહાંએ વસાવેલું તે

ઈમારત=ઉંચી બાંધણીનું મોટું ઘર

ઘુમટ=અર્ધ ગોળ શિખરવાળું ઢાંકણું; ગુંબજ

અરબી લેખો=અરબી ભાષામાં પત્થરમાં કોતરેલાં લખાણ

કુરાન=મુસલમાનનું ધર્મ પુસ્તક

મહેલાત=ભવ્ય મકાનો

દિવાને આમ=રૈયત અથવા સાધારણ વર્ગના લોક માટે કચેરી ભરવાનું મકાન

દિવાને ખાસ=અમીર ઉમરાવોને માટે કચેરી ભરવાનું મકાન

બેગમો=પાદશાહની સ્ત્રીઓ

બીબીઓ=અમીરોની સ્ત્રીઓ

હમામખાનું=(હમામ=નાહવાનું+ખાનું=ઠેકાણું) નાહવાનું ઠેકાણું

હોજ=છોથી બાંધેલો કુંડ

હેરત=અચંબો; નવાઇ; અચરતી

જળહળી રહેલી=પ્રકાશેલી; ઝળકાટ મારી રહેલી

મયુરાસન=(મયુર=મોર+આસન= બેઠક) મોરના આકારની બેઠક. (એમાં હીરા, માણેક વગેરે જડાવ્યાં હતાં. એની કિંમત ટાવરનિયર નામના યુરોપી ઝવેરીએ સાડા ૭ કરોડની કરી હતી)

હેવાલ=બયાન; વૃત્તાંત

ખ્યાલ=ધારણા; અટકળ

શરાફ=હુંડી, વ્યાજુ વગેરે કરનાર

પેઢી=શરાફની દુકાન

દિલ્હીગર=દિલ્હીના વતની

જમા થએલા=ભેગા થએલા

સલ્તનત=રાજ્ય સત્તા; હકુમત; પાદશાહી

એશઆરામ=મોજશોખ
નિરુદ્યમી=(નિર્=નહિ+ઉદ્યમ+ઇ=વાળો) ધંધા વગરનો
નવાણ=પાણીની જગાઓ, જેવા કે કુવા, વાવ, તળાવ વગેરે
જગ જાહેર=દુનિયામાં પ્રખ્યાત
કુતુબમિનાર=કુતુબુદ્દીને બંધાવેલો મિનારો
લાટ=ઉંચો; સ્તંભ
અશોક=ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર; બિંદુસારનો પુત્ર (એણે બૌદ્ધ ધર્મને આશરો આપ્યો હતો)
હજીરો=કબર; રોજો; મિનારો
હૃદયભેદક=વાંચતાં અફસોસ થાય એવો
વેધશાળા=આકાશી પદાર્થોની ગતિ વગેરે જોવાની જગા
મજલા=માળ
અટક=બાધા; નિયમ; પ્રતિજ્ઞા
વૃંદાવન=ગોકુળની પાસેનું વન (જ્યાં શ્રી કૃષ્ણે લીલા કરી હતી તે)
જયસ્તંભ=જીતનો થાંભલો; કીર્તિસ્તંભ
ઢાળેલો=નાખેલો; દાટેલો
મર્હુમ=સ્વર્ગવાસી; અગાઉ થએલા
કૈસરેહિંદ=હિંદનો સિંહ. (એ નામનો ઇલકાબ છે).
જંગી=ઘણોજ મોટો
રાજ્યાભિષેક=(રાજ્ય=રાજા+અભિષેક=નવા રાજા પર દૂધ પાણીની જે ધારા કરવી તે) રાજાએ તખ્તનશીન થવું તે

સવાલ—દિલ્હીમાં જોવા લાયક મકાનો ક્યાં ક્યાં છે અને તે કોણે બંધાવેલાં? દિલ્હી નામ શા આધારે પડ્યું? દિલ્હીનો કયો ભાગ જોતાં અચંબો લાગે છે? મયૂરાસન વિષે શું જાણો છો? દિલ્હીમાં દરબાર ક્યા ક્યા સનમાં ભરાયો હતો? જુમામસીદ, કુતુબમિનાર, જયસ્તંભ વિષે શું જાણો છો? હિંદની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું?

પાઠ ૩.

પરાક્રમ=લોકોમાં જશ મળે એવું કામ કરવાનું સામર્થ્ય તે
દળ=લશ્કર; સેના

મહારથી=મોટો જોરાવર લડવૈયો
ઘૂસી ગયો=દાખલ થયો
વાદળ=જુથ; ટોળું
ચીરી=વિખેરી; કાપી નાખી
પ્રતાપી=પરાક્રમી
દાખવવામાં=બતાવવામાં
પાછી પાની કરવી=કાયરપણું બતાવવું
હક=અખત્યાર; દાવો; માલકી
સહાયક=(સહાય=મદદ+અક=કરનાર) મદદ કરનાર
નીમકહલાલી=જેનું અન્ન ખાવું તેનું સારૂં કરવું તે; કૃતજ્ઞતા
લાલી=તેજી; શૌર્ય
પૂર્વજ=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મેલા) બાપદાદા
છાપ=મેળવેલી કીર્તિ
યાવદ્ચંદ્રદિવાકરૌ=કાયમ; હયાત; સૂર્ય ચંદ્ર રહે ત્યાં સુધી
સાથરે=પથારીએ
રોળ=કેર
તુંબડા=ડોચકાં; માથાં
અડફતે ચઢતાં=અટવાઇને આવતા
તરવાર તાણી તૂટયા છે=તરવાર લઇ ઘૂમે છે
બાણુની હેલી કીધી છે=તીરનો વરસાદ વરસાવ્યો છે
ભાજીમૂળા=ભાજીમુળા જેવા; કમતાકાતવાળા
ભીડી પડયા છે=ધસીને દોડયા છે
વિસામો લેવાની=ઢીલ કરવાની
ઝાઝેરૂં=ઘણું
પગ વાળવાનો=નચિંતે બેસવાનો
કારમી=ભયંકર; બિહામણી
કીકિયારી=ચીસ
કાયાનો ધર્મ=શરીરનું ભાન
વાયુવેગે=પવન જેટલી ઝડપે
સંચરી=જઇ
હર=શિવ
શર=બાણ; તીર
ટંકાર=અવાજ
સંહાર=નાશ
કારમો=ભયંકર
જેર કરો=તાબે કરો
જોધ=જોદ્ધા; લડવૈયા
મર્દો=પુરુષો; બહાદુરો; શૂરવીરો
સિસોદીઓ, તુંવાર, ઝાલા, સલુંબરા

=એ રજપુત કુળની શાખાઓ છે.
પાવ=પગ
પાવ પાછો ન ધરો=પાછા ન હઠો
ચેતક=પ્રતાપના ઘોડાનું નામ
ઘાવ=ફટકો
પિતૃ=પિતા
પંડ=પિંડ
મહી=પૃથ્વી
ફેર ન મળે=નક્કી; ખચિત
લાં'વ=લાહવો; ઓરીઓ
દુર્લભ=(દુર+લભ=) મળવું કઠણ
દાવ=વખત
તલપાવી=કુદકો મરાવી
હોદો=છત્રીવાળી અંબાડી
નિરંકુશ=(નિર=નહિ+અંકુશ=દાબ) દાબ વગરનો; સ્વતંત્ર
વકરાએલા=ખીજવાયલા
દારૂણ=મોટું; જબરૂં; ભયંકર

ઇંદ્રાસન=(ઇંદ્ર+આસન)=ઇંદ્રનું આસન
મહિમાવાન=મોટાઇવાળું
વિધાતા=બ્રહ્મા
મિથ્યા થવાનો=મટવાનો
ઉલટેલાં=સામા થએલાં
અળગુ=આઘુ; દુર
પ્રાણઘાતક=(પ્રાણ=જીવ+ઘાત=હત્યા+ અક=કરનાર)+મરણ નીપજે તેવો
વિમાનમાં પગ મૂકતો થોભાવો= સ્વર્ગે જતો અટકાવો
સાહિત્ય=હથિયાર
અંધારા ઉલેચવાનાં થશે=મહેનત ફોગટ જશે.
મરદાની=મરદાઇ; બહાદુરી
વિલંબ=વાર; ઢીલ
પૂર્ણ પરાક્રમ=પુરેપુરી બહાદુરી
સાર—હંમેશાં ધણીનું ભલું ઇચ્છવું.

અન્વય—સિસોદિઆ, ધનુષનો ટંકાર કરી શર વાવરો, તુંવાર તરવારો કરી શત્રૂનો સંહાર કરો. (૧) ઝાલા, કારમી ક્રોધ કરી ભાલા વાવરો, સલુંબરા સાવધ રહીને મહા જોવ જોર કરો, (૨) મર્દો પાછો પાવ ન ધરો અને નામ અમર કરો; પ્રતાપ ચેતક હેકવી, સલીમ શિર ઘાવ દે છે. (૩) પુરૂષો પગ પાછો પડે, તો પિતૃ પંડ લે નહિ; જુદ્ધમાં

જય કીધા થકી નવ ખંડમાં કીર્તિ રહે છે. (૪) મહી વિષે મરવાનું છે. એમાં ફેર ન મળે, ક્ષત્રી મર્દો જુદ્ધમાં તન, તજે, પણ ઘેર મરે નહિ. (૫) ઓ! શૂરા સિસોદિઆ આ દુર્લભ દાવ આવ્યો છે પ્રતાપને જશ આપો ને કીર્તિનો લાંવ લો. (૬)

સમજુતી—હે સિસોદીઆ. રજપુતો! કામઠાનો અવાજ કરી બાણુ વાપરો. હે! તુંવાર રજપુતો તરવારથી દુશ્મનોનો નાશ કરો. (૧) હે! ઝાલા રજપુતો ભયંકર ક્રોધ કરીને ભાલા વાવરો, સલુંબરા સાવધ રહી મોટા લડવૈયા તાબે કરો. (૨) બહાદુરો પાછી પાની ન કરો. (પીઠ ન બતાવો) અને તમારૂં નામ અમર કરો. પ્રતાપસિંહ સલીમના માથા પર ફટકો મારે છે. (૩) હે! શૂરવીરો પીઠ બતાવીએ તો પિતા પિંડ લે નહિ. (પિતા નાખુશ થાય) લડાઇમાં જીત મેળવ્યાથી આખી પૃથ્વીમાં આબરૂ (કાયમ) રહે છે. (૪) પૃથ્વીમાં જન્મ ધરીને (નક્કી) મરવાનું છે. એમાં લગાર પણ ફરક નથી. ક્ષત્રી મરદો લડાઇમાં મરે છે, પણ ઘેર મરતા નથી. (૫) ઓ શૂરવીર સિસોદીઆ રજપુતો! આવો ફરી ન મળે એવો આ વખત આવ્યો છે પ્રતાપસિંહને આબરૂ આપો અને તમે આબરૂ મેળવો. (૬)

પાઠ ૪.

દીસંત=દેખાય.

મંગળકારી=(મંગળ+કાર+ઇ) આનંદ દાયક

પરિતાપ=(પરિ=ચારે તરફથી+તાપ =દુઃખ) પુરેપુરૂં દુઃખ

નિવારી=મટાડી

મધુર=મીઠી

કોમળ=નાજુક; સુંદર

શી=કેવી

તરુવર=(તરૂ+વર) મોટાં ઝાડ

અમૃત=મિઠાશ

ઝીલે=લે; ચાખે

રસીયું=ઓપ ચઢાવ્યો

પરમ=મોટું
શોભન=શોભનારૂં
લોભન=લલચાવનારૂં
લોચન=આંખ;નેણ
સ્વર=સૂર, અવાજ
સરિતા=નદી
મલિનતા=મેલાપણું;
સમાવતી=મટાડતી
શશી=ચંદ્ર ચંદ્રમા
અંતર=મન
વિહારતો=વાતો; મોજ કરતો
લે'રી=લહેર; તરંગ
પસારતો=ફેલાવતો
હરે=લઇ લે
પુરણ=પુરૂં
વાસીત=(વાસ+ઇત) વાસવાળું સુગંધીદાર
શ્રમ=થાક
વિરામતાં=આરામ લેતાં; શાંત થતાં
નાવડી=નાની હોડી
ધવળ=સફેદ; ધોળું
ખળળ=ખળખળ
નાવિક=ખલાસી
સમો=વખત
વાગોળતા=મોંમાં પાછું લાવી ચાવતા
શીંગડી=નાના શીંગડાં
કંઠની=ગળામાંની
ગાજતી=વાગતી
પથિક=(પથ+ઇક) વટેમાર્ગુ; રસ્તે જનાર
ઓઢણ=ઓઢવાનું લુગડું
ભ્રાંત=ખોટા વિચાર
શાંતિ=જંપ
ત્રાસ=બીક
નિવાસ=રહેઠાણ
સકળ=બધી
રચના=શોભા
ઉચરતી=બોલતી
કીરતી=વખાણ; સ્તુતિ
કરતા=કરનાર; પરમેશ્વર

અન્વય- જંગલ મંગળકારી દીસંત, મનુષ્યના પરિતાપ નિવારી કોમળ મધુર ચંદની શી ખીલે (છે !) સહુ તરૂવરો અમૃતને ઝીલે (છે) (૧) બધું વન રૂપેરી રસે રસાયું (હોય તેવું) પરમ શોભન (અને

લોચનને લોભન (જણાય છે) મીઠા સ્વર કરતી જતી સરિતા મલિનતા (અને) તાપ સમાવતી,) (૨) (નદીના) જળે ચંદ્રતણા કીરણો રમતાં (જણાય છે. વળી) વિહારતો શીતળ મંદ પવન*જળ મહીં ઝીણી લે'રી પસારતો જાય છે તેથી શશી તણી છબી અંતર ઉછળે છે. (૩) (તે પવન) વન (નાં) ફૂલોની ઘણી સુગંધી હરે (છે ને તે વડે) તે વનને પુરણ વાસિત કરે (છે; દિવસના આતિશે શ્રમ પામતાં પશુ પંખી (ત્યાં) છુપી ગયાં (ને) વિરામતાં (જણાય છે) (૪) નદી મહીં જળ કાપતી નાવડી (નો) સફેદ સઢ અતિ પવને ફુલ્યો (છે) અરે એનું ઉદર વિશાળ હશે (તેથી) ખરે ધવળ વસ્ત્રથી ઢાંકી દીધું (છે) (૫) જળમાં ખળળ બહુ શબ્દ થતા; (અને) બહુ શ્રમથી નાવિક હાંકતા (ને) સમો જતાં નદી તીરે ગાડી છુટી (છે તેના) બળદ બેસી શું ઘાસ વાગોળતા! (૬) કહીય વાંકડી શીંગડી ડોલતી (જણાય છે) કંઠની ઘંટડી મધુર વાજતી (સંભળાય છે ને) પથિક ભયની ભ્રાંત તજી નિરાંતે ઓઢણ તાણી (ને) સૂઇ ગયાં. (૭) અહીં શાંતિ નિવાસ કરી રહી (છે તેથી) અહીં તો જન ત્રાસ વિસરતા આ સકળ રળિઆમણી રચના (પોતાના) કરતા તણી કીરતી ઉચરતી. (૮)

સમજુતી—જંગલ આનંદદાયક દેખાય છે. માણસોનાં દુઃખને મટાડી આ મધુર કોમળ ચાંદની કેવી શોભી રહી છે! બધાં ઝાડ અમૃતને ઝીલે છે અર્થાત્ ચંદ્રિકાને ધારણ કરે છે. (૧) બધું વન રૂપાના રસવડે (ચંદ્રિકાથી) રસી લીધું ન હોય! મતલબ કે રૂપેરી ચાંદની પૂર્ણ પ્રકાશી રહી છે. એવું જે ઘણું શોભિતું ને આંખને લલચાવનારૂં છે અર્થાત્ આવી લલિત શોભા આંખમાં લોભ ઉત્પન્ન કરે છે એટલે જાણે જોયાજ કરીએ એવી આંખને ઇચ્છા થાય છે.

મધુર અવાજ કરતી નદી મેલાપણું (મેલ) અને તાપ શાંત કરતી. (૨) નદીના પાણીમાં ચંદ્રનાં કિરણ રમતાં જણાય છે, વળી મોજમાં વાતો ઠંડો ધીમો પવન પાણીમાં ઝીણા તરંગો હલાવતો જાય છે તેથી ચંદ્રમાની છબી ઉછળતી હોયની! એવું આપણા મનમાં લાગે છે. (૩) તે પવન વનમાંનાં ફૂલોની ઘણી સુવાસ લઇ લે છે, ને તે વડે તે (પવન) જંગલને પુરેપુરૂં સુગંધીદાર કરે છે. દિવસની ઘણી મહેનતથી થાકેલા પશુપંખી ત્યાં છુપાઈ જઇને આરામ પામતા જણાય છે. (૪ નદીમાં પાણી કાપતી જતી હોડીનો ધોળો સઢ ઘણા પવનથી ફુલેલો જણાય છે, અરે એનું પેટ મોટું હશે તેથી ખરેખર ધોળા લુગડાથી તેને ઢાંકી દીધું છે. (૫) હોડીના ચાલવાથી પાણીમાં ખળખળ ઘણા શબ્દ થતા અને ઘણી મહેનતથી ખલાસીઓ હાંકતા હતા; વખત થઇ જવાને લીધે નદી કિનારે ગાડી છુટી છે. તેના બળદ બેસીને કેવા ઘાસ વાગોળે છે! (૬) કદી તે બળદોની વાંકી શીંગડીઓ હાલતી જણાય છે અને ગળામાંની ઘંટડી મધુર અવાજથી વાગતી સંભળાય છે. વટેમાર્ગુઓ બીકનો ખોટો વિચાર છોડી દઇને નચિંતે સોડ તાણીને સૂઈ ગયાં છે. (૭) અહીંઆં શાંતિ (શીતળતા) રહેઠાણ કરી રહી છે તેથી અહીંઆ તો માણસ બીક ભૂલી જાય છે; આ બધી શોભાયમાન બનાવટ જાણે બનાવનારની (પરમેશ્વરની) આબરૂ બોલતી હોયની! મતલબ કે પરમેશ્વરની અગાધ શકિતનું ભાન કરાવતી હોયની! (૮)

પાઠ ૫.

સંસ્કૃત=સંસ્કાર પામેલી; શુદ્ધ અને સુંદર થએલી

સમુહ=જથ્થા; વર્ગ

સાક્ષર=વિદ્વાન

સંસ્કાર પામેલી=શુદ્ધ ને સુંદર થએલી

પુરોહિત=કુળ ગોર

પુશ્તુ=અફગાનિસ્તાનમાં બોલાતી ભાષા

વંશપરંપરા=પેઢી ધર પેઢી
વિદ્વતા=(વદ્ ધાતુ=જાણવું) પંડિતાઈ
પ્રાકૃત=અસંસ્કૃત; ચાલુ
પવિત્ર પુસ્તકો=ધર્મના ગ્રંથો
ભાષાંતર=તરજુમો; બીજી ભાષામાં નકલ
નિરાળી=જુદી; નોખી

સવાલ—હિંદુસ્તાનની ભાષાના મુખ્ય કેટલા વર્ગ પાડી શકાય અને તે ક્યા ક્યા? વધારે અગત્યની ભાષા કઇ છે અને શા માટે? હિંદુસ્તાનમાં બોલાતી મુખ્ય ભાષાઓનો નકશો ચીતરો.

પાઠ ૬.

પાતશાહ=પાદશાહ (અલાઉદ્દીન)
ઇસી=એવી
કિસી=કેવી
કિસ્યૂં=કેવાં છે
માંગલપુર=માંગરોળ; કાઠિઆવાડમાં શહેર છે
અણહલપુર=અણહિલપુર
સુરઠ=સોરઠ; સૌરાષ્ટ્ર
છિ કિસી=કેવી છે
છાયા=ભાસ
અપભ્રંશ=મૂળ શબ્દનું થએલું અશુદ્ધ રૂપાંતર; વિકાર પામેલું
નિકટ=ધાડો; નજીકનો; પાસેનો
રોડું=ભાંગેલી ઇંટનો કટકો
પોચકું=જરા જેટલું
ઢોબરૂં=હાંલ્લું; વાસણ
વકટલેંડ=એક, બેને માટે ગિલ્લી દંડાની રમતમાં બોલાય છે. (એ શબ્દો દ્રાવિડ ભાષાના છે)
ચલણી=વપરાતા
રૂઢિ=રિવાજ
ઉચ્ચાર=બોલ
સંક્ષેપ=ટુંકા
માસિક=(માસ+ઇક) દર માસે નીકળતું ચોપાનીઉં

પાઠ ૭.

સંપ=એકમત; ઐક્ય
ઉદ્દેશ=હેતુ; મતલબ
સુધારાવટ=(સુધારા+વટ) સુધારાપણું
રાજ્ય પ્રકરણ=રાજ્ય વહીવટ
ડગલે ડગલે=વારે ઘડીએ

કુસંપ=(કુ+સંપ) અણબનાવ	ધર્મઠગ=ધર્મનો ડોળ કરી ઠગનાર
વણસાડે=બગાડે	ઉપદ્રવ=હરકત; પીડા; ઇજા
ફજેતી=ગેરઆબરૂ	અહિત=(અ+હિત) અકલ્યાણ; બુરૂં
વિઘ્ન=હરકત	દાઝ=લાગણી; બળતરા; દયા
ઘાલમેલ=ગરબડ; પ્રપંચ	ધાર=માન; સમજ
પ્રફુલ્લિત=આનંદિ	દૈવ=નસીબ
બરકત=લાભ; ફાયદો; કૃપા	આર=આરો; છેડો
ચિઢીઆપણું=ખીજવાટ; બળિએલપણું	કુવેંમ=ખોટા વહેમ
સંપીલા=(સંપ+ઇલા) સંપવાળા	મત્સર=અદેખાઇ; કીનો; દ્વેષ
દ્રોહ=વેર બુદ્ધિ; અપકાર	આકરી=ખરાબ; માઠી
રાજ્યદ્રોહ=રાજ્ય પ્રત્યે વેરબુદ્ધી	સુસંપ=(સુ+સંપ) સારો સંપ
તૂટ=જુઠાણું; તરકટ; તોફાન	જંપ=શાંતિ
	પડી=પડીકું

અન્વય—હું દીલમાં દાઝ ધરૂં છું અને દેશીને વિનંતી કરૂં છું, વળી ખરેખર કહું છું એમાં લેશ જુઠું ન ધાર. બહુ સુરાજ તો કુસંપથી સહુ તૂટી ગયાંજ; હું શું દૈવ વાત કહું છું કે દુઃખનો આરો નહિ રે, કુવહેમ, મત્સરે કરી આવી આકરી દશા થઇજ, સુસંપની પડી વિના રોગ ભાર ન જશેરે, માટે કુસંપને નસાડવાને, સુસંપ જગાડવાને; અને જંપનેજ વધારવાને ઝટ લઇ તું વિચાર રે. (૧)

સમજુતી—મને મનમાં દયા આવે છે અને તેથી હું દેશીઓને અરજ કરૂં છું કે હું ખરેખરૂં કહું છું તેમાં જરા પણ જુઠું માનશો નહિ, ઘણા સારા રાજ્ય તો અણબનાવથી નાશ પામ્યા. હું નસીબની શી વાત કહું કે દુઃખનો છેડોજ નહિ. ખોટા વહેમ અને અદેખાઇએ

આપણી આવી બુરી હાલત થઇ છે, સારા સંપની પડી વગર દુઃખરૂપી રોગનો ભાર જશે નહિ. માટે કુસંપને હાંકી કાઢવાને, સારો સંપ ફેલાવવ ને, અને શાંતિ વધારવાને તું જલદી વિચાર કર. (૧)

પાઠ ૮.

એકાંત=નર્યો વાસ
હાસ્ય વિનોદ=આનંદની વાતચીત
ખુદાવંદ=મોટા દરજ્જા વાળાને માટે વપરાય છે
એક વચની=બોલેલું પાળનાર
તકસીર=ગુનોહ; વાંક અપરાધ
ચેતી=સમજી
જહાંપનાંહ=(જહાં=દુનિયા+પનાહ=રક્ષણ કરનાર) દુનિયાનું રક્ષણ કરનાર: મોટો પાદશાહ
તાજુબ=અચરજ; નવાઈ
એકનો બે થયો નહિ=માન્યું નહિ
સુચના=અગમચેતી
કનડે છે=હેરાન કરે છે
ખો=લત; કુટેવ
ટળવળે=વળખાં મારે
દમ સુકાઈ જશે=પાયમાલ થઇ જશે
ગત=સ્થિતિ
રકઝક=વાદવિવાદ; તકરાર
અન્નદાતા=(અન્ન=અનાજ+દાતા=આપનાર) જીવાડનાર
ખાવીંદ=હાકેમ; ધણી
આકરાં=ભારે
હીકમત=કળા; તદબીર; યુક્તિ
સાર—અક્કલવાન માણસો સમયસૂચકતા વાપરી શકે છે.

પાઠ ૯.

પ્રસન્ન=ખૂશ; રાજી
નવ=નહિ
કીરતન=ભજન; ગુણગાન
અતીશે=ઘણું; વધારે
ડાચાકૂટ=નકામી વાતચીત
લવ=લવારી; ગમે તેમ બોલવું તે
પર=પારકી
નિંદા=બદબોઇ
પૂજન=પૂજા; સેવા
કાયા=શરીર
કંપે=ધ્રૂજે
ગંજીફા=રમવાનાં પાનાં

કૂદતા=રમતા
આઠ પહોર=દહાડો ને રાત (એક પહોર ૭ાા ઘડી એટલે ત્રણ કલાકનો થાય છે)
જંપે=ઠરીને બેસે
ચંદન=સુખડ; સુગંધીકાષ્ટ
કુંડી=મશાલો છુંદવાનું પત્થરનું કુંડું
કુદકું=લાકડાનો દસ્તો;
રગડે=વાટે; ઘૂટે
એકાદશી=અગિઆરસ
ઓચ્છવ=ઉત્સવ; પવિત્ર દિવસ
જાગરણ=ઉજાગરો
ભાંડ=ભુંડા કે બિભત્સ શબ્દ બોલનાર
ભવૈયા=ભવાઇ કરનાર
સારી=આખી
લુખું=ઘી વગરનું
પરૂણા=પરોણા
વેઠ=પીડા
મિષ્ટ=મીઠું ભોજન
પરાણે=બળાત્કારે
મગન=ખુશી
ડોલે=ડોકું ધુણાવી હા પાડે
ભગવત=ઇશ્વર

ભૂષણ=ઘરેણું
મણિ=હીરા; રત્ન
મુક્તા=મોતી
વીણ=વગર
સુત=છોકરો
જપવા=જપ કરવા; ધ્યાન કરવા
ગળાં કાપે=વિશ્વાસઘાત કરે
ગળગળો=ગરીબ
ભાવા=ચાળા; ઢોંગ
અન્ય=બીજા
અનુચિત=(અન+ઉચિત=લાયક)=અયોગ્ય; અઘટિત
કર્મ=કામ
અંતર=મન
છળ=કપટ; ઠગાઇ
લહે=જાણે
અંતરજામી=અંતર્યામી;
સ્વામી=ધણી; માલીક
સંગી=સોબતી
વૃંદાવન=ગોકુળની પાસેનું વન (જ્યાં શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને લીલા કરી હતી તે)
કા'ન=શ્રીકૃષ્ણ

નાદે=અવાજથી
વેધી=વીંધી
મુનિવર=(મુનિ+વર=મોટા) મુનિઓમાં જે શ્રેષ્ઠ; મોટા મુનિ
તરૂ=ઝાડો
ઝુકી=લચી
ચરણે નમવાને=પગે લાગવાને
જમુના=યમુના
નીર=પાણી; જળ
મોહન=ખૂશ
નાદ=અવાજ
કાન દઈ=ધ્યાનથી; એક ચિત્ત
પય પાન કરે નહિ=ધાવે નહિ
ગાળા=ડોકમાં બાંધેલાં દોરડાં
પળે=જાય; દોડે
કમળજળ=પાણીમાં પેદા થતું લાંબી દાંડીનું એક જાતનું ફૂલ
ટાટડી=સ્થિર
ઉદીઓ=ઊગ્યો
ભાણુ=સૂર્ય; સુરજ
શંકર=શિવ; મહાદેવ
સમાધ મેલી રહ્યા=સ્તબ્ધ થઇ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત રહ્યા

અન્વય--તારા દીલનું કપટ નવ જાએ; (તો પછી) તને પ્રભુ તે કેમ પ્રસન્ન થાએ? પ્રભુ (ના) કીરતન (અને) પ્રભુ (ના) નામ સ્મરણમાં તારે અતિશે આળસ (છે) (પણ તું) આખો દિવસ ડાચાકુટ લવ (અને) પરનિંદા (કરવામાં) હારે નવ (તો પછી) તને પ્રભુ૦ (૧) પ્રભુનું પૂજન કરતી વેળા તારી કાયા કંપે; (પણ) ગંજીફા સોગટાં કુટતાં આઠે પહોર નવ જંપે (ટેક) (૨) હરિનું ચંદન ઘસતાં, શ્રમથી તારૂં શરીર બગડે; (પણ) કુંડી, કુદકું લઇ મરી, મસાલો (અને) ભાંગજ ભાવે રગડે, (ટેક) (૩) એકાદશી ઓચ્છવના જાગરણ તને અતિ કઠણ લાગે; (પણ તું) ભાંડ ભવૈયા જોવા સારૂ સારી રાતજ જાગે; (૪) હરિના ભગતને જાણે વેઠ વળગી (એમ સમજી) લુખું સુકું (ખવરાવે) (પણ) સગાં સંબંધી (ને) પરૂણા આવે તેને

પરાણે મિષ્ટ (ભોજન) પીરસે. (ટેક) (૫) ગુરૂ બે પૈસાની સેવા બતાવે (ત્યારે) ત્યાં ગણગણતું બોલે; (પણ) જ્યારે ઘરની સ્ત્રી ઘરેણું માગે ત્યારે ત્યાં હસી (ને) મગન થઇ ડોલે. (ટેક) (૬) ભગવત (ને) ખોટાં મોતી, કાચ (અને) કિડીઆં (નાં) ભૂષણ ઘાલે (પણ) સુત (અને) સ્ત્રીને સોનું, રૂપું, મણિ, મુક્તા વીણ નવ ચાલે. (ટેક) (૭) જગ દેખતા જપવા બેસે, બાકી ખાવાને માટે પણ ન નહાય; ગળાં કાપે ત્યાં ગળગળો થાય. એ વૈષ્ણવનાં ભાવા (છે.) (ટેક) (૮) આ કરવું આ ન કરવું એમ અન્યને શિક્ષા દે (પણ) તું તે પ્રમાણે કરતો નથી. (અને) અનુચિત કર્મ કરે છે. (ટેક) (૯) અંતરના છળ અન્ય ન લહે. પણ અંતરજામી જાણે, દાસ દયાનો સ્વામી જે પ્રભુ (છે) તે તો સાચાના (જ) સંગી છે. (ટેક) (૧૦)

અન્વય—વૃંદાવનમાં કાન ઉભો ઉભો વાંસળી વગાડે (છે) તે વાગે (છે) રે. (તે) નાદે મુનિવરની વાંસળી વેધી (અને) કોને સાન નવ રહી રે. (ટેક) (૧) ચરણે નમવાને કાજ તરૂની શાખાઓ ઝુમી રહી (છે) રે; અને વૃક્ષ સાથે વેલી (પણ) ઝુમી રહી રે, આજ અમારાં ભાગ્ય (ને ધન્ય છે) (ટેક) (૨) જમુના નીર ચાલે નહિ રે, (અને) મૃગ મનમોહન થાય, પંખી માળામાં હાલે નહિ (અને) નાદ સૂણી ન રહેવાય, (ટેક) (૩) વાછરૂ પય પાન કરે નહિ (અને) કાન દઇને સાંભળે રે; કાને નાદ સૂણવાને ગાયો ગાળા તોડી તાંહાં પળે રે. (ટેક (૪) ટાટડી જળકમળ ફૂલ્યા, (તેથી જાણે) ભાણ ઉદીઓ દીસે છે રે; શંકર સમાધ મેલી રહ્યા (છે) (એ સઘળું) જગતને જાણ થયું રે; (ટેક) ૫)

સમજુતી—તારા મનમાં છળ ભેદ જાય નહિ તો પછી તારા પર પ્રભુ શી રીતે રાજી થાય? પ્રભુના ભજનમાં અને ઇશ્વરનું નામ

યાદ કરવામાં તને ઘણુંજ આળસ આવે છે, પણ તું આખો દહાડો પારકી બદબોઇ કરવામાં, લવરીમાં અને ડાચાકુટ કરવામાં થાકતો નથી. તો પછી તારાપર પ્રભુ૦ (૧) ઇશ્વરની પૂજાસેવાની ક્રિયા કરતી વખત તારૂં શરીર ધ્રૂજે છે, પણ તું પાનાં અને સોગટાં રમતાં રાત દહાડો ઠરીને બેસતો નથી. (ટેક) (૨) ઇશ્વર માટે સુખડ ઘસવાની મહેનતથી તારૂં શરીર બગડે પણ કુંડી અને કૂદકું લઇને મરી મસાલો અને ભાંગ હોંસથી વાટે છે; ત્યારે તારૂં શરીર બગડતું નથી. (ટેક) (૩) તને અગિઆરસના અને ઓચ્છવના ઉજાગરા કરવા ઘણા ભારે લાગે છે. પણ તું ભાંડ અને ભવૈયા જોવાને માટે આખી રાત જાગે છે. (ટેક) (૪) હરિ ભક્ત આવે તો જાણે પીડા વળગી હોય તેમ લુખુ સુકું ખવડાવે; પણ જો સંબંધી અને પરોણા આવે તો તેને તું આગ્રહ કરીને મીઠું ભોજન મૂકે છે. (ટેક) (૫) ધર્માચાર્ય નજીવી સેવા કરવાનું બતાવે ત્યારે ત્યાં તું ગણગણતું બોલે છે. પણ જ્યારે ઘરની બાયડી ઘરેણું માગે ત્યારે તું હસીને ખુશી થઇ હા કહે છે. (ટેક) (૬) ઇશ્વરને ખોટાં મોતી, કાચ અને કિડીઆનાં ઘરેણાં ઘાલે છે, પણ છોકરા અને બાયડીને સોના રૂપા હીરા મોતી વગર ચાલે નહિ, (ટેક) (૭) દુનિઆને બતાવવાને જપ કરવા બેસે છે, બાકી તો ખાવાને માટે પણ નહાય નહિ વિશ્વાસઘાત કરે ત્યાં ગરીબ થાય એવા વૈષ્ણવના (તારા) ચાળા છે- (ટેક) (૮) આમ કરવું આમ ન કરવુ એમ બીજાને શિખામણ દે છે. પણ તું તો તે પ્રમાણે કરતો નથી અને અયોગ્ય કામ કરે છે. (ટેક) (૯) તારા મનનો પ્રપંચ બીજો જાણે નહિ પણ ઇશ્વર જાણે છે; દાસ દયારામનો ધણી (પરમેશ્વર) એ તો સાચાનોજ સોબતી છે. (ટેક) (૧૦)

જમના કિનારે ગોકુળની પાસેના વનમાં શ્રીકૃષ્ણ ઉભા ઉભા વાંસળી વગાડે તે વાસળી વાગે છે તેનો અવાજથી મુનિયોમાં શ્રેષ્ટ તેમની પણ પાંસળી વિંધાઇ જાય છે મતલબ કે તેઓ વાંસળીના મધુર સુરથી મશગુલ થઇ ગયા અને તેથી કોઇને ભાન રહ્યું નહિ. (ટેક) (૧) શ્રીકૃષ્ણને પગે લાગવાને માટે ઝાડની ડાળીઓ લચી રહી છે. અને વૃક્ષની સાથે વેલી પણ લચી રહી છે તે જાણે કહેતાં હોય કે આજ અમારા નસીબને ધન્ય છે. (ટેક) (૨) એ અવાજ સાંભળીને યમુના નદીનું પાણી વહેતુ નથી અને હરણ ના મનમાં મોહ થાય છે, પક્ષીઓ માળામાં હાલતા નથી. મતલબ કે સ્તબ્ધ થઇ ગયા છે. એ અવાજ સાંભળીને મારાથી રહેવાતું નથી. (ટેક) (૩) વાછરડા ધાવતા નથી, અને ધ્યાન દઇને સાંભળે છે, કાને અવાજ સાંભળવાને માટે ગાયો ગળામાં બાંધેલું દોરડું તોડીને ત્યાં જાય છે. (ટેક) (૪) સ્થિર જળકમળ ખીલ્યાં તેથી જાણે સુરજ ઉગ્યો દેખાય છે. મહાદેવ સ્તબ્ધ થઇ ધ્યાન છોડીને એક ચિત્ત થઇ રહ્યા છે. એ બધી દુનિયાને ખબર પડી છે. (ટેક) (૫)

પાઠ ૧૦

પરવાળું=એક જાતના દરિઆઇ પ્રાણીનાં લોહીમાંથી ઉત્પન્ન થતો મેલ. (એનો રંગ લાલ, ગુલાબી કંઇક પીળો મણી રૂપે હોય છે.)

જંગબાર, ઝાંઝીબાર = આફ્રિકામાં શહેર છે.

માડાગાસ્કર=આફ્રિકા ખંડમાં દુનીયામાંનો મોટો બેટ છે.

ભૂમધ્ય=(ભૂ+મધ્ય) પૃથ્વીની વચ્ચે આવેલો સમુદ્ર

પુરબહારમાં=ખીલતાં; નીકળતા

પાસિફિક મહાસાગર=શાંત મહાસાગર (આ મહાસાગરે ⅓ ભાગ પૃથ્વી રોકેલી છે)

બહુ પગી=(બહુ+પગ+ઇ) ઘણા

પગવાળા

ખોખું=જીવ વગરનું ખોળીઉં

રસી=લોહી પાણીવાળો ચીકણો પદાર્થ

અનંત કોટી=(અનં+કોટી) ઘણાજ કરોડ; અતિશય; સંખ્યાબંધ

વિભાગ=(વિ+ભાગ) ભાગના ભાગ

ઉષ્ણ=ગરમ

કટિબંધ=(કટી=કેડ+બંધ=બંધન) પૃથ્વીપર જુદા જુદા પ્રદેશોમાં ટાઢ તાપ કેવા પડે છે તે જાણવાને પૃથ્વીના મુખ્ય પાંચ પટા પાડેલા છે તે દરેકને કટિબંધ કહે છે.

ઉષ્ણકટિબંધ=કર્ક અને મકરવૃત્ત વચ્ચેનો ૪૭ અંશનો ભાગ; વિષુવવૃત્તથી ઉત્તર દક્ષિણ ૨૩॥ અંશનો ગરમ પ્રદેશ.

ભંગાણ=પોલાણ

વામ=બે હાથને પહોળા કરી રાખતા બે હાથ ને છાતી જેટલી લંબાઇ

જ્વાળામુખી=(જ્વાળા=અગ્નિ+મુખ=મોં+ઈ=વાળો) જેના મોઢામાંથી ધુમાડો બળતા પથરા ને ઊનો રસ વગેરે નીકળે છે એવો

વિસામો=વિશ્રાંતિ

નાળિએર=(સંસ્કૃત નારીકેર ઉપરથી) નારિક=પાણીવાળું+ઇર=ઉગવું) =પાણીવાળી જગાએ ઊગનાર ઝાડનું ફળ; નાળિએરીનું ફળ

પ્રતિ=જાત

યુનાની હકીમો=ફારસી કે અરબી વૈદક ગ્રંથ પ્રમાણે દવા કરનાર

વિધિપૂર્વક=અમુક રીત પ્રમાણે

ભસ્મ=રાખ

માત્રા=ધાતુ વગેરેને મારી કરેલી દવા

કિરમજી=સંસ્કૃત કૃમિજ ઉપરથી (કૃમિ=જીવડો+જ=પેદા થવું) (એ એક જાતના જીવડામાંથી પેદા થાય છે) લાલરંગ; ઘેરો લાલરંગ

સવાલ—પરવાળાના બેટો કયાં છે? પાસિફિક મહાસાગર નામ પાડવાનું કારણ શું? પરવાળા કોણ બનાવે છે? પરવાળાની બનાવટ કહો.

પાઠ ૧૧.

તંદુરસ્તી=આરોગ્યતા

સેવન=ઉપયોગમાં લેવું તે

બક્ષીસ=ભેટ

અનિશ્ચિત=નિશ્ચય વગરની
વૃદ્ધિ=વધારો
ભંગ થાય=પળાય નહિ
શરમ=સહે
મદ્યાર્કવાળા=દારૂના તત્ત્વવાળા
ક્ષય=શરીર દહાડે દહાડે ઘસાતું જાય તેવો રોગ

સવાલ—તંદુરસ્તી જાળવવાનાં મુખ્ય સાધનો ગણાવો. મદ્યાર્ક-વાળા પદાર્થ પીવાથી શા શા ગેરફાયદા થાય છે?

પાઠ ૧૨.

અનારોગ્ય=(અન્=નહિ+આરોગ્ય=તંદુરસ્તી) તંદુરસ્તી બગડે એવું.
તબીએત=શરીર; પ્રકૃતિ
શરદી=ભેજ; પાણીવાળી હવા.
તંદુરસ્તી=(તન=શરીર+દુરસ્ત=આરૂ+ઈ=વાળું) આરોગ્યતા
પચે=મચે
સડસડાટ=સપાટાબંધ; ઝડપથી
ચુઆ=વરસાદના છાંટા છાપરામાંથી ટપકે છે તેવી જગા
તાડછાં=તાડનાં પાંતરાં
વગ=સવડ; જોગવાઈ
ભોંયતળીઉં=ઘરમાં નીચેનો ભાગ
વેધ=ઘર બાંધવાના શાસ્ત્ર પ્રમાણે ન બાંધવું તે; ખામી; બાધ
નિકાલ=રસ્તો; માર્ગ
ફરાગત=ઝાડો પિશાબ; મળમૂત્ર
કમસમજ=(કમ=ઓછી+સમજ); ઓછી અક્કલ
જમાવ થાય છે=ભેગાં થાય છે
ત્રિદોષ=વાયુ, પિત્ત અને કફનો બગાડ; તાવ, શૂળ અને ખાંસીનો રોગ
ફેફસાં=હવા ભરવાની કોથળીઓ
ઢોરઢાંખર=ઢોર વગેરે
ચૂંક=પેટમાં દુખાવો થવો તે
કોગળીઉં=ઓકી ઓકીને માણસ મરે તે રોગ

સવાલ—ઘર બાંધતી વખતે કઇ કઇ બાબતો ધ્યાનમાં રાખવી? ઘરની અંદરની વ્યવસ્થા કેવી રીતની રાખવી?

પાઠ ૧૩.

કાશી=એ ગંગા નદીપર હિંદુઓનું પવિત્ર જાત્રાનું ધામ છે તે.
કાશીવિશ્વનાથ=મહાદેવનું નામ છે

તીર્થક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું
મંદિર=ઠેકાણું; ધામ
મુક્તિપુરી=(મુક્તિ=મોક્ષ+પુરી=નગરી) મોક્ષની નગરી; કાશી
અશક્ત=(અ+શક્ત=શક્તિ) કમજોર
દેહ પડે=મરે
જન્મ મરણનો ફેરો ટળે=મોક્ષ મળે
ખ્યાલ=વિચાર; ધારણા.
ભાથુ=મુસાફરીમાં સાથે રાખેલો ખાવાનો પદાર્થ
ચોરચખાર=ચોર વગેરે
પારાવાર=ઘણીજ
બીન=વગર; વિના
દશાશ્વમેધ=(દશ+અશ્વ=ઘોડો+મેધ=ભોગ; બળિદાન) દસવાર ઘોડાનું બળિદાન આપેલી જગા
ગ્રહ નિરીક્ષણ=(ગ્રહ+નિરીક્ષ=ધારીને જોવું+અણ એ પ્રત્યય નામ કરે છે) ગ્રહનું અવલોકન
વિચિત્ર=તરેહવાર
ઘંટાકાર=(ઘંટ+આકાર) ઘંટના આકારનું
ઘાટ=આકાર; ડોળ
શિવમંદિર=મહાદેવનું દહેરૂં
વિશ્વવિખ્યાત=દુનિયામાં જાણીતું
શિવાલય=(શિવ+આલય=ઠેકાણું) મહાદેવનું દહેરૂં
બિલીપત્ર=(બિલી-બિલા+પત્ર=પાંદડાં) બિલીના પાંદડાં
દર્શન=ઝાંખી
જ્ઞાનકૂપ=(જ્ઞાન+કૂપ=કુવો) અક્કલનો કુવો (એમાં નહાવાથી અક્કલ વધે છે)
ભાવિક=(ભાવ+ઇક=વાળો) આસ્થાવાળા; શ્રદ્ધાળુ
આચમન=જમણી હથેલીમાં પાણી લઇ પી જવું તે.
ગજવા કાતરૂ=ખીસ્સા કાતરૂં; ચોરી કરનાર.
સાવધાન=સચેત; હોશિયાર; ચાલાક
ઝરૂખાદાર=(ઝરૂખો=માળનો ઝુલતો ભાગ+દાર=વાળા) ગોખવાળા
ખિચોખીચ=પાસેપાસે; સભ્ભર
કિનખાબ=કસબ અને રેશમથી ભરેલું તરેહવાળું કપડું
કુમાસ=પોત

મજલીન=એક જાતનું ઝીણું કપડું
પીતાંબર=(પીત=પીળું+અંબર=રેશમી વસ્ત્ર) પીળું રેશમી વસ્ત્ર; અબોટીઉં
નમુનેદાર=શ્રેષ્ઠ; ઉત્તમ
મૂર્તિ=પત્થર, લાકડા કે ધાતુનું કોતરેલું દેવ દેવીનું સ્વરૂપ
નાનાવિધ=જુદી જુદી જાતના
આંખ ધરાતી નથી=વારંવાર જોવાનું મન થાય છે.
દબદબો=ભપકો; ઠાઠ
સાજ=શણગાર
શ્રેષ્ઠ=મોટામાં મોટું
ધુરંધર=ઘણા મોટા
આચાર્યો=મોટા ગુરુઓ
પાઠશાળા=(પાઠ+શાળા) કૉલેજ
અનાદિ=(અન+આદિ=આરંભ) જેને આરંભ નથી તે; ઘણા જુના
પદ્ધતિ=રીત; રિવાજ

પાઠ ૧૪.

ખંત=કાળજી; ચેતક
સાચવટ=(સાચ+વટ=પણું) સાચાપણું
કુમળું=નાનું
પડી ટેવ તે તો ટળે કેમ ટાળી=જે આદત પડી હોય તે મટાડી મટે નહિ.
ખુબી=વખાણવા લાયક ચતુરાઈ
મહાવરો=અભ્યાસ
મહાલવા=મરજીમાં આવે તેમ ફરવા
પરીક્ષા=(પરિ+ઇક્ષ=તપાસવું+આ) ચોગરદમથી તપાસવું તે
આદરી=આરંભી; શરૂ કરી
મુક્તાફળ=મોતી
અંકુર=ફણગો
હૃદયકમળ=જેમાંથી પ્રેમ પેદા થાય છે તે; અંતઃકરણરૂપી કમળનુંફૂલ.
અનુકરણ=(અનુ=પાછળ+કૃ=કરવું) દેખાદેખી; એકનું જોઇ બીજાએ કરવું તે
અનુરૂપ=જેવું; આબેહુબ
તર્ક=વિચાર; કલ્પનાં
શોધક=(શોધ+અક)=શોધ કરનાર
પ્રજાસત્તાક=(પ્રજા+સત્તા+અક) રૈયતની સત્તાવાળું
પ્રમુખ=(પ્ર+મુખ) વડો; મુખી
ઉંડી અસર=સારી લાગણી

બાલ્યાવસ્થા=(બાલ્ય + અવસ્થા) નાનપણ; બચપણ
ભક્તિભાવ=ખરો પ્રેમ
સાંપડે છે=મળે છે; આવે છે
પાયા વગરના=નકામા
સ્વર્ગ સમી=સ્વર્ગ જેવી
મૂળ=શરૂઆત
પ્રતાપ=બળ

પાઠ ૧૫.

વિવેક=ખરૂં ખોટું સમજવાની શક્તિ
જળપાત્ર=(જળ+પાત્ર પાણીનો લોટો
બગાસું = સુસ્તીથી એકાએક મોં પહોળું થાય છે તે
હુંપદ=અહંકાર; ગર્વ
સંભવિત=આબરૂદાર; પ્રતિષ્ઠિત
પરિચય=ઓળખાણ; સહવાસ
બીભત્સ=ભુંડા

સવાલ—વિવેક શીખવાનું મુખ્ય સ્થળ કયું ? આપણા કરતાં મોટા, બરોબરીઆ અને નાના સાથે કેવી રીતે વર્તવું ? આપણે ઘેર કોઇ આવે તેની સાથે કેવી રીતે વર્તવું ? આપણો પોશાક કેવો રાખવો ? સારા માણુસ દેખતા કઇ કઇ ક્રિયા કરવી નહિ ? અંગ્રેજ લોકોને મળવા જવામાં કયા કયા નિયમો યાદ રાખવા ?

પાઠ ૧૬.

છત્રે=છત્રીથી
છાંય=છાયા
છડીધર=છડી ધરનારા; ચોપદાર
છાજતા=શોભતા
હોદ્દો=છત્રીવાળી અંબાડી
રસિક=આનંદી
બિરાજતા=શોભતા
ભાગ્યમાં=નસીબમાં
આંગ્યમાં=આગમાં
ઉપભોગ=મોજમઝા; સુખવિલાસ
અજોગ=અયોગ્ય; નાલાયક
ખજાને=ત્રિજોરીમાં
સોડતાણી=મોઢું ઢાંકીને
મસાણ=હિંદુ લોકોનાં મુડદાં દાટવા બાળવાની જગો
ઇંદ્રપુરી=ઇંદ્રરાજાની નગરી
અનુસાર=મળતી; જેવી

નગરીઓ=શહેરો
નોખ=શોભા
કોટીધ્વજ=કરોડોપતિ; લખેશરી
ગરજતા=ગાજતા; બોલતા
ગોખ=ઝરૂખો; રવેશ
સુંદરી=ખુબસુરત સ્ત્રી; દેખાવડી
ગુણસાર=સારા ગુણવાળી
કો=કોણ
ઠાર=ઠેકાણું
ગર્દ=ધૂળ; ખાડો
મટો=ટળો
ભ્રાત=ભાઇ
શ્યામ=કૃષ્ણ
ચરણ=પગ
સ્મરણ=યાદ
ત્રિલોક=(ત્રિ=ત્રણ + લોક) સ્વર્ગ, મૃત્યુ ને પાતાળના લોક
મધ્ય=માં
હસ્ત=હાથ
કરણ=કાન
કૃપાળ=કૃપાળુ; દયાળુ
નેત્ર=આંખ
વદન=મોઢું
દંત=દાંત
અભાગી=કમનશીબ
પામ્યો=કમાયો
કાંપ=કચરો
જામ્યો=એકઠો કર્યો; બાઝયો
આયુ=આવરદા; જિંદગી
મનરંજન=(મન+રંજન) મનને ખુશ કરે એવી
ગુપ્તોત્તર=(ગુપ્ત=છુપો+ઉત્તર) છુપો જવાબ
નાથ=ધણી; સ્વામી
નરક=પાપી પ્રાણીઓને તેમના મરણ પછી શિક્ષા પામવાનું ઠેકાણું; દોજખ
સાર=તત્વ
ભોજન કરનારી=રાંધનારી; રસોઇઆણ
લહો=લો; જાણો
અંતર્બહિર્લાપિકા = અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમસ્યા; ગુપ્ત અને ખુલ્લો અર્થ સમજાય એવી સમસ્યા
શ્રીફળ=નાળિએર

હારે=ગુમાવે
લહે=લે
આદ્ય=પહેલું; પ્રથમ
અંત=છેલ્લું
વાચા=વાણી
અવિચળ=સ્થિર; સ્થાયી; અચળ

દનદન=રોજરોજ
આદિ=પહેલા
વરણ=અક્ષર
ગામેતિ=પટેલ; મુખી
શાશ્વત=જેનો નાશ નહિ તે.

અન્વય—(જેને) છત્રે છાંય થતી (અને જેની આગળ) છડીધર છાજતા, અને (જે) રસિક હાથીના હોદ્દામાં બિરાજતા; (વળી જેના) ભાગ્યમાં આયુષ (અને) અનેક રિદ્ધિ ભરેલી (હતી) તે પણ એક દિન ઉછળતી આગમાં સૂતા (૧) (જેઓ) ઉપભોગ ભોગવતા (હતા) (અને તેમાં) મહાસુખ માણતા (હતા) જોગ અજોગ જરી જોતાં (કે) જાણતા (પણ નહિ) (વળી જેઓએ) કરોડો દાન ખજાને (અને) ખાણમાં કીધા (હતા) (તેઓ પણ) મસીદ (કે) મસાણમાં સોડતાણી (ને) સૂતા (૨) નોખમાં ઇંદ્રપુરી અનુસાર નગરીઓ હતી; (ને તેમાં) ક્રોટીધજ સાહુકાર ગોખમાં ગરજતા (હતા) સારા ગુણની સુંદરીઓ (હતી) (અને) મર્દમાં મહા ગુણ (હતા) તે (નગરીઓ) કો જાણે કઈ ઠાર ગર્દમાં મળી ગઈ! (૩) માટે હે! મારા મિત્ર, આ વાત વિચારો રે. ભ્રાત પાપી મટો, (અને) ભલા અને પવિત્ર થઇ જાઓ રે, (અને) જીવનનું ફળ ભગવાનનું ભજન જાણી(તેને)ભજોરે; અંતર પ્રીતિ આણી (તમે) નિત (તેનું) ધ્યાન ધરો. (૪)

સમજુતી—જેને છત્રથી છાયા થતી. અને જેની આગળ છડી ધરનારા શોભતા; અને જે રસીઆ, હાથીના હોદ્દામાં શોભતા; વળી જેના નસીબમાં પૈસા તથા લાંબી ઉંમર હતી તે પણ એક

દિવસ જોસભેર બળતી આગમાં (ચિતામાં) સૂતા, (૧) જેઓ મોજમઝા ભોગવતા અને તેમાં ઘણું સુખ સમજતાને મરજી મુજબ વર્તતા, વળી જેઓએ ત્રિજોરીમાં અને ખાણુમાં કરોડો રુપીઆ ભેગા કીધા હતા; તેઓ પણ કબરસ્તાન કે મસાણુમાં સોડ તાણીને સૂતા. (૨) શોભામાં ઇંદ્ર રાજાની નગરી જેવાં શહેરો હતાં; તેમાં કરોડપતિ સાહુકારો ઝરૂખામાં ગાજતા હતા; વળી તે શહેરમાં સારા ગુણવાળી દેખાવડી સ્ત્રીઓ હતી, અને પુરુષમાં મોટા ગુણ હતા; તે નગરીઓ કોણ જાણે કયે ઠેકાણે ખાડામાં દટાઈ ગઇ! (૩) માટે હે મારા મિત્ર! આ વાત વિચારો; ભાઇ તમે પાપી ટળી, ભલા અને પવિત્ર થઇ જાઓ, જીવતરનો લાભ ઇશ્વરનું ભજન જાણી, ઇશ્વરને ભજો; મનમાં હેત લાવી, તમે દરરોજ તેનું સ્મરણ કરો. (૪)

અન્વય—હે મિત્ર શ્યામ(ના) ચરણ(નું) સ્મરણ (કરવું) (એજ) સાચી (અને) સરસ રીત (છે;) તે વિના ત્રિલોક મધ્યે ક્રોડ વાત કાચી (છે;) (હે) કૃપાળુ તેં હસ્ત, ચરણ, કરણ (અને) નાક કીધું (છે,) (અને) નેત્ર, વદન (અને) દંત આપી (વળી) જ્ઞાન (નું) દાન દીધું, આજ એજ ખાનપાનની ખૂબ ચીજ આપે (છે;) (તે વળી) ભૂખ, તરસ, ટંડ, તાપ (તથા) સર્વ કષ્ટ કાપે (છે;) તે તને ઘડીએ ઘડીએ યાદ આણે (છે;) (પણ) તું દુષ્ટ અભાગી તે ઇષ્ટ દેવને ન જાણે (હે અલ્યા) જીવ તું વિચારી જો (કે) જન્મ પામીને (તું) શું પામ્યો? (તેં) ભક્તિની જુક્તિ ન જાણી (અને) પાપનો કાંપ જામ્યો; (પણ) હજી ઉપાય છે, (તે) થાય તો ઘણુંજ સારૂં કારણ કે જે ઘડીક જાય (છે] તેમાં તારૂં આયુ(ષ્ય) ઓછું થાય (છે)

સમજુતી—હે મિત્ર કૃષ્ણના ચરણનું ધ્યાન ધરવું એજ ખરી

અને સારી રીત છે; તે વગર ત્રણુ લોક મધ્યે કરોડો વાત નકામી છે; હે દયાળુ તેં હાથ, પગ, કાન અને નાક કર્યું છે; અને આંખ, મોંઅને દાંત આપી વળી સમજણુ પણુ આપી છે. આજ પણુ એજ ખાવા પીવાની ઘણી વસ્તુ આપે છે; અને વળી ભૂખ, તરસ, ટાઢ, તડકો તથા સર્વ દુઃખને દૂર કરે છે; તે (ઇશ્વર) તને વારંવાર યાદ કરે છે. પણુ તું પાપી, કમનસીબ તે મોટા દેવ (શ્રીકૃષ્ણુ) ને જાણુતો નથી. હે અલ્યા જીવ! તું વિચારી જો કે અવતાર લઇને તું શું કમાયો? તેં ભક્તિની તદબીર જાણી નહિ, અને પાપનો કચરો એકઠો કર્યો; પણુ હજુ ઇલાજ છે તે થાય તો ઘણુંજ સારૂં, નહિ તો જે વખત જાય છે; તેમાં તારૂં આવરદા ઓછું થાય છે. માટે જિંદગી પુરી થાય થાય તે પહેલાં કાંઇ ઇશ્વરનું ભજન કરી લે.

અન્વય—નરકનો નાથ કોણુ? દહીંનું સાર (તેને) શું કહીએ? બાળક તણી પોથી તેનું નામ શું લઈએ? ભોજન કરનારી નિત્ય ઘઉંનું ઘેર શું કરે (છે?) ચતુર પુરૂષ એ ચાર (પ્રશ્નના) ઉત્તર મનમાં વિચારી લહો. જો સમજી શકે, તો માન દઇ બેસવા ઓટલી આપું, (ને) નહિ સમજી શકે, તો (હું) તને કહું (છું કે) જમ, ઘી, ચોપડી, રોટલી, (ઘી ચોપડી રોટલી જમ.)

સમજુતી—નરકનો માલિક કોણુ છે? દહીંનું તત્ત્વ તેને શું કહીએ છીએ? બાળકની ચોપડી તેનું શું નામ લઇએ? ભોજન કરનારી દરરોજ ઘઉંનુ ઘેર શું બનાવે છે? હે શાણા માણુસ! તમે એ ચાર સવાલના જવાબ મનમાં સમજો. જો સમજી શકો તો આદરમાન આપીને બેસવાને ઓટલી આપું; અને જો નહિ સમજી શકો તો હું તને કહું છું કે જમ, ઘી, ચોપડી રોટલી. [ઘી ચોપડી રોટલી જમ.]

નરકનો રાજા જમ, દહીંનું તત્ત્વ ઘી, બાળકની પોથીનું નામ ચોપડી, ભોજન કરનાર સ્ત્રી દરરોજ ઘેર ઘઉંનું ખાવાનું રોટલી કરે છે.

અન્વય—શ્રીફળમાં શું હોય છે? દગો કરતાં શું હારે? ગામડા મહી અધિક ભારે પદવી કોણ લહે? મટે નહિ તે કોણ? સૌથી પરમ દુ:ખ શું છે? આદ્ય ને અંત (અક્ષર) દાટી, ત્યાં જે નામ રહ્યું છે; એ વાચા(નો આપનાર) અવિચળ દેવ છે, (અને દન દન આદિ વરણના પદ પર રહેમ નજર રાખી રહે (છે) એમ મધ્ય વરણનો કવિજન કહે (છે.)

અંદરથી અને બહારથી સમજાય એવી સમશ્યા.

સવાલ—નાળિએરમાં શું હોય છે? કપટ કરતાં શું ગુમાવે છે? ગામડામાં મોટી ભારે પદવી કોણ લહે? મટે નહિ એવું શું છે? સૌથી મોટું દુ:ખ શું છે? (ઉપલા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબના શબ્દના) પહેલા અને છેલ્લા અક્ષર દબાવી (પછી) ત્યાં જે નામ રહ્યું છે; એ વાણીનો આપનાર અચળ દેવ છે અને (એ) રોજ રોજ પહેલા અક્ષરના પદ પર મહેરબાનીની નજર રાખી રહે છે. એમ વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કહે છે. ઉપલા પાંચ સવાલના પાંચ જવાબ કયા? દેવનું નામ નીકળે છે તે નામ કયું? એ દેવ પહેલા પદના અક્ષરના નામ પર રહેમ નજર રાખી રહે છે તે નામ કયું? અને વચલા અક્ષરના નામવાળો કવિજન કયો?

જવાબ—(૧) કોપરું. (૨) ધરમ (૩) ગામેતી (૪) શાશ્વત (૫) મરણ. ઉપર જે પાંચ જવાબ કહ્યા તેના દરેકનો પહેલો અને છેલ્લો અક્ષર દાબી રાખીએ અને બધા વચલા અક્ષર લઇએ તો "પરમેશ્વર" એવું નામ થાય છે. તેમજ છપ્પામાં પહેલી છ લીટી લખી છે તેનો પહેલો અક્ષર લઇએ તો "શ્રી અમદાવાદ" નામ થાય છે, અને છપ્પાના

પદમાંથી વચલો અક્ષર લઇએ તો "દલપતરામ" એવું નામ થાય છે.

પાઠ ૧૭.

પાધરો દોર=સીધો
ઝગઝગારો=ચળકાટ
દેગ=મોટો દેગડો
અનાવૃષ્ટિ=(અન+આ+વૃષ્ટિ=વરસાદ) વરસાદ નહિ પડે તે
રૂડાં વાનાં=પ્રતાપ
અમુલખ=કીમતી
છાવણી=લશ્કરી મથક
યોગે=લીધે

સવાલ—આગગાડીથી શા શા લાભ થયા? આગગાડીના એંજીનની હકીકત સમજાવો. હિંદુસ્તાનમાં સાડાપાંચ, સાડાચાર, સાડાત્રણ, અને અઢી ફુટના માપની કઇ કઈ રેલવે છે ને તે ક્યાંથી ક્યાં સુધી જાય છે? વરાળના બળ સિવાય બીજા કયા બળથી આગગાડી ચલાવી શકાય છે?

પાઠ ૧૮.

શ્રીનગર=કાશ્મીર
દરિદ્રી=કંગાલ; ગરીબ
દરિદ્રતા=કંગાલિયત; ગરિબાઇ
પ્રહર=પહોર; ત્રણ કલાક
કુળવાન=(કુળ+વાન) કુલીન
કુળવંતી=(કુળવંતી) કુલીન
કથની=કુથલી; ખોટી વાતો
ચલાયમાન=અસ્થિર; ચંચળ
પાકટ=પુખ્ત
અંતકાળ=મરતાં સુધી; જિંદગી પ્રર્યંત
આપત્તિ=દુઃખ; આફત
ઉડાઉ=કમાણી કરતાં વધારે ખર્ચ કરનાર; નકામું ખર્ચ કરનાર
પ્રતિદિન=(પ્રતિ+દિન) દરરોજ; હંમેશાં
સેવવા=પાળવા

પાઠ ૧૯.

ખામી=તંગી; અછત
કરપલ્લવી=(કર=હાથ+પલવી=ઇશારત) હાથની નિશાની
મુદ્રા=ચિન્હ; નિશાની
શીઘ્ર=તરત ને તરત કરેલી
યાદદાસ્ત=સ્મરણ શકિત
લારા=છોડીનું નામ

ખિજમન=કુળનું નામ
પરોપકાર બુદ્ધિ = પારકાનું ભલું કરવાની વૃત્તિ
સ્પર્શેંદ્રિય=ચામડી;ઇંદ્રિય લાગવાની
શિક્ષણ પદ્ધતિ=શીખવવાની રીત
ગત=હાલત
લિપિ=ભાષા
યોજી=શોધી; ગોઠવી
બેહદ=(બે+હદ) ઘણોજ
અંધશાળા=(અંધ+શાળા) આંધળાની નિશાળ
ચિન્હો=નિશાનીઓ; મુદ્રાઓ

સાર—(૧) ગમે તેવો અપંગ હોય તો પણ તે ઉદ્યોગ, હોંસ અને દ્રઢતાથી ભણી ગણી હોશિયાર થાય છે. (૨) ઇશ્વરે આપણને સઘળા અવયવો સારા આપેલા છે માટે ઇશ્વરનો પાડ માનવો, અને તેથી બીજા માણસોને સુખી કરવાના પ્રયત્ન કરવા.

પાઠ. ૨૦.

સાહસ=જે કામ પાર પાડવામાં જીવની હાનિ થવાનો સંભવ હોય તેવું મોટું કામ કરવાની જે હિંમત તે; વગર વિચાર્યું કામ
રવાના કરવામાં=મોકલવામાં
બેપરવા=(બે+પરવા) બેદરકાર
જામી=ઠરી
સાહસિક=(સાહસ+ઇક) સાહસ કરનાર
પરશુરામ=જમદગ્નિના પુત્ર; ત્રેતા યુગના પ્રારંભમાં વિષ્ણુના દશ અવતારમાંનો છઠ્ઠો ને ચોવીસમાંનો દશમો અવતાર છે.
નિજ=પોતાને
ઇંદ્રિજીત=રાવણનો મંદોદરીથી થએલો મોટો પુત્ર
શૂર=શૂરો
વીર=યોદ્ધો; બહાદુર
વિક્રમ=ઉજ્જનનો પરમાર વંશનો પરદુઃખભંજન મહારાજા
સિકંદર=અલેકઝાંડર;ગ્રીસ દેશનો રાજા
અમર=(અ+મર) મરે નહિ એવું; કાયમ; અચળ
જાગે=જગે; ઠેકાણે
યાહોમ કરી=ઝંપલાવી
ઉઘાડપગા=જોડા વગરના

અન્વય—સાહસ કર્મ કર્યાથી હર્ષનો નાશ હોય, કવિ શામળદાસ કહે છે કે એ દૃષ્ટાંતથી દેખો.

સમજુતી—વગર વિચાર્યું કામ કરવાથી ખુશાલીનો નાશ થાય છે; માટે શામળદાસ કહે છે કે તમે એ દાખલાથી જુઓ.

અન્વય—સાહસે પરશુરામે અર્જુનને પુરો કર્યો, તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ નિજ વચને રહ્યો, સાહસે લક્ષ્મણે શૂર ઇંદ્રજીતને હણ્યો; સાહસે વીર વિક્રમને સહુ જગત ભણે છે. સાહસે સીકંદર નામ સહુ જગે અમર છે. જો તમે યાહોમ કરીને પડો તો ફતેહ આગે છે.

સમજુતી—સાહસથી પરશુરામે અર્જુનને માર્યો છે. તે પ્રસિદ્ધ પરશુરામ પોતાનાં વચનથી રહ્યા, સાહસથી લક્ષ્મણે શૂરા ઇંદ્રજીતને માર્યો. સિકંદરના સાહસથી તેનું નામ બધી જગાએ અમર છે. જો તમે સાહસથી ઝંપલાવો જીત અગાડીજ છે.

સવાલ—સાહસ કેટલી જાતના છે? સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં અને નઠારા અર્થમાં વાપરી બતાવો. સાહસ શબ્દને સારા અર્થમાં વાપર્યો છે તે લાવણી બોલો, અને નઠારા અર્થમાં વાપર્યો છે તે દોહરો બોલો.

પાઠ ૨૧.

વાન=શરીર
નૃપતિ=રાજા
વિમળ=ચોકખી; શુદ્ધ
મોહિની=મોહ પમાડનાર
કશું=શા હિસાબમાં
હીન=વગર; વિના
મૂઢ=મૂર્ખ; અભણ
બગ્ગા=બગલો
કોકિલા=કોયલ
કગ્ગા=કાગડો; કાગ
મોર=મુગટ; છોગું
જટા=લાંબો ચોટલો
પતંગ=પતંગીઉં
નિજ=પોતાની
જળચર=પાણીમાં રહેનાર પ્રાણી

શીષ=માથું
અજા=બકરો
ગર્દભ=ગધેડો; ખર
લોટે=આળોટે
છાર=રાખ
શુક=પોપટ
ભાખે=બોલે
માનિની=સ્ત્રી
શ્વાન=કુતરો
વાગોળ=એક જાતનું પક્ષી; વનવાગોળ
ન્યાળે=જુએ
પા'ડ=પર્વત
દૃઢ=અચળ; કાયમ
છપીને=સંતાઇને
નોળીકર્મ=નાકેથી પાણી પીવું તે
ગજરાજ=મોટો હાથી
ભક્ષ=ખોરાક
પત્ર=પાંદડાં
કપિ=વાંદરો
વિણ=વગર
ભંગ=નાશ
મનસા=મનની; મનવડે
સિદ્ધ=નક્કી; મુક્ત

ગંગા=ગંગાજી
ટિલક=ટીલું
વહ્યાં=ગયાં
જપમાળ=જપ કરવાની માળા
નાકાં=છેડા
ચર્ણુ=પગ
પોતા=પહોંચ્યા
શર્ણુ=શરણ
કાન ફૂટયા=કાન બહેર મારી ગયા
નાવ્યું=આવ્યું નહિ
બ્રહ્મજ્ઞાન=ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન
ઉત્પાત=તોફાન; ખોટી મહેનત
તપ=મનની ઇચ્છા પુરી પાડવા માટે દેહ કષ્ટ કરવું તે
સમરસ=સુખદુઃખમાં સમાનભાવ
સંજોગ=મેળાપ
સાવ=બધા; સર્વ
ભોગ=સુખ; વૈભવ
તિમિંગલ=મોટો મચ્છ
પેરેપેરે=યુક્તિથી; ધીરે ધીરે; ક્રમે ક્રમે
મથી=ઘણી મહેનત કરી
વેંત=બિલ્લસ
અળગો=જુદો; નોખો
આશ્ચર્ય=પુંછ

સાર—જેઓ ઉપર બતાવેલી ક્રિયાઓથી ઇશ્વર મળે છે. એમ સમજે છે તે ખોટું છે, કારણ કે એવી ક્રિયાઓ તો પશુ, પંખી, ઝાડ, પહાડ હંમેશાં કરે છે, પણ તેમનામાં ઇશ્વરને ઓળખવાની સમજ નથી, તેથી તે ક્રિયા નકામી છે. માટે મનથી ખરી ભકિત અને સાચવટ વગર બીજી બધી ક્રિયાઓ નકામી છે.

અન્વય—વિદ્યા માન મુકાવે, વિદ્યા પૂર્ણ જશ આપે. વિદ્યા (થી) વાન શોભે છે, નૃપતિ વિદ્યાને નામે (છે) વિદ્યામાંહી વિવેક (અને) વિદ્યાથી વિમળ વાણી (છે) વિદ્યાને જગતમાં મોહિની જાણી. વિશ્વ વિદ્યાને વશ રહે (છે) સદ્દવિદ્યા વિશાળ રત્ન છે. વિદ્યાથી કશું વડું નહિ; સદ્દવિદ્યા આગળ ધન કશું (અને) વિદ્યાહીન જન તે પશુ (છે) (૧) જ્યમ હંસ આગળ બગ્ગા (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને) સમજવો. (જેમ) કોકિલા આગળ કગ્ગા, (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને) સમજવો; જેમ રાય આગળ રાંકા, (તેમ) પંડિત આગળ મૂઢ (ને) સમજવો; પંડિતમાં ઘણાં પ્રાક્રમ છે, (તેથી) પંડિત સૌ શિર મોર છે. શામળ કહે (છે કે) મૂઢ તો પંડિત આગળ ચાકર (અને) ચોર (જેવો) (છે) (૨) (વડનું) વૃક્ષ જટા ધરે (છે) પતંગ નિજ કાયા બાળે (છે) જળચર જળમાં નહાય (છે) બગ ધ્યાન ધરવા ધાયા; ગાડર શીષ મુંડાવે (છે) અજા મુખે દાઢું રાખે (છે) ગર્ધવ છાર(માં) લોટે (છે) શુક મુખ(થી) રામજ ભાખે (છે) વળી મોર માનિની તજે છે, (અને) શ્વાન સકળનું ખાય છે; શામળ કવિ કહે (છે કે) (પણ) સાચા વિના સ્વર્ગમાં કોણ જાય છે? (૩) ઊંટ ઉંચું ભાળે (છે) (અને) વાગોળ નીચું ન્યાળે (છે.) (વળી) તરૂવર તાપ સહે છે, પહાડ દ્દઢ આસન વાળે (છે) નાગ ઘર કરી ન રહે; ઉંદરો છપીને રહે (છે.)

ગજરાજ નોળીકર્મ કરે (છે.) કપિને ફળ (અને) પત્ર (નો) ભક્ષ (છે. પણ) અનુભવ વીણુ ઇશ્વર નવ મળે; ભાવના સહેજ ભંગ છે; (તો પણ) શામળ કવિ (કહે છે) જેને મનસા સિદ્ધ (છે) તેને કથરોટમાં (જ) ગંગા (છે.) (૪)

સમજુતી—વિદ્યા બીજાના માન મુકાવે, વિદ્યા પુરેપુરી આબરૂ આપે છે. વિદ્યાથી શરીર શોભે છે. રાજા વિદ્વાનને નમે છે. વિદ્યામાં વિવેક રહેલો છે, અને વિદ્યાથીજ શુદ્ધ વાણી બોલાય છે; જગતમાં મોહિની જાણીને દુનિયા વિદ્યાને તાબે રહે છે, સારી વિદ્યા એ કીંમતી જવાહીર છે, વિદ્યાથી કંઇ પણ મોટું નથી; સારી વિદ્યા આગળ પૈસો કંઇ નથી; તેથી પૈસાદાર અભણ માણસને ઢોર જેવો જાણવો, (૧) જેમ હંસ આગળ બગલો તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ કોયલ આગળ કાગડો, તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ રાજા આગળ ગરીબ તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. જેમ દરીઆ આગળ ટાંકુ તેમ વિદ્વાન આગળ મૂઢને જાણવો. વિદ્વાનમાં ઘણા પરાક્રમ છે તેથી વિદ્વાન બધાથી મોટો છે. શામળ કહે છે કે, મૂઢતો વિદ્વાન આગળ ચાકર અને ચોર જેવો છે. (૨) વડનું ઝાડ લાંબો ચોટલો (વડવાઇ રાખે છે,) અને પતંગીઉં પોતાના શરીરને બાળે છે, પાણીમાં રહેનાર પ્રાણીઓ પાણીમાં હંમેશાં નહાય છે. અને ધ્યાન ધરવા બગલાઓ દોડે છે; ઘેટાં માથું મુંડાવે છે અને બકરા મોઢે દાઢી રાખે છે; ગધેડાં રાખમાં આળોટે છે, અને પોપટ મોઢેથી રામ રામ બોલે છે; વળી મોર સ્ત્રીનો ત્યાગ કરે છે અને કુતરો બધાનુંજ ખાય છે; પણ શામળ કવિ કહે છે કે સાચા વગર સ્વર્ગમાં કોણ જાય છે? મતલબ કે કોઇ નહિ. (૩) ઊંટ ઉંચુંજ જુએ છે, અને વાગોળ પક્ષી નીચુંજ જુએ છે;

આડો તાપ વેઠે છે; અને પર્વત સ્થિર આસનવાળી પડ્યા છે. નાગ ઘરમાં રહેતો નથી, અને ઉંદરો સંતાઇનેજ રહે છે; હાથી નાકેથી પાણી પીવાની ક્રિયા કરે છે, અને વાંદરા ફળ અને પાંદડાંનો ખોરાક ખાય છે; પણ ઇશ્વર ખરી ઓળખ વગર મળતો નથી. કારણ કે ભાવનામાં સહેજ ખામી છે, શામળભટ કવિ કહે છે કે મનથી જેણે નક્કી કરેલું છે તેને તો કથરોટમાંજ ગંગા છે. (૪)

અન્વય—તિલક કરતાં ત્રેપન (વર્ષ) વહ્યાં, અને જપ કરવાની માળાના નાકાં (ઘસાઇ) ગયાં, તીરથ ફરી ફરીને (ચર્ણ) થાક્યા, તોય હરિને શર્ણ ન પોતા; કથા સૂણી (ને) કાન ફૂટયા તોય અખો (કહે છે કે) બ્રહ્મજ્ઞાન ન આવ્યું. (૧) એક મુરખને એવી ટેવ કે (જેટલા) પત્થર એટલા દેવ (માનીને) પૂજે, પાણીને દેખી (ને) સ્નાન કરે, (અને) તુલસી દેખી (ને) પાન તોડે. અખો ભગત (કહે છે કે) એ તો બહુ ઉત્પાત, ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત ! (૨) (સૌ) હરિ (ને) પામવાને (માટે) તપ કરે (છે) (પણ) અખો (તો) હરિમાં મેજે ફરે (છે) મારે તો સમરસ (હોવાથી) સેજ સંજોગ (છે) (એમ) સાવ સ્વતંત્ર (હોવાથી) હું ભોગ પામ્યો. જેમ ભર સાગરે તિમિંગલ રમે (તેમ) હું હરિમાં તો દેહ કોણ દમે ? (૩) મેં પેરે પેરે મથી જોયું જે હરિ વિના (એક પણ) પદાર્થ નથી. તો હું જે આઠ વેંતનો ઘડયો તે તે ક્યાં અળગો જઇ (ને) પડયો; એમ જોતાં હરિ હાથ લાગ્યો (જેથી) અખો ટળ્યો અને એ (જ) આથ્ય રહી. (૪)

સમજુતી—ટીલું કરતાં ૫૩ વર્ષ વહી ગયાં, મતલબ કે ઘરડાં થયાં ને જપ જપવાની માળાનાં નાકાં ઘસાઇ ગયાં; પવિત્ર ધામોએ ફરી ફરી પગ થાકી ગયા, તો પણ પરમેશ્વરને શરણે પહોં-

ચ્યા નહિ; કથા સાંભળી સાંભળી કાન બહેર મારી ગયા. તો પણ અખો કહે છે કે ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન પેદા થયું નહિ (૧) એક મુરખને એવી ટેવ હતી કે જેટલા પત્થર એટલા દેવ ગણીને પૂજે; જ્યાં પાણી દેખે ત્યાં નહાય, તુળશી દેખીને તેના પાંદડાં તોડે; અખો કહે છે કે એ બધો ઉત્પાત કહેવાય કેમકે ઘણા પરમેશ્વર એ ક્યાંની વાત? (૨) બધા પરમેશ્વરને મેળવવા માટે કષ્ટ વેઠે છે. પણ અખો ભક્ત તો પરમેશ્વરમાં પોતાની મેળે મળેલો છે; મારે તો (અખાને તો) સરખો પ્રેમ હોવાથી સહેજમાં પ્રભુનો મેળાપ છે; અને તમામ (મારે) પોતાને તાબે હોવાથી હું સુખ પામ્યો; જેમ મોટા સમુદ્રમાં મોટું માછલું રમે છે તેમ પરમેશ્વરમાં હું રમી રહ્યો છું, તો પછી શરીરને નકામું દુઃખ કોણ આપે? (૩) યુક્તિથી મેં ઘણી મહેનત કરીને જોયું; તો પ્રભુ વગરની કોઇ પણ વસ્તુ નથી; તો પછી (મારા) આઠ વેંતની ઉંચાઇનો જે ઘડયો તે ઘડનાર તે વળી જુદો ક્યાં જઇને રહ્યો એમ વિચારી જોતાં પ્રભુ હાથ લાગ્યો જેથી અખાનું હુંપણું ગયું અને એનામાં પરમેશ્વર રૂપ પુંજી રહી. (૪)

પાઠ ૨૨

સફરી=દરીઆની લાંબી મુસાફરી કરનાર
વાધરી=ચામડાની દોરી
જળપ્રવાસ=પાણીની મુસાફરી
બતેલા=નાનાં વહાણ
ફતેમારી=(ફતે+મારી) બતેલાથી મોટું વહાણ
સવા=(સ+વા)સારોપવન; અનુકુળ વા
સુકાન=વહાણને ફેરવવાનો દાંડો
શફર=દરીઆની મુસાફરી
સરંજામ=સામાન; સાહિત્ય
મનવાર=લડાઇનું વહાણ
ગંજાવર=ઘણું મોટું
બંદર કર્યા વગર=મુકામ કર્યા વગર
ટન=વીસ હંદ્રવેટ

યાંત્રિકબળ=(યાંત્રિક=યંત્રની+બળ =શકિત) સાદામાં સાદા યંત્રની શકિત

વિદ્યુત=(વિ=વધારે+દ્યુત=પ્રકાશવું +ત=ભૂતકૃદંતનો પ્રત્યય=એલું) પ્રાણી માત્રમાં જે ગુપ્તબળ રહેલું છે તે; વીજળી (એને અંગ્રેજીમાં ઇલેકટ્રીસીટી કહે છે)

હોકાયંત્ર=(હુક્કા=હુકેકા=દાબડી+યંત્ર) વહાણમાં દિશા જાણવાનો સંચો; (જેની સોય હંમેશાં ઉત્તર દિશામાં રહે છે.)

લોહચુંબક=(લોહ=લોઢું+ચુંબક= ચુશી લેનાર) લોઢાને પોતાની તરફ ખેંચનાર.

પાઠ ૨૩.

દ્રૌપદી=અગ્નિ કુંડમાંથી નીકળેલી દ્રુપદ રાજાની પુત્રી; પાંડવોની સ્ત્રી

સ્વયંવર=કન્યાએ પોતાની ઇચ્છા મુજબ વર શોધી કાઢી પરણવું તે

દ્રુપદ=પંચાળ દેશના રાજા; પ્રષદનો પુત્ર

ભૂદેવો=(ભુ+દેવો) બ્રાહ્મણો

નિવેદન કર=જણાવ; કહી બતાવ

ધૃષ્ટદ્યુમ્ન=હોમ કુંડમાંથી નીકળેલો દ્રુપદનો છોકરો

યોજશે=તાકશે; ફેંકશે

જળેજ=પાણીમાંજ

ક્ષત=ઘા; છેદ

વરમાળ=સ્વયંવરમાં કન્યા જે હાર પહેરાવી પોતાનો વર કરી થાપે તે માળા; વરવહુની કોટમાં પરણતી વેળા જે માળા ઘાલવામાં આવે છે તે

હાથ ઘસીને=પસ્તાઇને; દીલગીર થઇને

ડોળ=ભપકો

જયદ્રથ=સિંધુ રાજાનો પુત્ર. (એ દુર્યોધનની બેન દુ:શીલા સાથે પરણ્યો હતો.)

બાંકા ટેડા=ફાંકડા

તાવ=તાલ; મુછપર હાથ ફેરવવો તે

સાંધ્યો=તાકયો.

ડુંટી=નાભિ; શરીરનું મધ્ય બિંદુ

પણછ=ચાપ; ધનુષની દોરી

ચોઘડીઉં=ચાર ઘડીનો વખત

શિશુપાળ=દમઘોષનો વસુદેવની

બેનથી થએલો પુત્ર
નયનવેધ=આંખ છેડવી તે
પ્રબળ=(પ્ર+બળ) જોરાવર
વેધી=વીંધી; છેદી
વરો=પરણો
ખેદ=બળાપો; અફસોસ
કીર્તિમંત=(કીર્તિ+મંત)આબરૂવાળા
સોયે=જણાયે; શોભે
સાર્થ=સફળ
પણ=પ્રતિજ્ઞા; બાધા
દાખી=બતાવી
વીર્ય=પરાક્રમ; બહાદુરી
ક્ષત્રીજાઓ=ક્ષત્રી પુત્ર
ભાડે=ધરે
વિપ્ર=બ્રાહ્મણ
સરશે=થશે
કોડ=હોંસ
દીન=લાચાર
વીનવે છે=વિનંતી કરે છે
કર્ણ=કુંતીને કુંવારી અવસ્થામાં સૂર્યથી થએલો પુત્ર
સિદ્ધ કરીશ=પાર પાડીશ
સંધાણ=જોડાણ

સૂતપુત્ર=દાસીનો પુત્ર; સારથિ પુત્ર
લજ્જિતપણું=શરમાળપણું
ક્રોધયુક્ત=ગુસ્સાવાળા
નક્ષત્રી=ક્ષત્રી વગરની
સાક્ષાત=પ્રત્યક્ષ
કન્યારત્ન=કન્યારૂપી રત્ન
તેજ=આબરૂ; કીર્તિ
વામન=વિષ્ણુનો પાંચમો અવતાર; ઈંદ્રના નાનાભાઇ
અગસ્તિ=વરૂણ અને ઉર્વશીના પુત્ર
વાન=બાંધો; વર્ણ
ચાંચલ્ય=ચંચળાઇ
છટાએ=ખુબીથી
કાપડી=કાપડ વેચનાર;
મરોડ=વાંક; લઢણ
કોડ=હોંસ
ગળ્યાં=ભાગ્યાં
દક્ષ=નિપુણ; હોંશિયાર; ચતુર
ટાઢું કર્યું=નિવૃત કર્યું; કામથી નવરૂં કર્યું
સદ્ય=તરત
વિસ્મે કરે=નવાઇ પમાડે

અન્વય—વીરો સાંભળો, જે ધનુષ ઉઠાવશે અને ચક્રમાંથી જંતુ શર જે યોજશે; ને જળેજ જોઇ મચ્છને ક્ષત કરશે. તેને (મારી) ભગિની આ વરમાળ પહેરાવશે.

સમજુતી—ભાઇઓ સાંભળો, જે કામઠું ઉંચકશે અને ચક્રમાંથી જાય એવી રીતે બાણુ ફેંકશે, ને પાણીમાંજ જોઇને મચ્છ વીંધશે તેને મારી બેન આ વરમાળ પહેરાવશે.

અન્વય—કોઈ રાએ ઊઠો ઊઠોની! અને મચ્છ વેધી કન્યાએ વરો; મચ્છ વેધી કન્યા વરો; (કે જેથી) મારૂં પણ મિથ્યા ન થાએ. (૧) કોઇ મચ્છ વેધી નવ શકે, આ જોયે મુને (મનમાં) ખેદ થાય (છે;) સૌ ક્ષત્રી કિર્તિમંત સેંયે, પણ શું! અહીંઆં (કોઈ) વીર ન હોયે? (૨) વારૂ માથે મુગટ મુક્યા છે (તો) હવે મારૂં પણ સાર્થ (ક) કરો; (તમે) કોટે મોતીની માળા ધાલી છે તો હવે વીર્ય દાખી વરમાળા પહેરો (૩) કો ક્ષત્રીજાયો હામ ન ભીડે (તો) વિપ્રમાંથી કોઈ કામ કરો; (કે જેથી) સભાકેરી ને મારી લાજ રહેશે [અને) વળી કન્યાનું કામ સરશે.

સમજુતી—કોઇ રાજા ઉઠો ઉઠો અને માછલાને છેદી કન્યાને પરણો; માછલાને છેદીને કન્યાને પરણો કે જેથી મારી પ્રતિજ્ઞા નકામી જાય નહિ. (૧) કોઇ માછલું છેદી શકતું નથી આ જોઇ મને મનમાં બળાપો થાય છે, અફસોસ છે કે કોઇ માછલાને વીંધવાને સમર્થ નથી. બધા ક્ષત્રીઓ આબરૂદાર જણાય છે. પણ શું? અહીંઆ કોઇ બહાદુર નથી? (૨) વારૂ તમે માથે મુગટ મૂક્યા છે તો ઠીક પણ હવે મારી પ્રતિજ્ઞા સફળ કરો; વળી તમે ગળામાં મોતીની માળા ધાલી છે તે ખોટી માનું છું; તો હવે પરાક્રમ બતાવીને વરમાળા પહેરો. (૩) કોઇ મારૂં કામ કરો કે જેથી સભાની ને મારી આબરૂ રહેશે, અને વળી

કન્યાનું પણ કામ થશે. (૪)

અન્વય—જુઓ વિપ્રે હામ બીડી, છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે) કાપડી ક્ષત્રીનું કામ કરે છે; છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) તેનો અંગમરોડ જુઓ. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) ગર્વા ભૂપતિના કોડ ગળ્યાં, છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) એના નેત્રો લક્ષ જુઓ. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) શર યોજવે કેવો દક્ષ છે. છટાએ ધનુષ ધર્યું (છે;) એહો! એણે મચ્છ વેધ્યો અને (ધનુષ) ટાઢું કર્યું. વિપ્રે અદ્દભુત (કામ) કર્યું, (તેથી) એ સદ્ય વરમાળા પહેરશે.

સમજુતી—(એક બ્રાહ્મણ બોલ્યો કે) જુઓ બ્રાહ્મણે કેવી હિંમત કરી છે ને કેવી ખુબીથી કામઠું પકડયું છે! કેવી ખુબીથી કામઠું પકડીને સાધુ ક્ષત્રિનું કામ કરે છે! એના શરીરની લઢણ જુઓ! એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે, અહંકારી રાજાઓના હોંસ ગળી ગયા છે. ખુબીથી કામઠું પકડયું છે, એની આંખની નિશાન તાકવાની ખંતીલી ધારણા જુઓ. એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે. બાણ મારવે કેવો નિપુણ છે એણે ખુબીથી કામઠું પકડયું છે. અરે એણે માછલું વીંધ્યું ને ધનુષ ટાઢું પાડયું. એ બ્રાહ્મણે નવાઇ જેવું કામ કર્યું તેથી એને દ્રોપદી તરત વરમાળા પહેરાવશે.

અન્વય—બાઇ કાંઇ વિસ્મે કરે (એવું) દીસે (છે) દ્રૌપદી માળ પહેરાવે છે. (તેથી તેના) મનનું માન્યું થાય (છે;) (તેથી) તે અંતરે હરખાય (છે) (૧) બાઈ તે વરમાળા પહેરાવીને મચ્છવેધુની પાસ ઉભાં; એની (દ્રૌપદીની) આશ ફળો; અને એ વર ક્ષત્રી હજો. (૨) બાઈ તમારૂં હેત ન વીસરે; અમને (તમારાથી) છુટા પડયાનું દુઃખ (છે પણ) તમને સુખ થાઓ એમાં (અમે સુખ માનીશું. (૩)

સમજુતી—બાઇ કાંઇ નવાઇ પમાડે એવું લાગે છે. પણ તમો એને માળા પહેરાવો છો; તેથી એ મનમાં ખુશ થાય છે; (૧) કારણુ એના મનનું ધાર્યું થાય છે. દ્રૌપદી તે વરમાળ પહેરાવીને મચ્છવેધુની (અર્જુનની) પાસે ઉભાં. એની (દ્રૌપદીની) આશા સફળ થાઓ અને એ વર ક્ષત્રી હોજો. (૨) બાઇ તમારૂં હેત ભુલાય તેમ નથી તેથી અમને તમારાથી વિયોગ થયાનું દુઃખ થાય છે. પણ તમને સુખ થશે તેમાં અમે સુખ માનીશું. (૩)

પાઠ ૨૪.

મક્કા=અરબસ્તાનમાં શહેર છે
હજ=મક્કાની જાત્રા કરવી તે
હાજી=જાત્રા કરનાર; જાત્રાળુ
જેદ્દા=અરબસ્તાનમાં રાતા સમુદ્રને કાંઠે બંદર છે.
મજલ=ટપ્પો
પાક=પવિત્ર
ધારણુ કરે છે=પહેરે છે
પાટલી=ઘડી
લીખ=જૂનાં ઇંડાં
શરીફ=કીર્તિમંત; આબાદ
નિમાજ=બંદગી; પ્રાર્થના
ફરમાન=હુકમ
લબ્બેક=હું આવું છું
ચુમે=ચુંબી કરે
પઢી=ભણી
અલેહિસ્સલામ=જેના નામ ઉપર રહેમત રહે તેવા
ખુતબા=ધર્મનો ઉપદેશ
ભોગ=બળિદાન
મહંમદ પેગંબર=ઇશ્વરના ત્યાંનો સંદેશો લાવનાર મહંમદ; ઇસ્લામી પંથનો સ્થાપનાર
મદીના=અરબસ્તાનમાં શહેર છે (એમાં મહંમદ પેગંબર સાહેબની કબર છે.)
ઇસ્લામી ધર્મ=મુસલમાની ધર્મ
શેતાન=પલિત; અપવિત્ર

પાઠ ૨૫.

પ્રાચીન=જુનું
અર્વાચીન=હાલનું; ચાલતા સમયનું

ત્વચા=ચામડી; ખાલ
બહેરીન=ઇરાની અખાતમાં બેટ છે
સિંહલદ્વીપ= લંકા; સીલોન
છવાઇ રહે છે=ખીલી નીકળી છે;
અડદીયા=કાળા
સટકીઉં=ઝટ સરી છુટે એવી ગાંઠ
ચીમટા=ચીપીઆ
ભસ્મ=રાખ
વડ=પ્રકાર; જાત
વીંધ=છિદ્ર; કાણું
અંકાય=નક્કી થાય; ધરાય
સરકો=શેરડી, તાડી વગેરેનો રસ

પાઠ ૨૬.

નિંદા=કોઇનું ભુંડું બોલવું તે
ચાડી ચુગલી=વગર કારણે અથવા કારણસર કોઇની છુપી વાત બીજા ઘણા માણસ આગળ કહેવી તે
કુટેવ=(કુ+ટેવ) ખરાબ આદત
ચર્ચા=વાદવિવાદ
કુથલી=નકામું ટહાયલું; નિંદા
મંડળીની હવામાંજ ફેર પડતો= મંડળીમાં કાંઇક જુદીજ અસર થતી
છાપ=અસર
ઘર ભાંગે છે=ઘરમાં તૂટ પડે છે
ચાનક=ખંત; ચેતક; કાળજી
ગીબત=નિંદા; નાલેસી; કોઇની પાછળ તેનું ભુંડું બોલવું તે.
હલાલ કરેલી=ખાવાને માટે ધર્મ વિધિ પ્રમાણે કાપેલી
તાજુબ=વિસ્મય; આશ્ચર્ય
ખોડ=એબ; ખામી
ચીડ=કંટાળો; અણગમો
નજરે નજરે= પ્રત્યક્ષ
ખાસીએત=ટેવ; આદત
જડમૂળથી=સમૂળગી; તદ્દન
જીભલડી=જીભડી; જીભ
લુલી=જીભ
વિકટ=અઘરૂં; મુશ્કેલ

પાઠ ૨૭.

પ્રાતઃકાળ=પ્રભાત; સવારનો વખત.
ચિત્ર=ચિતાર; આબેહુબ વર્ણન
મર્યાદા=છેવટની હદ; છેડો
અરૂણ=સૂર્યનો સારથિ
સારથિ=રથ હાંકનાર
ચંદ્રના મુઆ પછી=ચંદ્રમાં અસ્ત. થયા પછી

કુમુદિની=કુમુદ ફૂલનો વેલો; પોયણી
પ્રિયા=વહાલી
સેવતી=એક જાતનું ફૂલનું ઝાડ
નાસિકા ઇંદ્રિય=શ્વાસ લેવાની ઇંદ્રિય, નાક
દિવાકર=(દિવા+કર) દહાડાનો કરનાર
ચોપદાર=છડીદાર
નેકી=સાચવટ
ઘોર=મોટો અવાજ
પ્રભાતીઉં=સવારના પહોરમાં ગાવાની કવિતા
અમથો રાગડો કાઢી જુઠું રડવા=ખોટો વિલાપ કરવા
દોપિસ્તા=સાહી ચોપડી ઘુંટેલા જાડા પત્તાં
ઇત્યાદિ=(ઇતિ=એ પ્રમાણે+આદિ=બીજી)એ પ્રમાણે બીજા પણ;વગેરે
બંધ=બંધન
શંખણી=કંકાશિએણ; નઠારી
આળસુ=જેને કામ કરવાનું મન ન થાય તે
એદી=ઘણો જ આળસુ
અંગ વસ્ત્ર=(અંગ+વસ્ત્ર) શરીર ઢાંકવાનું લુગડું
સહસ્રલિંગ=(સહસ્ર=હજાર+લિંગ) મહાદેવની હજાર દેહરીવાળું
સફળ=સિદ્ધ; પૂર્ણ
નિષ્ફળ=નકામી; ફોકટ
ચિંતાતુર=(ચિંતા+આતુર) ફીકરમંદ
લાદીને=પીઠ પર ભાર ભરીને
ધનુર્વિદ્યા=(ધનુર્+વિદ્યા)=કામઠું ખેંચી બાણ મારવાની વિદ્યા

પાઠ ૨૮.

કબીરવડ=નર્મદા કિનારે આવેલો વડ; (એના જેવો મોટો વડ દુનિયામાં નથી. મહાત્મા કબીરે અહીં વડનું દાતણ કરીને ચીરી નાખેલી તેમાંથી એ ઊગી નીકળેલો છે.)
ભાસ્યો=દેખાયો; જણાયો
જોધ્ધો=લડવૈયો
કદે=ઉંચાઇ ને વિસ્તારમાં
મોરૂ=બહાર પડતી શોભિતી વસ્તુ; નાક
મોરાનો=મોખરાનો; આભૂષણનો
મગરૂબ=અભિમાની; અહંકારી
સત્સંગે=કબીરના સમાગમથી; સારી

સોબતથી
કબીરા ભગતમાં=કબીર પંથીઓમાં
તંતુ=વડવાઇ; મૂળી
ખુંચે=ભોંયમાં પેશી ઊગી નીકળે
સંકેલી=એકઠી કરી;
જટા=માથાપરના લાંબા વાળ
ગિરિ=પર્વત
ભેદી=ઘટામાંથી પેશી
મિત=મધ્યમ; થોડો
અમળ=ચોકખું; નિર્મળ
ઘટા=ભરાવ
છાયા=છાંયડો
ખગ=પક્ષી
હીન કરમના=ઓછા ભાગ્યશાળી; કમનસીબ
થાળાં=મૂળીઆં બાઝેલી ઉંચી જગ
ગલી=સાંકડો રસ્તો
રમણીય=સુંદર
લાલ લલના=કૂકડ સ્ત્રી પુરૂષો
જપ=ઈશ્વરના નામનો મંત્ર વારે-વારે મનમાં બોલવો તે
છાયી=પથરાઇ
હરિત=લીલાં
ચૂંગવું=ચાંચ મારીને ખાંવું
કુમસા=ટુંકા ને જાડાં
ખુશનુમા=આનંદ આપનાર
ઠાર=ઝાકળ; હીમ
ઠરી=ટાઢી થઇ; સંતોષ થયો
ખરી=ખરી પડી; જતી રહી
ગંભીર=પ્રૌઢ
નર્મદા=રેવાજી
કૃતાર્થી=ધારેલું પામેલો
નરમદા=નર્મદાશંકર કવિ

સમજુતી—ધુમસને લીધે દૂરથી કબીરવડ ભુરો ઝાંખો પહાડ જેવો નદી વચ્ચે નિર્ભયપણે એક સરખો (સ્થિર) ઉભેલો દેખાયો, હારેલો લડવૈયો જાણે (નદી વચ્ચે બેસીને) ધ્યાન ધરતો હોયની! એવો એ કબીર વડ સવારે એકાંતે શોકને હરે છે. (૧) મોટાઇમાં અને દેખાવમાં એ (કબીરવડ) જગતમાં નવાઇ પમાડનાર જણાય છે; ખરે! જે દેશમાં આવું ભૂષણ હોય તે દેશ મગરૂબ કેમ નહિ રહે! કબીરના

સમાગમથી એ કબીરપંથીઓમાં પવિત્ર મનાય છે. ડાળી અને વડવાઈના વધારાને લીધે એ હંમેશ અમર કેમ નહિ કહેવાય ? (૨) પ્રથમ ઝાડની ડાળોમાંથી ફુટીને નીકળતી ભોંયમાં પેસી જાય એવી વડવાઇની શોભાથી સરમાઇને શિવજી ઊઠયા ને પોતાની જટા સંકોચીને હિમાલય પર્વતપર જઈ રહ્યા. (૩) એ વડની એવી ઘટા છે કે જેમાં ઉનાળામાં પણ સૂર્યનું એક પણ કિરણ ઘણી મહેનતે પણ પેસી શકે નહિ, ઉંચે એવી ઘટા હોવાથી નીચે શીતળ છાયા પડે તે છાયાનુ લોકો સુખ લે છે; ખુલ્લી બાજુઓ તરફથી પુષ્કળ પવન આવી જમીન ઉપરનો ધૂળ કચરો વગેરે સાફ કરે છે, પછી જોઇએ તેટલો પવન આવવાથી માણસોનાં મનને ખુશી કરે છે. (૪) ઘણાં જંતુ અને પક્ષીઓ અહીં રહીને ઉંચા પ્રકારનું સુખ પામે છે, અહીં ઘણા જાત્રાળુઓ પુણ્ય સમજીને ઉતરે, અહીં ઘણા શિકારીઓ બહુ ગમત કરે છે, અહીં હજારો લોકોનો સમાસ થતાં અડચણ પડતી નથી. એ વડની છાયામાં ૧૫૦૦૦ માણસ સુખે રહી શકે એવો મોટો છે. (૫) અહીંથી નદીને દૂર વહેતી જોવી તે ચકચકતી દેખાય છે, ને કોઇ કોઇ પશુઓ બેટપર અહીં તહીં ચરે છે તે જોવાં; ભારે ઘટા જોવી, ને કોઇ પક્ષીઓના સ્વર સાંભળવા' શરીરમાં ચોકખો વાયુ લેવો, આવું સુખ કમનસીબ માણસો હોય તે ન લે. (૬) ઘટા અને મુળીઆની આજુબાજુ થએલી ટેકરીઓને લીધે ફરવા લાયક ઘણી ગલીઓ થઇ છે; વડવાઇઓની પોલાણમા કેટલીક ગુફાઓ થઇ, અને તેમાં શોભિતી ઘણી બેઠકો બની છે. જેમાં નિરાંતે ફક્કડ સ્ત્રી પુરૂષો ખુશીથી રમી શકે અથવા નિરાંતે જોગી પુરૂષ ખુશીથી (જપમાં) ઇશ્વર સ્મરણમાં બેસી શકે. (૭) જાડાં, લીલાં, કુમળાં કુમસાં પાંદડાં છાયા કરીને શોભે છે, વળી રાતાં (પાકાં)

ટેટા ખાઇને ઘણાં જીવો પેટ ભરે છે, બાજુપરથી ઘણા આનંદદાયક રંગના કિરણો પડે છે, નીચે કરોળીઆ વગેરેએ બાંધેલા પડો હીમથી તડકામાં બરફ સરખાં ચળકતાં જણાય છે. (૮) હે! કબીરવડ તને જોઇને મારી આખ ટાઢી થઇ. મારી પાપવાળી બુદ્ધિ જતી રહી ને મને ખરેખર સારી જાત્રા થઇ, હે ગંભીર કબીરવડ! તારા વડે નર્મદા નદી સારી શોભે છે,–વધારે શોભે છે, અથવા હે નર્મદા નદી (હું) નર્મદાશંકર કવિ તારા દર્શનથી ઘણો સુખી થયો છું. (૯)

પાઠ ૨૯.

મશહુર=પ્રખ્યાત; નામીચા
નિર્ધનતા=(નિર્+ધન+તા) ગરિબાઇ
રસ=લહેજત; શોખ
બંધારણ=બાંધો
સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને મદદ દાખલ જે રકમ મળે છે તે
નિર્વાહ=ગુજરો; પોષણ
ઉદાહરણ=દષ્ટાંત; દાખલો
બાહુબળ=જાત મહેનત
ઉંચે સ્થાને=ઉંચી પદવીએ
મનોબળ=મનનું જોર;મગજશક્તિ
મંત્રી=કારભારી
સુધારક=(સુ+ધાર+અક) સુધારો કરનાર
તંત્રીપણું=વર્તમાનપત્ર વગેરેમાં લખાણ કરી તે ચલાવવાનું કામ
ગયું દીઠું ન પડ્યું=જવાથી કામને હરકત ન આવી; કામ અટકી ન રહ્યું
ઇન્સ્પેકટર=તપાસનાર
ડેપ્યુટી=તાબાનો
વહોરી=માથે લઇ
બીડું ઝડપ્યું=આગેવાની કરી
ટ્રેનિંગ=શિક્ષણ
પ્રિન્સિપાલ=મુખ્ય ગુરૂ
પ્રાથમિક=(પ્રથમ+ઇક) શરૂઆતની
અભિપ્રાય=સલાહ; વિચાર
વર્નાક્યુલર=દેશી ભાષા; (ગુજરાતી)
સોસાયટિ=મંડળી
પ્રસાર=ફેલાવો
ઉન્નતિ=ચઢતી

પ્રયાસ=મહેનત;યત્ન
ઉદય=ચઢતી; ઉન્નતિ; વૃદ્ધિ
અર્પણ=બક્ષીસ; ભેટ
નિખાલસ=નિષ્કપટી; શુદ્ધ મનના

પાઠ ૩૦

ઢંઢેરો=રૈયત માટે સરકાર તરફનું જાહેરનામુ
નામદાર=(નામ+દાર) પ્રખ્યાત
ઇસ્ટ ઇંડીઆ કંપનિ=ઇંગ્લાંડથી હિંદમાં વેપાર કરવા આવેલી મંડળી
સ્થાપન=મંડાણ; શરૂઆત
મૂળ હેતુ=અસલ વિચાર
રાજવ્યવસ્થા=(રાજ+વ્યવસ્થા) રાજ્ય બંધારણ
ગરબડ=ગોટાળો
પાર્લામેન્ટ=ઇંગ્લાંડની રાજકીય સભા
સનંદ=પરવાનો; પટો
મારફત=દ્વારા; વડે
અભયવચન= અ+ભય+વચન) બીક વગરના; ખાતરી ભરેલા બોલ
પ્રગટ કર્યો=જાહેર કર્યો
હસ્તક=તાબે; કબજે
વાઇસરોય=રાજાનો પ્રતિનિધિ;
તહનામું=સલાહનો કરાર
કરારનામું=સરતનો પટો
સદરહુ=ઉપર કહેલી; મજકુર
ધક્કો=નુકશાન
મરતબો=માન; મોટાઇ
રાજ્યધર્મ=(રાજ્ય+ધર્મ) =રાજાની ફરજ
ઇતરાજી=નાખુશી, કમ મહેરબાની
સ્વસ્થતા=(સ્વસ્થ=શાંત+તા=પણું) શાંતિ
લોકોપયોગી=(લોક+ઉપયોગ+ઇ) લોકોને જરૂરની
વૃદ્ધિ=વધારો
સમગ્ર=આખી; બધી
આબાદાની=ચઢતી
સામર્થ્ય=જોર; બળ
વફાદારી=નીમકહલાલી

પાઠ ૩૧

લંડન=એ ઇંગ્લાંડમાં ટેમ્સ પર બ્રિટિશ રાજધાનીનું શહેર
રોનકદાર=(રોનક+દાર) ઘાટદાર
ઝળાંઝળાં થઇ રહેલી=પ્રકાશેલી

આસ=વાયુ
જંગી=મોટી
સુરંગ=જમીનમાં દારૂ ભરી ઉડાવવો તે
ટેમ્સ ટનલ=ટેમ્સ નદી નીચેનો બુગદો, જેમાંથી માણસ, આગગાડીને વહાનો જવાનો રસ્તો છે.
ટનલ=જમીન ખોદીને તળેથી બનાવેલો રસ્તો; બુગદો
રઢિઆળું=સુંદર, સુશોભિત
પટ્ટાભિષેક=ગાદીએ બેસવાની ક્રિયા
દફન કરવું=દાટવું
પૅલેસ=મહેલ
મ્યુઝીઅમ=પ્રદર્શન; સંગ્રહસ્થાન
ઐતિહાસિક=ઈતિહાસ જણાવનારી
બખ્તર=લોઢાની જાળીનો અંગરખો
મુગટ=તાજ
બ્રીજ=પુલ
નેશનલ=પ્રજા સંબંધી
સાહસીક=(સાહસ+ઈક) જોખમ ખેડનાર
દેશાભિમાન=(દેશ+અભિમાન+ઈ) દેશનું અભિમાન

પાઠ ૩૨.

કૃતજ્ઞતા=(કૃત+જ્ઞ+તા) નીમકહલાલ પણું
લાગણી=ભાવ
વૃત્તિ=વલણ
ઉંચો ભાવ=આસ્થા
શ્રવણ=માત પિતાની આજ્ઞા પાળનાર બ્રાહ્મણ
વિસુવિઅસ=ઇટાલીમાં નેપ્લ્સની પાસે જ્વાળામુખી પર્વત છે
લાવા=જ્વાળામુખીમાં ઉનો રસ
અગ્નિરસ=(અગ્નિ+રસ) અગ્નિનો રસ
ગરક થઇ ગયું=દટાઇ ગયું
લીસો=ટાઢો; ઠંડો
અસાધારણ=(અ+સાધારણ) ઘણીજ; સાધારણ નહિ તે
ભક્તિમાન=ભક્તિવાળા
ક્ષેત્ર=જાત્રાનું ઠેકાણું; ધામ
ગુણીઅલ=ગુણ જાણનાર
શોકાતુર=(શોક+આતુર) દીલગીર
આભારી=(આભાર+ઇ)આભારવાળા
પંક્તિ=દરજ્જો; પ્રકાર

કૃતઘ્ન=(કૃત+કામ+ઘ્ન=નાશ કરનાર) ઉપકારના બદલામાં અપકાર કરનાર
કૃતઘ્નતા=નીમકહરામી
કરમ=ભુંડા કૃત્ય
ઘોર=ભયંકર
ચટકા ભર્યાજ કરતું=મનમાં ખેદ થયાજ કરતો

પાઠ ૩૩.

ભવ્ય=મોટી; સુંદર
મત્સ્યેંદ્ર=ગોરકનાથનો ગુરુ
મઢી=ઝુંપડી; પર્ણકુટી; મરૂડી
યોગશાસ્ત્ર=ચિત્તવૃત્તિના નિરોધનું શાસ્ત્ર
ઉપદ્રવ=હરકત; અડચણ
ખો=ગુફા; બખોલ; કોતર
હાડકું પણ ન જડે=હાડકાંના ચુરે-ચુરા થઇ જાય
અંધારા=તંમર; ચકરી; ફેર
વેદાંત=એ નામનું એક શાસ્ત્ર
પારંગત= પાર પામેલા
ચંડિકા=દેવીનું નામ છે
યથાશકિત=શકિત મુજબ
કુળદેવતા= ગોત્રજ
ઇષ્ટદેવતા=પોતે પસંદ કરેલો દેવ
જતિ=ગોરજી
સ્થાનિક=મઠવાળા; આશ્રમવાળા
પંથીઓ=પંથવાળા
વિરોધ=જુદાપણું; અણબનાવ
ઝાંઝવા=ઝાંખ; અંધારા
એક બીજાના ખભા ઉપર માથા કરી જોઇ રહેતાં હતાં=એક બીજાને ઢાળ પડતાં વળગી રહ્યા હતાં
તળેટી=પહાડના મૂળ પાસેની જગો
ચાતુર્માસ=ચોમાસામાં સાધુઓ એકજ જગાએ ચાર મહીના રહે છે તે
તાણાવાણા=વણવાની સાળપર ઉભા આડા દોરા રાખવામાં આવે છે તે
અનહદ=હદ વિનાનું; ઘણુંજ
વરસાદની વૃષ્ટિ=ઘણોજ વરસાદ
પડખામાં=બાજુમાં
ઓરજ=જુદાજ; ન્યારી
ફોક=ફોકટ; નકામું
ગોરખ=તપસ્વીનું નામ છે

પાઠ ૩૪.

વિનાશ=નાશ પામવું તે
વિનાશકાળે=નુકસાન થવાને વખતે;

નાશ થવાને વખતે
વિપરીત=અવળી; ઉલટી
સમાણી=સમાન; જેવી
સતિ= પતિવ્રતા
પ્રતિજ્ઞાય=પણ; બાધા
પ્રમાણી=અનુસરી; તે પ્રમાણે ચાલી
કુરંગ=હરણ
હણવા=મારવા
મતિ ભ્રષ્ટ કીધી=બુદ્ધિ બગાડી
કાળજ્ઞાની=ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્ત-
માન હકીકત જાણનાર
પાની=પગલું; પગ
ધરાવી=મેળવી
જમાવી=એકઠી કરી; મેળવી; પાથરી
દ્યુત=જુગાર
વળુંધી=વળગી
યદુપુરી=જાદવોની રાજધાની; દ્વારકા
સુરા=દારૂ
ભરાણો=ભરાયો
શરીર શુદ્ધિ=શરીરનું ભાન
વેત્તા=જાણનાર
નિકટ=પાસે; સમીપ
લહ્યું-લીધું; ભોગવ્યું

સંત=સાધુ
ટળે=દૂર થાય; મટે
તૃષ્ણા=મેળવવાની ઇચ્છા
ઇર્ષા=અદેખાઇ
મોહ=માયા
મત્સર=ક્રોધ
મમતા=મારાપણું
પ્રકટે=પેદા થાય
ઉર=મન
દૃઢ=પાકું; સચોટ
પતિત=પાપી; ધર્મથી ભ્રષ્ટ થએલા
ઓધારીઆ=ઉગાર્યા; ઉદ્ધાર કર્યો; તાર્યા
પરતાપ=મહિમા
સિદ્ધ=મુક્ત
શુક=વ્યાસના પુત્ર
આદિક=બીજા; વગેરે
મુનિવર=મોટા મુનિ
ચોટયું=લાગ્યું
મર્મ=ભેદ; છુપી વાત
અનુપ=(અન+ઉપ=ઉપમા) કોઇની
સાથે સરખાવી ન શકાય એવો;
ઉત્કૃષ્ટ
મહંત=મોટા સાધુ

સેવ્યે=સેવા કર્યાથી	ઇશ્વર
છૂટે=જતી રહે	મુક્તાનંદ=સાધુનું નામ છે
માયાની જાળ=જગતના પ્રપંચ	આળપંપાળ=ફાંફાં
પરિબ્રહ્મ=પરમેશ્વર; સર્વવ્યાપક	

અન્વય—સીતા સમાણી કોણ શાણી સતી (હતી,) (કે જેણે) સદા પતિ પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણી. (તેણે પણ) કુરંગ હણવા ને) મતિ ભ્રષ્ટ કીધી. (એ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૧) કૌરવ કેવા કાળજ્ઞાની હતા ? (તેમણે પણ) કુસંપમાં પાછી પાની ન કરી (તે) દ્વેષ સહિત ક્રોધી કપૈ મુઆ, (એમ) વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિ (સૂઝી) (૨) નળે ન્યાય વિષે નિપુણતા ધરાવી (ને) જગતમાં સુકીર્તિ જમાવી (તેણે પણ) દ્યુતને વળગી ગાદી ગુમાવી, એ વિનાશકાળે૦ (૩) યદુપુરી (ના) યાદવ યાદ આણો, (તેમનો) જીવ સુરા વિષે ભલો ભરાણો (તેથી તેઓ પણ) શરીરની સર્વ શુદ્ધિ મૂકી (ને) મુઆ, (એ) વિનાશકાળે૦ (૪) રાવણ રૂડો શાસ્ત્રવેત્તા હતો, નવે ગ્રહો (તેની) નિકટમાં રહેતા (તેણે) સીતા હરી (ને) કુબુદ્ધિ (એ) કષ્ટ લહ્યું. (એ) વિનાશકાળે૦ ૫)

સમજુતી—સીતાના જેવી કોઇ ડાહી સતી ન હતી કે જે હમેશાં ધણીના હુકમ મુજબ ચાલી; તેણે પણ હરણ મારવા માટે બુદ્ધિ બગાડી જ્યારે વિનાશ થવાનો હોય ત્યારે અવળી બુદ્ધિ સૂઝે છે. (૧) કૌરવ કેવા ત્રિકાળજ્ઞાની હતા. (ભીષ્મ, દ્રોણ, સંજય) તેઓ પણ કુસંપ કરવામાં હઠ્યા નહિ. તે ક્રોધી (કૌરવો) અદેખાઇ સહિત કપાઇ મુઆ. (ટેક) (૨) નળ રાજાએ ન્યાય કરવામાં ઘણી માહીતી મેળવી હતી જેથી તેની દુનિયામાં સારી આબરૂ ફેલાઈ હતી તેણે પણ જુગારને વળગીને રાજપાટ ગુમાવ્યું. (ટેક) (૩) દ્વારકાના જાદ-

વોને સંભારો કે તેમનો જીવ દારૂ પીવામાં ઘણો ભરાયો, તેથી તેઓ પણ શરીરનું બધું ભાન ભુલીને અંદર અંદર લડીને મુઆ. (ટેક) (૪) રાવણ સારી રીતે શાસ્ત્રને જાણનાર હતો, અને નવે ગ્રહો તેની સેવામાં પાસે ને પાસે રહેતા હતા પણ તેને સીતાનું હરણ કરવાની નઠારી બુદ્ધિ થઇ તેથી દુઃખ વ્હોર્યું. (ટેક) (૫)

સમજુતી—સાચા સાધુપુરુષનો સમાગમ ખરૂં સુખ આપે છે. ખરૂં સુખ આપનાર છે, માટે સંત સમાગમ કરવો. સંત સમાગમથી આશા, તૃષ્ણા, અદેખાઇ, અહંકાર, માયા, ક્રોધ, મારાપણું, એ અવગુણો બળી જાય છે અને તેથી મનમાં ઇશ્વરનું પાકું જ્ઞાન થાય છે. (ટેક) (૧) સંત સમાગમથી નારદ મુનિ પોતે ઇશ્વરનું મન થયા અને ઘણા પાપીઓનો ઉદ્ધાર કર્યો, જેની આબરૂનો મોટો મહિમા ગવાય છે. (ટેક) (૨) શુકદેવ વગેરે મોટા મુનિઓ સત્સંગથી સિદ્ધિવાળા પુરુષ થયા અને તેમનું મન સારી રીતે હરિના રૂપના ધ્યાનમાં ચોંટયું. એવો મોટો ગુપ્ત ભેદ સાધુ પુરુષોથી એમણે જાણ્યો. (ટેક) (૩) મહંતનો મહિમા મોટો છે, કે જેમની સેવાથી જગતના પ્રપંચથી છુટાય છે; અને પરમેશ્વરમાં પ્રીતિ વધે છે, મુક્તાનંદ કહે છે ફાંફાં મારવાં છોડી દઇને સંત સમાગમ કરો. (ટેક) (૪)

પાઠ ૩૫.

ધાગાં=મોટાં

ગીચ=પાસે પાસે

સિંકોના=ક્વિનિન બને છે તે ઝાડ

જ્વરનાશક=(જ્વર=તાવ+નાશ+અક) તાવ દૂર કરનાર; તાવ કાઢનાર

દેવદાર=એક જાતનું ઝાડ (એ ઝાડ હિમાલયમાં થાય છે)

સૌંદર્ય=શોભા; ખુબસુરતી

કાષ્ટ ઔષધી વનસ્પતિની દવા

ટુંક નજર=તાત્કાલિક લાભ

ઉન્મત=(ઉત્+મત)=ગાંડું; મગરૂર;

અહંકારી; ઉદ્ધત; અવિચારી
વોકળા=નાળાં
સંહાર=નાશ; કતલ
ઢાંકણુ=ઢાંકણું
ડેરાદૂન=હિંદની સરહદ પર શહેર છે.
તકતા=જથ્થા; ખંડ
ખંડ=ભાગ
અબનુસ=એક જાતનું ઝાડ
જુબિલી=પશ્ચિમ તરફના દેશમાં રાજા કે રાણી ગાદી પર બેઠા પછી ૨૫, ૫૦, ૬૦, વરસે જે મહોત્સવ ઉજવાય છે તે
ટાંકણે=અવસરે; વખતે
અવસર=રૂડું ટાણું
હિતકારક (હિત+કારક) ભલું કરનાર

પાઠ ૩૬.

ખોદે તે પડે=બીજાને નુકસાન કરવાને જે ધારે તેને પોતાનેજ નુકસાન થાય
કરે તેવું ભોગવે=જેવું કામ કરે તેવું ફળ મળે
બગદાદ=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનમાં શહેર છે.
ફીદા ફીદા=મોહીત; મોહ પામેલું
અમીર=જેને સરકાર તરફથી ખિતાબ કે જાગીર મળેલી હોય તે
ઉમરાવ=સરદાર; શ્રીમંત
નામના=ખ્યાતિ; કીર્તિ
બેગ=અમીરી ઇલ્કાબ
આગા=શેઠ
કરાર=કબુલાત; ઠરાવ
કાજી=કુરાન પ્રમાણે ન્યાય કરનાર
મુફ્તી=મુસલમાન ધાગશાસ્ત્રી
જુમ્મા=શુક્રવાર
ખલીફા=મહમદ પેગંબરના વારસ
દસ્તબસ્તા=(દસ્ત=હાથ+બસ્તા=બાંધેલા) હાથ જોડીને; અદબસર
કાનુન=ધારા
લફ્ઝ=શબ્દ; વેણ
દામ=પૈસા
હાડકાંની ખરાબી થશે=માર ખાતાં હાડકાં ભાંગી જશે
દરિઆફ=વિચાર
ખીસિઆણા=ઝાંખા; વીલા
ધાણ વળી ગયો=ઘણોજ ખપ્યો
ખાણ પડી=ધાર ભાંગી ગઇ

પેટ પકડીને હસ્યા=ખૂબ હસ્યા

પાઠ ૩૭.

શૌર્ય=ઉત્સાહ શક્તિ; બહાદુરી
વાટપાડુ=રસ્તો રોકી લુટનાર
ધોળે દહાડે=દિવસના પ્રકાશમાં
ધાડ=લુટારાની ટોળી
પાલક=રક્ષણ કરનાર; રક્ષક
ધાડપાડુ=ધાડપાડી લુટનારી ટોળી
શૂરાપુરા=ઘણા બહાદુર નર
પાળીઆં=પત્થરમાં કોરેલા લેખ
કેસરીઆં=યુદ્ધમાં મરતાં સુધી પાછી પાની ન કરે તે
સતીત્વ=(સતી + ત્વ)=સતીપણું; પતિવ્રતાપણું
ચિતા=ચેહ
રૂવાં ઉભાં થઇ જાય=કંપારી છૂટે
રણસંગ્રામ=લડાઇનું મેદાન
વાવાઝોડું=પવનનું તોફાન; વંટોળીઓ
ધાડું=જાડું; ધટ્ટ
જીવને તાળવે બાંધી=મરવાની દરકાર ન રાખી
સ્વાર્પણ=(સ્વ + અર્પણ) જાતનો ભોગ આપવો તે
સૌભાગ્યવંતી=સારા ભાગ્યશાળી; જેનો ધણી જીવતો હોય તે સ્ત્રી
આરે=કાંઠે; કિનારે
ડગ્યો નહિ=મન ફેરવ્યું નહિ; લોભાયો નહિ.
દુ:ખનો આભ=ઘણુંજ દુ:ખ
ટેક=વટ; પણ; નિયમ
યુગ=જુગ; જમાનો

પાઠ ૩૮.

ઝેર=અદેખાઇ
વેર=દુશ્મનાઇ
પર=પારકી
નાતીલા=નાતના
જાતીલા=જાતના
હરખ=ખુશી થા
લાજ=આબરૂ
અનુપમ=કોઇની સાથે સરખાવી ન શકાય એવું; ઉત્કૃષ્ટ
લેખ=જાણ
ઘોર=ભયંકર
કુકર્મી=નઠારાં કામ કરનાર
મારણ=મારનાર
તુલ્ય=બરાબર

જડ=મૂળ
વિધવિધ=તરેહતરેહના
વૈભવ=સુખનાં સાધન
હુલકર=હોલકર
ખરાબી=પાયમાલી
કોણજ માત્ર=શી ગણતરીમાં
પિંઢારા=લુટારા
કુપાત્ર=નાલાયક
નેજા=વાવટા
તનુજ=છોકરાં
ગુલતાન=મશગુલ; ચકચુર
આશ્રય=છાંય; મદદ
ધવળ=ધોળ; આનંદ ગીત
મંગળ=કલ્યાણકારી
ધારા=કાયદા; નિયમ
નિર્બળ=કમજોર
કોળીનાળી=કોળી વગેરે
સંસ્થાન=પાસેનો મુલક
ફાંસીખોરા=ફાંસીઆ
ફેલ=ઢોંગ
વાટ=રસ્તો
વનમાં વાટ પાડી ન શકે=રસ્તો રોકી ન શકે
ધીંગા=મજબુત
કાઠી=કાઠિઆવાડના
જત=જત સંસ્થાનના
ધાડાં=ટોળાં
કુવેતર=વાડી
હિમાચળ=હિમાલય (હિમ=બરફ+અ=નહિ+ચળ=ખસે) જ્યાંથી બરફ ખસે નહિ તે
પ્રવેશ=દાખલ; આરંભ
માળવ=માળવા
આદિક=વગેરે
સજજે=પહેરજે
શણગાર=આભૂષણ
મહીમાં=પૃથ્વીમાં

સમજુતી—અદેખાઇ ગઈ, અને દુસ્મનાઇ ગઇ, વળી ઘણો જુલમ કરનાર પણ ગયાં, પારકા નાતના અને પોતાની જાતનાથી હળીમળીને દુનિયાનો વહેવાર ચાલે છે; જો કે ગરીબમાં ગરીબ જે બકરી તેના કાન પકડી કોઇ દુઃખ દઇ શકતું નથી તો પછી માણસને

તો કેમજ દુઃખ દઇ શકાય ? મતલબ કે કોઇને પણ દુઃખ દઇ શકાતું નથી. માટે હે ! હિંદુસ્તાનના લોકો એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને હવે તમે મનમાં ખુશી થાઓ. (૧) તારા પર અનોપમ રાજ્ય હાલમાં થયું છે, અને એ રાજ્યે તારી આબરૂ વધારી છે. એમ તું જાણ. ભયંકર નઠારા કામ કરનાર ચોર ગયા ને કપટનું જોર નાશ પામ્યું, તે તું જો, હવે મહંમદ સરખા મારનાર નથી, અને તૈમુર જેવા તોફાન પણ નથી. માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૨) જુલમી રાજાઓનો તો સમુળો નાશ થયો, અને નાદિરશાહ જેવા પણ મરી ગયા, હવે તો હિંદુસ્તાનની પ્રજાને તરેહ તરેહનાં સુખનાં સાધનો મળે છે. લુગડાં પહેરે છે ને પાન ખાય છે. મરજી મુજબ વર્તી શકે છે. માટે હે હિંદુસ્તાન૦ (૩) હવે હોલકરથી ખરાબી થઇ શકતી નથી, અને મરાઠાઓ હવે હુલ્લડ તોફાન કરી શકતા નથી. સિંધીઆથી હવે કદી પણ કોઇનો નાશ થઇ શકતો નથી. અને નાલાયક પિંઢારા લોક તે પણ ગયા, અંગ્રેજ સરકારના અમલ નીચે હિંદુસ્થાનના લોક મોજમજાહમાં રહે છે. માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૪) અંગ્રેજ સરકારની એ જોરાવર સત્તા નીચે લોકો તેના શુભ ગુણનું કલ્યાણકારી ધોળ ગાય છે, કે જેના કાયદા સૌ રાજા કરતાં શ્રેષ્ઠ છે કે જેથી કમજોર માણસને પણ મનમાં બીક રહેતી નથી, વળી કોળી વગેરેની બીક મટાડીને સંસ્થાનનું રક્ષણ કરે છે. માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૫) ફાંસીઆ લોકો ઢોંગ કરીને જંગલનો રસ્તો રોકી શકતાં નથી, જબરા કાઠી લોક અને જત લોકોનાં ટોળાં ઘોડાથી પર્વતનો રસ્તો રોકી શકતા નથી, ખેતર કે કુવેતરમાં જઇને લસ્કર અનાજ લઇ શકતું નથી, માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૬) દક્ષિણમાં લંકાથી તે ઉત્તરમાં હિમાલય સુધી અને પૂર્વમાં કલકત્તાથી

પશ્ચિમમાં કચ્છમાં દાખલ થતાં સુધી, પંજાબી, સિંધી અને સોરઠીઆ લોક તથા દક્ષિણુ, માળવા વગેરે દેશના લોકના બીકના ને દુઃખના દિવસ ગયા અને સુખના દહાડાનું દાન આપ્યું, માટે હે ! હિંદુસ્તાન૦ (૭) તેટલા માટે તમે હિંદુસ્તાનના લોકો ખરા અંતઃકરણથી એનો પાડ માનો અને હંમેશ મનમાં ખુશી ખુશાલ રહીને સ્વર્ગના જેવો શણગાર પહેરો. વળી દલપતરામ કવિ પોતાના ખરા મનથી એવો આશિર્વાદ આપે છે કે હે હિંદુસ્તાન દુનિયામાં મોટી મોટાઈ મેળવજે. હે ! હિંદુસ્તાન એ આભાર પરમેશ્વરનો સમજીને તું મનમાં ખુશી થા. (૮)

પાઠ ૩૯.

ચક્રવર્તી=જેની આણ નાનાં મોટાં ઘણાં રાજ્યો ઉપર વર્તી હોય, જેને સર્વ રાજાઓ ખંડણી આપતા હોય તેવો.

મહારાજાધિરાજ=(મહા+રાજ+અધિ+રાજ) મોટા રાજાના રાજા

દિગ્વિજયી=ઘણા રાજ્યોપર જીત મેળવનાર

કલ્યાણપતિ=કલ્યાણનો રાજા

આજ્ઞાંકિત=હુકમમાં રહેનાર; તાબેદાર

સામંત શિરોમણી=સઘળા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ

શિરોમણી=શ્રેષ્ઠ; મોટો

યુદ્ધકૌશલ્ય=લડાઇમાં કુશળતાપણું

સેવામાં=હજુરમાં; નોકરીમાં

પરાજ્ય=હાર

છળભેદ=દગોફટકો; કાવતરૂં

ઘાટ ઘડશો=મારી નાખવાના ઉપાય શોધશો

ફોડી=લાલચો આપી પક્ષમાં લઇ

ટીપ=યાદી

લક્ષ્મી ચાંલ્લો કરવા આવે ત્યારે મોં ધોવા જવું નહિ, પણ તરત કપાળ ધરવું=મળતો લાભ તુરત લઇ લેવો.

સ્વહસ્તે=(સ્વ+હસ્તે) પોતાને હાથે

મસ્તકે=માથે

શ્રીમાન=ભાગ્યશાળી; ધનસંપન્ન

રાજેન્દ્ર=રાજાઓના પણ રાજા

ગુર્જરેશ્વર=ગુજરાતના રાજા
નીમકહલાલ=કૃતજ્ઞ; કરેલો ઉપકાર જાણનાર
તન=છોકરો; પુત્ર
સુભટ્ટોપરિ=(સુ+ભટ્ટ+ઉપરી) મોટા યોદ્ધાઓમાં શ્રેષ્ઠ
સેનાધિપતિ=(સેના+અધિ+પતિ) લશ્કરનો મોટો ઉપરી
ભ્રષ્ટ=બગડેલી; અપવિત્ર થએલી
નિષ્કપટી=(નિષ્+કપટ+ઇ) કપટ વગરના; નિખાલસ
ચોકખા મનના=પવિત્ર મનના
સામાવાળીઆ=વિરૂદ્ધ પક્ષવાળા
રિપુ=શત્રુ; દુસ્મન
લાંચ=પગાર કરતાં બીજું કંઇ છાની રીતે લેવું તે
રૂશવત=લાંચ (એ ફારસી શબ્દ છે.)
ધર્મયુદ્ધ=યુદ્ધના નિયમ પ્રમાણે લડવું તે
પક્ષપાત=(પક્ષ+પાત) તરફદારી; ભેદભાવ
દેશકલ્યાણભાવ=દેશ+કલ્યાણ+ભાવ) =દેશનું ભલું કરવાની ઇચ્છા
દુર્દશા=(દુર્+દશા)=નઠારી હાલત
ઇચ્છાદિક=(ઇચ્છા+આદિક) ઇચ્છા વગેરે
નખોદ=સત્યાનાશ
નખોદ વળવાનું=સર્વસ્વ જવાનું
સત્યમેવ જયતે=આખરે સત્યનો જય છે.
ધર્મે જય=ધર્મથીજ જીત
પાપે ક્ષય=પાપથી નાશ
તાણ્યો તણાવાનો નથી=લાલચોથી ડગવાનો નથી
ભરમાવ્યાથી=ભંભેરવાથી
લૂણહરામ=કૃતઘ્ન; નીમક હરામ
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ; મોટાઇ
ત્રિલોક=(ત્રિ+લોક)=ત્રણ લોક (સ્વર્ગ, મૃત્યુ; પાતાળ)
રાજદ્રોહી=(રાજ+દ્રોહ+ઇ) રાજ્ય પ્રત્યે વેર બુદ્ધિ રાખનાર
ધીટ્કાર=ધિક્કાર; તિરસ્કાર
સુકીર્તિ=(સુ+કીર્તિ) સારી આબરૂ
બટ્ટો=એબ; કલંક; ડાઘ

પાઠ ૪૦.

ઉઘાડાં=નવરાં; નાગાં

હિંસક=હિંસા કરનાર; ફાડી ખાનાર
કોતર=નદી કાંઠે જે ઉંડા ખાડાઓ હોય તે; પહાડમાં લાંબો પહોળો ને ઉંડો ખાડો હોય તે
બખોલ=ઝાડના થડનું પોલાણ; ગુફા;
ગુફા=પહાડમાં જે પોલાણ હોય તે
જિંદગી નિભાવવા=ગુજારો કરવા
ઋષિ પત્ની=મુનિની સ્ત્રી
વલ્કલ=છાલનાં લુગડાં
નજર પહોંચાડીને=અકકલ વાપરીને; બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરીને
રેંટીઓ=સુતર કાંતવાનો સંચો
હાથ મહેનત=હાથની મજુરી
અનહદ=(અન+હદ) ઘણોજ
ચમત્કારી=(ચમત્કાર+ઇ) નવાઇ જેવી; આશ્ચર્યકારક
મીલ=કાપડ વણવાનું કારખાનું
છેટાં ભાંડી ગયાં=અંતર ઓછું થયું
પાશેરામાં પહેલી પુણી=પાશેરમાંથી પુણીઓ કરવી હોય અને તેમાંથી એક પુણી બનાવીએ તે; મતલબ કે કામની શરૂઆતજ થવી.

પાઠ ૪૧.

શકુંતલા=કણ્વ ઋષિની ધર્મ પુત્રી; દુષ્યંતની=સ્ત્રી; ભરતની મા
ગૌતમી=કણ્વના આશ્રમમાં રહેતી એક સાધ્વી. જેણે શકુંતલાને ઉછેરવામાં મદદ કરી તે
પ્રણામ પૂર્વક=(પ્રણામ+પૂર્વક) નમસ્કાર સાથે
પરિક્રમણ=(પરિ+ક્રમણ) પ્રદક્ષિણા
પ્રિયવંદા=ઋષિ કન્યાનું નામ
ઉત્કંઠા=ઇચ્છા; મરજી
વિયોગ=(વિ+યોગ) જુદાપણું
કલ્લા=બાચકા; જુડા
નર્તન=નાચવું તે; નૃત્ય
વિજોગ=જુદાઇ; વિયોગ
સકલ=સઘળી; બધી
વનલતા=વનવેલી; વનની વેલો
ઉભરો=મનનો જુસ્સો બહાર પાડવો તે
વનજ્યોત્સ્ના=વેલનું નામ છે.
કાસ્યપ=કશ્યપના વંશજ; કણ્વ
મેળાપ=મુલાકાત; ભેટ
સંકલ્પ=વિચાર
ભર્તાર=ધણી; વર
અવર=અન્ય; બીજું

સુકૃત્ય=(સુ+કૃત્ય) સારા કામ
પ્રમાણ=જેવો જોઇએ તેવો; મન ગમતો
નવમાલિકા=વેલનું નામ છે.
વધુ=વહુ
વધુવર=વરવહુ
માર્ગે પડ=જા
સપુરત=સોંપણ
અનસૂયા=અત્રી ઋષિની સ્ત્રી
ભારેવહી=ગર્ભવંતી; દહાડાવાળી
નિર્વિઘ્ને=(નિર્+વિઘ્ને) વગર હરકતે
શુભ વર્તમાન=સારા સમાચાર
પાલવ=છેડો
કુશ=દાભ
અમળ=(અ+મળ) નિર્મળ; સ્વચ્છ
ઇંગુદી=ઇંગોરાનું ઝાડ
સામો=ખેડયા વિનાના ચોખાનું નામ
મુઠીભર=મુઠીમાં માય એટલો
તુલ્ય=બરાબર; સમાન
બાપલ્યા=બાપલા (દયાથી પુત્ર અર્થે પણ બોલાય છે.)
શારંગરવ=કાસ્યપ મુનીનો શિષ્ય
ભગવંત=પવિત્ર મહાપુરૂષ
સંપ્રદાય=રિવાજ; ચાલ
તેડ=કિનારો; કાંઠો; તટ
દુષ્યંત=શકુંતલાનો ધણી
વૃત્તિ=ઇચ્છા; વલણ
બંધુજનો=સગાંસંબંધીઓ
યુવતિ=તરૂણી; જુવાન સ્ત્રી
સત્કાર=આદરમાન

અન્વય—(તારા) વિયોગથી હરણો મુખમાંથી દર્ભના કલ્લા ભોંય નાખી દે (છે) અને (મોરને) વિજોગના ભાલા વાગ્યા, (તેથી) મોર નર્તન તજે છે. (૧) સકલ વનલતા પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડે તેમ પત્ર વેરે છે; (અનો) એવા પ્રકારથી ઉભરા કાઢે છે. (૨)

સમજુતી—તારા વિયોગથી હરણોએ મોઢામાંથી દર્ભના બાચકા ભોંયપર નાખી, ખાવાનું તજી દીધું છે. મોરને વિયોગનું દુઃખ થયું તેથી તે નાચ કરતો નથી. (૧) સઘળી વનવેલ પણ જાણે ખરેખરાં આંસુ પાડતી હોય તેમ પાંદડાં ભોંયપર ખેરવી નાખે છે અને એવી રીતે મનનો જુસ્સો બહાર પાડે છે. (૨)

અન્વય—તુજ કામ મેં પ્રથમથી જ (મારા) મન વિષે (તારા) ભર્તારનો સંકલ્પ કરી મૂકયો હતો તે (ભરતાર) રૂપે, કુળે (અને) અવર સદ્‌ગુણોમાં સમાન (છે; તે) પ્રમાણે ધણીને હવે (તું) સુકૃતથી પામી. (૧) રૂડી નવમાલિકાને ઝટ આંબો મળ્યો (તેથી) એને વહુવર જોડ ખરેખર જામી. હવે આ (તમે) બંને વર વિષે સુખીઆં થયાં, તેથી તેની તથા તુજ વિષેની આજ ચિંતા ગઈ. (૨)

સમજુતી—તારે માટે મેં પહેલાંથી મારા મનમાં (તારા) ધણીનો વિચાર કરી મૂકયો હતો. તે (તારો ધણી) તો રૂપમાં, કુળમાં અને બીજા સદ્‌ગુણોમાં (તારા) સરખો છે. તે ધણીને તારા સારા કામથી મેળવ્યો એમ જાણ. (૧) તારી રૂડી સખી નવમાલિકા (વેલ) વનજ્યોત્સનાને આંબો (વર) મળ્યો એથી તેની પણ વરવહુની જોડ ખરેખર જામી, અર્થાત્ જેવો આંબો છે તેવી એ વેલ છે; તે પ્રમાણે શકુંતલાને પણ આંબારૂપ દુષ્યંત મળ્યો. તેથી તમે બંને (શકુંતલા ને વનજ્યોત્સના) હવે વર તરફથી સુખીઆં થયાં; તેથી તેની ને તારી બાબત આજે મારી ચિંતા દૂર થઈ. (૨)

અન્વય—પડેલા ઘા રૂઝાવવા ઇંગુદી કેરૂ અમળ તેલ કુશ તણી અણીથી મુખે રેડયું. વળી મુઠીભર સામો દઇને ઉછેર્યો એ પુત્ર તુલ્ય મૃગલો છોડી નવ જાતો.

સમજુતી—પડેલા ઘા રૂઝાવવાને માટે ઇંગુદી ફળનું ચોકખું તેલ દાભની અણીથી મોઢામાં રેડયું; અને મુઠી જેટલો સામો ખવડાવીને ઉછેરેલો એવો છોકરાના જેવો હરણ મારાથી મૂકી જવાય નહિ મતલબ કે એ વહાલો છે.

અન્વય—તપ એજ ખરૂં ધન છે એવા અમો ઋષિને જે

જાણે (છે). (અને વળી) તે સાથે તમતણું કુળ ઉચ્ચ છે તે ખુશીથી વિચારી લો; વળી આપોઆપ પરસ્પર તે સ્નેહની વૃત્તિ છુટી હતી. (તે વખતે) કોઇએ બંધુજનો કોઈ પ્રકારથી વચ્ચે નવ હતા. જે રીતે આપના વડે બીજી ઘણી રાણી બહુ માનમાં છે; તે રીતે તેવા સામાન્ય સત્કારથી આ યુવતીને તમે પાળજો; ખરે તેથી વધુ ઉદય પ્રાપ્ત થવો તો ભાગ્ય આધીન છે. પણ વહુતણા બંધુજનોથી વિશેષ ના બોલાય.

સમજુતી—તપ એજ ખરૂં ધન છે એવા અમો ઋષિને તમો જાણો છો, તેની સાથે તમારૂં કુળ પણ ઉંચ છે તે ખુશીથી વિચારી લો; વળી તમો બંનેમાં એક બીજા ઉપર આપોઆપ પ્રીતિની ઇચ્છા થઇ હતી, તે વખતે કોઇ પણ સગાંસંબંધીઓ કોઇ પણ રીતે વચ્ચે હતા નહિ, જે રીતે આપના વડે આપની બીજી બધી રાણીઓ બહુ માનવાળી છે, તેવી રીતે તમે આ તરૂણીને સામાન્ય આદરમાનથી પાળજો, મતલબ કે જેવી તમે બીજી રાણીઓને ગણો છો તેઓની બરોબર આને ગણજો, એથી વધારે ચઢતી થવી એ તો ખરેખર ભાગ્ય આધીન છે. એ વહુના સગાસંબંધીથી વધારે કહેવાય નહિ.

પાઠ ૪૨.

ક્ષમા=કોઇએ અપકાર કર્યો હોય તે સાંખી રહેવો તે; ખામોશ

ધૈર્ય=ધીરજ; સબુરી

વટ=ટેક; શાખ

વહેવાર=આપ લેનો સંબંધ

છેડણી=અટકચાળું; હરકત

ખામોશ=ધીરજ

સંભવ=આશા

વક્તા=છટાથી બોલનાર; ભાષણકર્તા

રાજદ્વારી=રાજકાજ કરનાર

બદમાશ=લુચ્ચો

પીછો છોડયો નહિ=પાછળ પડ્યો

મશાલચી=(મશાલ+ ચી) મશાલ ધરનાર

આજ્ઞાધારી=હુકમ માનનાર

વિશ્વવિખ્યાત=જગજાહેર
પાનુ પાડ્યું=સંબંધ જોડાયો
ગાળોની વૃષ્ટિ=ઘણીજ ગાળો
સોક્રેટીસ=યુનાની પંડિતનું નામ
વિપત્તિ=દુઃખ; આફત
રૂદેમાં=મનમાં
હેબકી=ડરી; ચોકી
ખેલ=રચના; બનાવટ
માંડવો=મંડપ
મહાભોગ=(માહભોગ=દુર્દશા)ઘણીજ ખરાબ દશા
તદાપિ=(તદ્+અપિ=પણ) ત્યારે પણ; તે વખતે પણ
સજે=રાખે
હરિશ્ચંદ્ર=અયોધ્યાના સૂર્યવંશી રાજા; ત્રિશંકુના પુત્ર
અચળ=દૃઢ
દુઃખના આડ ઊગ્યાં=ઘણુંજ દુઃખ પડ્યું
પાશ=ફાંદો; જાળ
અસહ્ય(અ+સહ્ય) મનાય નહિ એવું
અપૂર્વ=અસાધારણ; ઘણુંજ
રૂડો દહાડો=સુખનો વખત

અન્વય—પ્રભુને ગમે તે સમે સૌ સહેવું. (અને) રૂદેમાં સદા રાજી રાજી રહેવું, કદી હેબકી હૈયે હામ ન હારો, ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૧) જુઓ મેહનો માંડવો ઘડીમાં થનારો (અને) ઘડીમાં જનારો જેવો હોય છે, ઇશ્વરે વિશ્વનો ખેલ એવો સરજ્યો (છે) ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૨) ભાઇ એક કાળે વિવાહની વધાઇ મળે. (અને) એક કાળે મહાભોગ મળે, સદા સારો નઠારો કાળ ન ચાલે, ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૩) જ્યાં કદાપિ કશી જુક્તિ ચાલે નહિ (ત્યાં) દીલે ધારી જોવું તદાપિ ન રોવું; દેવને ભજે (અને) શાંતિ સજે એજ સારો. ઘણાં કષ્ટ કાળે ઘણું ધૈર્ય ધારો. (૪)

સમજુતી—પરમેશ્વરને જે વખતે જે ગમે તે આપણે સહન કરવું. અને મનમાં હંમેશા ખુશી રહેવું; કદી પણ ડરી જઇને હિંમત છોડવી નહિ, પણ ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખવી. (૧)

જુઓ વરસાદના દહાડામાં વાદળની ઘટા ઘડીમાં થાય છે અને ઘડીકમાં વેરાઇ જાય છે; પરમેશ્વરે દુનિયાની રચના એવી બનાવી છે, માટે ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૨) ભાઇ એક વખતે વિવાહની ખુશ ખબર મળે છે, અને એક વખત મહાભોગ મળે છે; હમેશાં સારો કે નઠારો વખત ચાલ્યા કરતો નથી. માટે ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૩) જ્યાં કોઇ પણ વખત કાંઇપણ યુક્તિ ચાલે નહિ ત્યારે ત્યાં મનમાં વિચાર કરવો પણ ડરવું નહિ, એવે વખતે પરમેશ્વરનું સ્મરણ કરે અને ધીરજ રાખે તેજ સારો, ઘણાં દુઃખની વખતે ઘણી ધીરજ રાખો. (૪)

પાઠ ૪૩.

નરદેવ=રાજા

ભીમક=ભીષ્મક; વિદર્ભ (બીરાર) દેશનો રાજા; દમયંતીનો પિતા

સુતા=પુત્રી

સુંદરી=સુંદર અંગવાળી સ્ત્રી

પ્રશંસા=વખાણ; તારીફ

વરી=પરણી

સુર=દેવ; દેવતા

નરાદિક=મનુષ્ય, રાજા વગેરે

વરમાળા=પસંદ કરેલા ધણીની ડોકમાં પહેરાવવાની માળા

નૃપ=રાજા

કંઠે સજી=ગળામાં પહેરાવી

દિવ્યાંગના=દેવતાઇ દેહવાળી; દેવી

તનયા=પુત્રી

તનય=પુત્ર

સુરપુર=દેવલોકની નગરી; સ્વર્ગ; ઇંદ્રપુરી; અમરાપુરી

ભાવતાં=ગમતાં

પુણ્યશ્લોક=યશવાળો; પવિત્ર ચરિત્ર વાળો; (નળ, યુધિષ્ઠિર, જનક અને જનાર્દન કે વિષ્ણું)

પ્રસરાવતા=ફેલાવતા

જુગટું=જુગાર

સુજ્ઞ=(સુ+જ્ઞ)=સારો જાણીતો; જ્ઞાની

નિજબંધુ=પોતાનો ભાઇ

પુષ્કર=નળરાજાનો પીતરાઈ ભાઇ

દુર્દશા=નઠારી હાલત
શિરપર ફરે=માથે ભમે
કર=હાથ
કર ગયું=તાબામાં ગયું
પળ્યાં=ગયાં
સુકુમાર=અતિ કોમળ
શૂળ=કાંટાવાળી ડાંખળી
આકરો=સહન ન થઇ શકે એવો
કાંતિ=શોભા; રૂપ
ભૂપરે=જમીનપર
ક્ષુધા=ભૂખ
ખગ=પક્ષી
પટ=વસ્ત્ર; લુગડું
દંપતી=ધણીધણિઆણી
ધરતાં=પહેરતાં
દુર્ભાગ્ય=કમનસીબ
પળવા=જવા
પ્રાણ=ધણી; નાથ
અલગું=વિખુટું; જુદું
ગુણવંતી=સારા ગુણવાળી સ્ત્રી (દમયંતી)
રજની=રાત
હેરાન=દુઃખી

સતી=પતિ પર પ્રેમવાળી સ્ત્રી
જીવન=જેના વડે જીવવાનું છે તે; પ્રાણ; ધણી
વ્યાધ=પારધિ; શિકારી
વૈદર્ભી=વૈદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની પુત્રી; દમયંતી; નળની સ્ત્રી
વલવલતી=ટળવળતી
કુળગુરૂ=કુળ ગોર
સલુણી=મનોહર કાંતિવાળી સ્ત્રી
સહી=નક્કી
અહિદંશ=સાપનો (કર્કોટકનો) ડંખ
વિરૂપ=કદરૂપું; બેડોળ; કુબડો
ઋતુપર્ણ=અયોધ્યાનો રાજા
સારથી=રથ હાંકનાર
શીઘ્ર=તરત
નરમણિ=પુરૂષોમાં રત્ન; રાજા
બાહુક=નળરાજા (એ નામ એણે ઋતુપર્ણ રાજાને ત્યાં રાખ્યું હતું)
લક્ષણ=સ્વભાવ; ગુણ; ટેવ
કળ્યાં=જોયાં
બાળુડાં=છોકરાં; બાળક
હર્ષઘેલા=હરખથી ગાંડા જેવા થએલા
સાનુકૂળ=(સ+અનુકૂળ) મરજી મા-

ફૂંક; પાધરૂં
છકી જવું=છાકી જવું; ફાટી જવું;
અહંકારે ભરાવું
હારવી=ગુમાવવી

ટકતાં=રહેતાં
નીતિ=નિયમ
કિંવા=અથવા
દ્યુત=જુગાર; જુગટું

સમજુતી—વિદર્ભ દેશના રાજા ભીમકની દમયંતી નામે સુંદર પુત્રીએ હંસને મોઢેથી નળનાં વખાણ સાંભળીને મનથી તેને (નળને) પરણવાનો નિશ્ચય કર્યો. સતીએ સ્વયંવરની મોટી સભામાં દેવ, મનુષ્ય, રાજા વગેરેને છોડી, તેણે પ્રેમથી નળ રાજાને ગળે વરમાળ પહેરાવી. (૧) દેવી સમાન શોભતી દમયંતીથી નળરાજાને સારા ગુણ ને રૂપ-વાળાં એક પુત્ર અને એક પુત્રી થયાં, તેઓએ સ્વર્ગનાં જેવાં મન ગમતાં બહુ સારાં સુખો ભોગવ્યાં, વળી રાજાએ પવિત્ર આચરણથી વર્તી સારી આબરૂથી રૈયતને પાળી. (૨) અરે નળરાજા વિચારવાન હતો છતાં પોતાના ભાઈ પુષ્કરની સાથે જુગાર રમ્યો; જેના માથાપર નઠારી હાલત ભમતી હોય તેને અવળુંજ સૂઝે એ મુજબ એનું રાજ્ય પુષ્કરના હાથમાં ગયું, બાળકો મોસાળ ગયાં, અને નળ દમયંતી એક લુગડાંભેર શહેર બહાર નીકળ્યાં. (૩) અતિ કોમળ પગમાં ઘણી શૂળો, કાંટા, કાંકરા વાગ્યા અને ટેકરા ચઢતાં ઉતરતાં સહન ન થઇ શકે એવો થાક લાગ્યો, ત્રણ દિવસના અપવાસ થયા અને તેમની આંખો ઉંડી પેસી ગઇ, મોંની શોભા ઝાંખી પડી ને શરીરમાં બળ રહ્યું નહિ. (૪) ત્યાં આગેથી ભોંય પર ઘણાં પક્ષીને બેઠેલાં જોયાં, તેથી રાજાએ ભૂખનું દુઃખ સમાવવાને તે પક્ષીઓ પર પોતાનું કપડું ફેંક્યું; તે કપડું લઇને પક્ષીઓ ઉડી જવાથી, ધણીધણિઆણીએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું. આવું કમનસીબ જોઇને નળની બુદ્ધિ ઠેકાણે રહી નહિ. (૫)

દમયંતીને દુઃખોથી બચવા માટે પીયર જવાને ઘણું કહ્યું પણ તે ગુણવાન સ્ત્રીને પતિથી છુટાં થવું ગમ્યું નહિ, જંગલમાં ઘણા હેરાન થઇને રાત પડતાં બંને જણ ઊંઘી ગયાં. પણ મધરાતે નળરાજા અર્ધું વસ્ત્ર ફાડી નાખીને દયા તજીને ચાલ્યો ગયો. (૬) સતી જાગીને જુએ તો ધણીને ન દીઠો, એટલે બેભાન થઇને ભોંયપર પડી, અને હે નાથ! હે જીવન! ક્યાં ગયા? એમ વારંવાર પોકારતી, ગભરાઇને નળને શોધતી હતી, એવામાં અજગરના મોંમાં આવી પડી. એવા દુઃખમાં ટળવળતી દમયંતીને એક પારધિએ તદબીરથી બચાવી. (૭) જેમ તેમ કરીને માસીને ત્યાં ગઇ, અને ત્યાં દુઃખે સુખે કેટલાક દિવસ રહી. પછી સુદેવ કુળગોરની શોધથી મનોહર કાંતિવાળી (દમયંતી) નક્કી પીયરમાં પહોંચી. કર્કોટક નાગના કરડવાથી કદરૂપો બનીને નળ ઋતુપર્ણ રાજાનો રથ હાંકનાર થઇને રહ્યો, પછી સતી દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર સાંભળીને પુરુષોમાં રત્ન એવો નળરાજા તરત ત્યાં ગયો. (૮) બાહુક (નળ)નાં રૂપમાં બહુ તફાવત હતો. પણ લક્ષણો નળનાં જોયાં. પછી બે બાળક અને દમયંતી નળને હરખાયલાં જઇ મળ્યાં, આ વખતે નાગના ઝેરની અસર (પાસ) ગઇ એટલે નળ સુરૂપવાન થયો, અને પુષ્કર તાબામાં આવી નમ્યો, ને ગએલું રાજ્ય મળ્યું, માટે પરમેશ્વરની મહેરબાની થાય તો બધું સીધું થાય છે. (૯) કોઇએ સુખના વખતમાં છકી જવું નહિ, તેમજ દુઃખના વખતે હિંમત છોડવી નહિ, કારણ કે સુખ કે દુઃખ હમેશાં રહેતાં નથી, વળી ગરીબ અથવા રાજા બધા જુગારથી દુઃખી થાય છે. એ નિયમ મનમાં રાખવો; અને કોઇએ આ દુષ્ટ દુર્ગુણ પાસે કદી પણ નક્કી જવું નહિ. મતલબ કે જુગાર રમવો નહિ. (૧૦)

પાઠ ૪૪.

ઊડતો રોગ=ચેપી રોગી
ચોટે છે=વળગે છે; થાય છે
પરમાણુ=ઘણીજ નાની રજકણ
છુટાછવાયાં=દૂર દૂર ભાગમાં
ઓરી=છેક નાના સૈયડ; ગોબરૂ
મોટી ઉધરસ=ખરાબ ઉધરસ
અવધિ=(અવધ+ઇ) મુદ્દતી
પ્રાણહર=(પ્રાણ+હર) જીવ લેનાર
કોલેરા=હધોક; કોગળીઉં
કોગળીઉં=ઓકી ઓકીને મરે તે રોગ
હધોક=હધવું ને ઓકવું
ધોવણ=ધોતાં નીકળેલું પાણી
નિર્ગત=(નિર્+ગત) શકિતહીન; નબળો; કમજોર
નવેસર=ફરીથી; બીજીવાર
પ્રાણઘાતક=(પ્રાણ+ઘાત+અક) જીવ લેનાર
ગ્રેઇન=ઘઉંના દસ દાણાભાર
બાજરીપૂર=બાજરીના વજન જેટલું
પાવલીભાર=પાવલીના વજન જેટલું
પેઢુ=પેટની નીચેનો ભાગ
પ્લાસ્ટર=લેપ
શેક=ગરમાવો
સન્નિપાત=સનેપાત; વાના ચાળા
પેટમાંનું પાછું વળે=ઉલટી થાય; ઓકારી આવે

પાઠ ૪૫.

સત્યવાદી=(સત્ય+વાદ+ઈ) સાચું બોલનાર
રાજસભા=રાજકારભાર કરનાર મંડળ
મસલત=વિચાર
સભ્ય=સભા લાયક
મત=અભિપ્રાય; વિચાર
કાન પર ધરી નહિ=પત કરી નહિ; ગણકારી નહિ.
કારી જખમ=નહિ વીસરાય એવું દુઃખ
જુસ્સો=લાગણી
ઘાત=ખૂન; કતલ
વ્યર્થ=ફોકટ
કોલ=વચન

પાઠ ૪૬.

ચાતુરી=ડહાપણ
તાબુત=તાજીઆ; મહોરમનો તહેવાર
ક્રમ=નિયમ

આગ્રહ=હઠ;જીદ્દ
પ્રયુક્તિ=(પ્ર+યુક્તિ) વિશેષ યુક્તિ
નિવેડો=તોડ; નિકાલ
વાસ્તવિક=યોગ્ય
સમજુતી=સમજ; વિચાર
સમાધાન=સમજુતી; નિવેડો
એકદીલી=સંપ; ઐક્ય
પ્રવીણ=નિપુણ; કાબેલ; ચતુર
કુનેહ=યુક્તિ; ચતુરાઇ
હજરત=મુસલમાનને માન આપવામાં બોલાતો શબ્દ
મૂર્તિપૂજક=(મૂર્તિ+પૂજ+અક) મૂર્તિ પૂજનાર
જીર્ણોદ્ધાર=(જીર્ણ=જુનું+ઉદ્ધાર સમારવું તે) જુનું સમારવું તે
મુખી=આગેવાન; અગ્રેસર
ફજર=સવાર; પ્રભાત
બડીફજર=પ્રભાત પહેલાં; મળસકું
અગ્રેસર=(અગ્ર=આગળ+સર=જનાર) મુખી; આગેવાન
અમીન=વિશ્વાસુ; ભરોસાદાર
સંકેત=વિચાર
ઉંચી અક્કલ=સારી સમજ

પાઠ ૪૭.

હાક=બુમ
ભાગ્યા=તુટયા; નરમ પડયા
તાક=ગાત્ર; અવયવો
નૈષધ ભાણુ=નૈષધ દેશનો સૂર્ય; નળ
જોત=તેજનો ભડકો
ઉદ્યોત=પ્રકાશ
પેરે=પેઠે
કુંડળ=કાનની લાલીએ પહેરવાનું ઘરેણું
લહેકે=શોભે
અરગજા=ઘણી જાતની સુગંધી મેળવીને બનાવેલો ભૂકો; ચંદન
કમળનયન=કમળની પાંખડી જેવી આંખ
ફંદ=ફાંદો; પાશ
નાસા=નાક
કીર=પોપટ
પંચ=પાંચ નળ
ગજમુક્તા=હાથીના ગંડસ્થળમાંથી નીકળતાં મોતી
કુંજર=હાથી
શુંડાકાર=સૂંઢના આકારના

હૃદયે=છાતીએ
શોભાળ=શોભાવાળી
નાભિ કમળ=જેની દુટીમાંથી કમળ ઉત્પન્ન થયું એવા; વિષ્ણુ
કટી=કેડ
કુંજરકાળ=હાથીનો દુશ્મન; સિંહ;વાઘ
શાદૂલ=વાઘ
ગત્ય=ચાલ; ગતિ
નરપત્ય=નૃપતિ; રાજાઓ
તવ=ત્યારે
તેજે=પ્રકાશમાં
ભાણુ=સૂર્ય; ભાનુ
ગતે=ગતિથી; જોરવડે
વાય=વાયુ
મહિમાએ=મોટાઈમાં
મેર=મેરૂ પર્વત
કુબેર=અલકાપુરીનો રાજા; મહાદેવના ધનનો અધિપતિ; ભંડારી
ઐશ્વર્ય=મોટાઇ
જુધ્ધે=લડાઇમાં
ત્યાગી=મોહ વગરનો; જેણે સર્વસ્વ છોડી દીધું હોય તે

સમજુતી—સ્વયંવરમાં બૂમ પડી કે ઓ! નળ આવ્યો, એ સાંભળી સઘળા રાજાઓના ગાત્ર શિથિલ થયા. જેમ સૂર્યના ઊગવાથી બધા તારાઓ ઝાંખા પડી જાય છે, તેમ નળરાજા આવવાથી સઘળા રાજાઓ તારાની પેઠે ઝાંખા પડયા. (૧) નળરાજાના મુગટ ઉપર પ્રકાશના જેવા હીરા ચળકે છે કાનનાં કુંડળ સૂર્યના કિરણોની પેઠે પલકારા કરી રહ્યાં હતાં અને શરીર પર સુગંધીવાળા પદાર્થ મઘમઘી રહ્યા હતા (૨) પુનેમના ચંદ્રની પેઠે મોઢું શોભે અને આંખ રૂપી કમળ તો જાણે પ્રેમનો ફાંસો હોયની! નાક પોપટની ચાંચના જેવું શોભે છે, એવી શોભાવાળા નળ ચાર દેવ સાથે આવતા હતા, તેમને કોઈ ન દેખતા સૌ કોઈ એકલા નળનેજ દેખતા હતા. (૩) જેના ગળામાં હાથીનાં મદનાં ટીપાં જેવાં મોતીનો હાર હતો, હાથ હાથીની સૂંઢના આકારના હતા, જેનું હૃદય અને નાભિકમળ ઘણાં શોભાવાળાં હતાં.

જેની કંમર સિંહને પણ હઠાવી દે એવી હતી. (૪) નળને વાઘની પેઠે ચાલતો આવતો દેખી સર્વે રાજાઓ નાઉમેદ થયા કે એ દમયંતીને છીવાડનાર છે તેથી હવે નકકી એ દમયંતીને પરણશે. (૫) દમયંતીને ખબર થઇ કે જે નળના હંસે વખાણ કીધાં હતાં તે નળ આવ્યો; તેનું તેજ તો જાણે સૂર્ય તપતો હોયની! પણ ચંદ્રના જેવી તેનામાં શિતળતા હતી. (૬) ચાલમાં તો જાણે પવન જેવો, મોટાઇમાં તો જાણે મહાદેવ જેવો, મનના સ્થિરપણામાં તો જાણે મેરૂ પર્વત જેવો, અને ધનમાં તો જાણે કુબેર હોયની! એવો દેખાતો હતો. (૭) સાચું બોલવામાં શિબિર રાજા જેવો, મોટાઇમાં નિર્ઘૂષ રાજાના જેવો, લડાઇમાં જાણે ઈંદ્રના જેવો અને ત્યાગીમાં જાણે હરિશ્ચંદ્ર જેવો નળ આવ્યો. (૮)

પાઠ ૪૮.

ચાણોદ=વડોદરા પ્રાંતમાં નર્મદા કાંઠે જાત્રાનું ધામ છે

કંઠ=સુર; ઘાટી

પદ=કવિતાનું ચરણ; કડી; ટૂક

અચ્છો=સારો; મજાનો

નિરાધાર=(નિર્+આધાર) આધાર વગરના

દર્શન=ઝાંખી

લાવણી=કવિતાની એક જાત

કરનાળી=ઓર અને નર્મદા સંગમ-પર એક ગામ છે

કૃષ્ણચરિત્ર=કૃષ્ણલીલા

કલ્પના=ધારણા; અટકળ

પ્રવાસ=મુસાફરી

નિમિત્તે=કારણે; સબબે

વ્રજભાષા=વ્રજમાં બોલાતી ભાષા

ઉગ્ર=ક્રોધી; તામસી

બાંધો=બંધારણ

લીન=એકતાર; મશગુલ

યશોદા=નંદની સ્ત્રી; કૃષ્ણને ઉછે-રનાર મા

ઓશીંગણ=આભારી

તંબુરો=એક જાતનું વાજું

કીર્તન=ગુણગાન
ક્ષણભંગુર=નાશવંત
શૃંગાર=પ્રેમ
સાહિત્ય=ઇતિહાસ, અલંકાર, કવિતા વગેરે ભાષાના ગ્રંથો
ઉભરો=ઉમળકો; લાગણી
ચંચળ=ચળાયમાન; ડગમગતી
પ્રકૃતિ=સ્થિતિ; હાલત
તરુણો=જુવાન પુરુષો
સૃષ્ટિસૌંદર્ય=કુદરતની શોભા
સંગીત=ગાવું બજાવવું તે

પાઠ ૪૯.

ચાણક્ય=ચંદ્રગુપ્તનો પ્રધાન
પ્રપંચ=કાવતરૂં
વત્સ=નોકરને બોલાવવામાં વપરાતો શબ્દ
પુનઃ=ફરીથી; બીજીવાર
પ્રવેશ=દાખલ
પ્રતિ=તરફ
નિર્દોષ=(નિર+દોષ) બીન ગુનેગાર
અચાનક=ઓચિંતો; એકાએક
અમાત્ય=પ્રધાન; વજીર
વાગ્દોષ=વાણીનો દોષ; બોલવામાં ભૂલ
ભાપતાબંધ=પહેરા સાથે
વિરાજીએ=બિરાજીએ; બેસીએ
અઘટિત=(અ+ઘટિત) અયોગ્ય
અકારૂં=અણગમતું; નાપસંદ
મર્મ=ભેદ; છુપું કારણ;
મર્મ ભર્યું=ભેદવાળું; દગા ભરેલું
આદર=માન
ધમધોકાર=ધણોજ
ગત=મરણ પામેલો; મર્હુમ
પૂર્ણિમા=પુનેમ
તુલ્ય=બરાબર; સમાન
પ્રતિપ્રિય=ગમતું કરી બદલો વાળવો તે
નિવૃત્તિ=શાંતિ; નિરાંત
સહર્ષ=(સ+હર્ષ)=આનંદભેર;
અવિરુદ્ધ=મળતાપણું
અધન્ય=(અ+ધન્ય) અભાગીઓ કમનશીબ
રાજવિરોધી=રાજાથી ઉલટો ચાલનાર
અદ્યાપિ=(અદ્ય+અપિ) આજસુધી; હજીલગી
માજી=પહેલાંના; અગાઉના
વિરુદ્ધ=ઉલટી
પ્રતિકાર=ઉપાયે; ઇલાજ
વિનવ્યું=કહ્યું

અન્વય—ચાણક્યને અચાનક તેડુથી નિર્દોષ પણ ભય પામે. તો હું તો ગુનામાંજ છુંજ તો તેહ ક્રૂર થકી મને ભય ક્યમ ન રહે ?

સમજુતી—ચાણક્યના એકાએક તેડાથી બીન ગુનેગાર પણ બીએ, તો હું તો ગુનેગારજ છું તો તે ઘાતકીથી મને બીક કેમ નહિ રહે ? મતલબ કે બીક રહેજ.

પાઠ ૫૦.

ધનવંત=(ધન+વંત) પૈસાદાર
ધર્મ=ફરજ; કર્તવ્ય
વિનંતી=અરજ
રૂડાં=ખરા; સાચા
લક્ષ=ધ્યાન
દો=આપો
વડાં=ખૂબ
જરણ=ઘરડાં
પાંગળાં=પગમાં જન્મથી ખોડ હોવાથી ચાલી ન શકે તેવાં
નિકટ=નજીક; પાસે
સ્નેહી=વહાલાં દોસ્ત
કારજો=કામો
સરો=પાર પડો; કરો;
હરો=લઇ લો; મટાડો
દોહલાં=અઘરાં
રૂઝવો=રૂઝ લાવો; સારા કરો
ધ્રૂજત=ધ્રૂજતા
હાડ=હાડકાં; શરીર
મંદ=ધીમી
અસર=લાગણી
વજ્ર=દયા વગરનું; કઠણ
છાતી=હૈયું
રૂડી=ઘણી
ધર્મકાજ=પુણ્યનું કામ
નિરાશ્રિતો=આશ્રય વગરના; નિરાધાર
તણુંજ=તુંજ
કંમર બાંધીને=મંડયા રહીને
કાપીએ=મટાડીએ; દૂર કરીએ
ધીરવું=આપવું
હણી=નાશ કરી
સંચીએ=મેળવીએ; એકઠું કરીએ
છાંડજો=મૂકી દેજો;
કરો=વેરો; રિવાજ
હરો=હરણ કરો; છોડી દો

ધૂર્ત=ધુતારો
વે'મ=વહેમ
ચોંપ=કાળજી; ચેટક; ખંત
ધર્મબુદ્ધિ=દાન કરવાની બુદ્ધિ
મોખરે=આગળ
પાત્ર=માણસ
વિનવી=સમજાવી
નિર્જળ=(નિર્+જળ) પાણી વગરના
નવાણુ=પાણીની જગાઓ (જેવા કે કુવા, વાવ, તળાવ, વગેરે)
તીર=ઓવારા
સદ્ય=તરતજ
ધીંગી=મોટી; જબરી
રચો=બનાવો
નબળાં=કમજોર; માદાં
ચણાવો=બંધાવો
ભલીભાત=સારી તરેહની
આદરવી=શરૂ કરવી;
ઔષધશાળા=ઇસ્પિતાલો; દવાખાનાં
જાત=શરીર
દુખાળા=રોગી
ભાળી=જોઇ
ભાખો=બોલો
ઉફાલ=જમાવ
ગળેલા=ગળી ગએલા; શક્તિહીન થએલા
અંધા=આંધળા
ધારી શકે નહિ=કરી શકે નહિ
પાલણુ=પોષણુ; ગુજારો
ઉધારો=ખરચો
સંપી=હળીમળીને
સુધારી=સુધારો કરી
શિરસ્તો=રિવાજ; રૂઢી
જમાવો=ફેલાવો; સારી રીતે ચલાવો
ધરો=રાખો
કાવ્યકળા=(કાવ્ય=કવિતા+કળા=હુન્નર) કવિતાનો હુન્નર એટલે નવી કવિતા કરાવવી તે
ધીર=ધીરજવાન
જુગોજુગ=ઘણા કાળ સુધી
ધરાવો=રાખો
શુભ=સારો
લા'વો=ઓરીઓ

સમજુતી—ખરા દેશીઓ હું તમને અરજ કરૂ છું કે તમારામાં

જે પૈસાદાર હોય તે ગરીબ માણસોને માટે ખૂબ ધ્યાન આપો, ઘણાં ઘરડાં, આંધળાં પાંગળાં માણસો છે તેની અને બધા રોગીની તમારે ખબર લેવી. (૧) નજીકના વહાલાંનાં કામ કરો અને પારકા માણસોનાં દુ:ખ જોઇ તેમને મદદ કરો. તમે મહેનત લઇને તેમના શરીર અને મનના ઘણા અઘરા રોગો મટાડો. (૨) ધ્રૂજતા શરીરના અને ધીમી નાડીના તેમજ મુંગા પ્રાણી દરદનું દુ:ખ શી રીતે વેઠી શકે? તેમને જોઇને હૈયામાં વજ્ર છાતીવાળા માણસને લાગણી પેદા થશે, તો તમે ધર્મના કામમાં ઘણી દયા રાખો. (૩) દુ:ખી અને આશ્રય વગરનાને પાળવા એ આપણી ફરજ છે એમ સમજવું આટલીજ સમજણ દેખાય છે. તો મંડ્યા રહીને દુ:ખ દૂર કરવા એજ દેશીનું અભિમાન છે. (૪) આપણે મરી જઇશું ત્યારે પૈસો આપણી સાથે આવવાનો નથી, પણ ધર્મ આવવાનો છે, માટે પાપનો નાશ કરી પૈસો પુણ્યના કામમાં ખરચો જેથી કરીને આ દુનિયામાં આબરૂ મેળવીએ અને મરી ગયા પછી મોક્ષ પામીએ. (૫) તમો નાત જમાડવાના રિવાજ છોડી દેજો, અને વરઘોડાની શોભાને છોડી દો જો આબરૂ મેળવવા માટે અભિમાન રાખતા હોવ તો ધુતારાને આપવું નહિ. અને તે પૈસાથી ગરીબોને પોષવા. (૬) વહેમને જડમાંથી કાઢી નાખજો, અને સુધરવાને માટે ઘણી કાળજી રાખજો, ગરીબોનાં દુ:ખો મટાડો અને પુણ્ય કરવાની બુદ્ધિને આગળ લાવો. (૭) ગરીબ અને લાયકને દાન આપવું, તેના જેવી બીજી સારી સમજ નથી. નર્મદાશંકર કવિ તમને નમનતાઇથી કહે છે કે ગરીબોને મદદ આપીને પછી તમો મોજમઝા ભોગવો. (૮)

સમજુતી—પાણી વગરના-પાણીની તંગીવાળા ગામોમાં, પાણીની

જગાએ ગાળી કાઢવો અને જુના વાવ, કુવા, નદી, તળાવ, ઓવારા વગેરે હોય તેને શોધીને તરતજ સમરાવો, એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૧) મોટી જબરી ધર્મશાળા બંધાવો, કે જ્યાં માંદા સ્ત્રીપુરુષો રહે તે માણુસના શરીરનાં દુઃખ મટાડો. એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૨) ચોકખી મોટી ઘણા બાળક માય એવી નિશાળ બંધાવો અને બાળકોને તરેહ તરેહની વિદ્યા ભણુાવો કે જેથી આખી ઉંમર સુધી ઉપકારો રહેશે. એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૩) મોટાં દવાખાનાં બંધાવી ચલાવો કે જેથી શરીરના દુ:ખી માણુસ પોતાનું દુ:ખ મટાડે અને બિચારો રોગી બાળક ત્યાં રહી સુખ લે, એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૪) ભિખારીને જોઇને તેમની સાથે દયા લાવી બોલો, અને રોટલી આપીને પાછો ભીખ માગતો રાખો નહિ. પણુ તેને ધંધે રોજગારે વળગાડો કે જેથી તેને ફરીથી ભીખ માગવી ન પડે. ઉઠાવ હોય એવા હજારો ઉદ્યોગ કરો, એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૫) શરીરે ગળાઇ ગએલા, દાઝેલા અને આંધળા હિંમત રાખીને રોજગાર કરી શકે નહિ. એવા માણુસના ગુજરાન માટે તમારી દોલત ખર્ચો. એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૬) દરેક રિવાજ હળીમળીને સુધારો ને બધાના ખપનો સામાન બહુ સસ્તો કરો અને હંમેશાં નઠારો વિચાર કરો નહિ, એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૭) પારકે દેશ જઇને દુકાન સારી રીતે ચલાવો અને બીજા લોકોના લાખો જાતના હુન્નર શીખી લાવો. ઉમંગ રાખો અને હિંમત છોડી દો નહિ. એ ફરજ હે ! પૈસાદાર માણુસો તમારી છે. (૮) કવિની પાસે કવિતાનો હુન્નર કરાવો મતલબ કે નવી કવિતા બનાવરાવો, અને ઘણા કાળ સુધી ધીરજવાન

એવું નામ રાખો, અરે માણસ આવી પૈસાદાર સ્થિતિ ફરીને મળશે નહિ. માટે દલપતરામ કવિ કહે છે કે તમે આ સારો ઓરીઓ લઇ લો, (૯)

પાઠ ૫૧.

સ્વરૂપ=(સ્વ+રૂપ) અસલ રૂપ
પ્રવાહ=વહેણ
ગંજાવર=જબરાં; મોટાં
બંધ બાંધ્યો=દરીઆનું પાણી ફરી વળતું અટકાવવા ભીંત ચણી.
બુરજ=દિવાલને ટેકો આપનાર જે ચણતર હોય તે
ખળભળાટ=તોફાન
મહાભારત=બહુ મોટું ને અઘરું
રોગિષ્ટ=(રોગ+ઇષ્ટ) રોગ ઉત્પન્ન કરે એવા
સંરક્ષણ=(સં=સંપૂર્ણ+રક્ષણ) પુરે-પુરી જાળવણી
આડ=અંતરાય; આડી વાડ
સ્વિટ્ઝર્લંડ=એ યુરોપના સઘળા દેશ કરતાં વધારે પહાડી દેશ છે
ચિલી=દક્ષિણ અમેરિકામાં દેશ છે
જર્મન સમુદ્ર=ઉત્તર સમુદ્ર; ઈંગ્લાંડ જર્મની અને ડેન્માર્કની વચ્ચે છે
બિસ્કે=ફ્રાંસની પશ્ચિમે ઉપસાગર છે
કસ=સત્વ
કૃત્રિમ=બનાવટી; નવા કરેલા
રૂપાંતર=ફેરફાર; જુદાં જુદાં રૂપ
સંયોગીભૂમિ=(સંયોગ+ઇ+ભૂમિ) એ મોટા જમીનના ભાગને જોડનારો જમીનનો નાનો ભાગ
સામુદ્રધુની=એ મોટા પાણીના ભાગને સાંધનારો પાણીનો નાનો ભાગ

પાઠ ૫૨.

દ્વેષ=ખાર; કીનો
અવગુણ=(અવ=નીચો+ગુણ) નઠારો ગુણ; દોષ.
પેટમાં ડાઘ રાખીને=મનમાં વાત રાખીને
ગૂડી નાખવું=ઉછરતા લીલા મોલને વાઢી નાખવો.
કુંદવા=ઘાસની ગંજીઓ
ગંજી–ઘાસનો ઢગ
એક મોટી પ્રજા થઇ શકતી નથી=

સંપ રાખી શકતા નથી
મજબુત=સબળ
અવધિ વગરનો=પાર વગરનો
હદપાર=હદ ઉપરાંત; ઘણોજ
રહેણી=રીતભાત
વેનિસ=ઇટાલીમાં બંદર છે
સુકુમાર=સકોમળ; નાજુક
દેશનિકાલ=દેશપાર; કાળાપાણી
વાટખરચી=રસ્તા ખરચ
કાળાપાણી=દેશનિકાલ
પજવણી=દુ:ખ; હેરાનગતિ
વિરોધી=દુસ્મન; શત્રુ
સતાવણી કરે છે=દુ:ખ દે છે
રિદ્ધિ=દોલત; ધન
સિદ્ધિ=મોટાઈ
રિદ્ધિસિદ્ધિ=દોલત ને મોટાઇ

પાઠ ૫૩.

દીવાદાંડી=સંસ્કૃત દીપદંડ ઉપરથી (દીપ=દીવો+દંડ=થાંભલો) દીવો મૂકવાનો થાંભલો
સહીસલામત=નિર્ભયપણે
દીપમાળ=દીવો મૂકવાને બાંધેલો ચણતરનો થાંભલો
મિનારો=પત્થર કે લાકડાની ઉભા થાંભલા જેવી ઇમારત; હજીરો
ખરાબો=પાણીથી ઢંકાયલો ખડક
ખડક=પાણીમાં રહેલા ડુંગરા
બારૂં=નદીનું મુખ કે જ્યાં નદી સમુદ્રને મળે તે જગો; સમુદ્રમાંથી ઉતરવાનું ઠેકાણું
હજીરો=મિનારો; (તાપી નદી જ્યાં આગળ દરીઆને મળે છે તે જગા. અહીંની હવા ઘણી સારી છે અહીં દીવાદાંડી પણ છે.)
બાકસ=સાહેબનું નામ છે એ હજીરો તેણે બંધાવ્યો હતો.
કરામત=યુક્તિ; ગોઠવણ
ઝરૂખો=બારીથી આગળ કાઢેલો ગોખ
સહાયતા=મદદ
તબક=માળ

પાઠ ૫૪.

સાજ=સામાન
ગાવે=ગાય
જશ=આબરૂ
હામ=હિંમત
ન્યારા=કોઇ જુદીજ તરેહનાં

ડિકટેશન શિક્ષક-કન્યા પુ. ૧લામે ત્રીવેદીપુ. ૧લાનો--૭-૩-૭૪૭૯

પાતાળ=પૃથ્વી નીચેનો ભાગ
પોપડા=જમીનનું ઉપલું પડ
ઉદ્‌ભિજ=વનસ્પતિ
સૃષ્ટિ=દુનિયા
બદલાઇ=ફેરવાઇ
ક્રમે=એક પછી એક
મંડાઇ=સ્થપાઇ
નમુનો=કંઇક ભાગ
નિશાની=પત્તો; એંધાણી
ભૂચર=જમીન પર વસનાર પ્રાણીઓ
સુનું=સોનું
દિલદાઝ=મનની લાગણી
કષ્ટ હરનારા=દુઃખ લઈ લેનારા
ભંડાર=જથા; ખજાના
યાર=વહાલા
રાજે=શોભે
રજનીરાજ=રાતના રાજા; ચંદ્ર
નખેતર=નક્ષત્ર
સ્થિરતા=શાંતિ
છાજે=શોભે
રાશી=સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાનો માર્ગ
સોહાએ=શોભે
અધર=આધાર વગર; અતરીંગ

ગોલ=ગોળાઓ; ગ્રહો
પોલ=આકાશ; પોલાણ
જગદાધાર=પરમેશ્વર
ખટઋતુ=છ ઋતુ (હેમંત, શિશિર, વસંત, ગ્રીષ્મ, વર્ષા ને શરદ)
ધારા=કાયદા; નિયમો
હાટ=બજાર; ચૌટાં
લતા=વેલી
પાષાણ=પત્થર
જ્ઞાથ=જથો; સમૂહ
સ્હોયે=શોભે
ગાણે=ગાયનથી
ફલ=મોલ
નગ=પર્વત
રઢિઆળાં=શોભિતાં; દેખાવડાં
સલુણું=મધુરૂં
ઘટઘટમાં=દરેક સ્થળે
અગાધ=ઘણીજ
લીલાવાડી=દુનિયારૂપી વાડી; સૌંદર્યરૂપી વાડી
ક્ષેમ=કુશળ
લલિત=સુંદર
ઉપવન=વાડી; બાગ

લાડતી=વહાલ કરતી
સજી=પહેરી
ટેકુ=કાળજી
સર=સરોવર
રમ્યપણું=સુંદરતા
ખગોતણું=પક્ષીઓનું
શુદ્ધ=પાપ વગરના, પવિત્ર
સુસ્વરૂં=સારા સ્વરવાળું
પાપ હરનારા=પાપ બાળનાર
લીલામૃતધારા=સૌંદર્યરૂપી અમૃતનો પ્રવાહ
લીલા=સૌંદર્ય

સમજુતી—હે! જગતના ધણી પરમેશ્વર, આ જેવી શોભા! અને કેવો સામાન બનાવ્યો છે! તારા ગુણ ગાવામાં કવિ અને ભક્તો હિંમત હારી ગયા, એવાં તારાં કામ ઘણાં અદ્‌ભુત છે—હું પાતાળની બનાવટ શી કહું! તેમાં પડો, ઢોળાવો અને જુદી જુદી જાતની જમીન, જેમાં ઘણી જુની વસ્તુઓ, ઘણી જુદી તરેહની વનસ્પતિ અને ઘણી જાતના જીવ છે, ઘણી દુનિયા અનુક્રમે બદલાઈ ગઇ અને વળી પાછી સ્થપાઇ એ વાતો ખોટી નથી, કારણ કે તેની નિશાનીઓ અને નમુનાઓ હમણા પણ છેજ—મટોડીનાં જાતજાતનાં પડો અને વળી કાંકરાના જાતજાતનાં પડો અને ચુનાના ને પત્થરના જાતજાતનાં પડો અહીંઆ અનુક્રમે નથી, અને પૃથ્વીપર ચાલનારાં—વસનારાં અને જળમાં રહેનારાં પ્રાણીઓનાં નિર્જીવ ખોખાં પત્થર રૂપ થએલાં હોય છે. ઘેર ઘેરના બધા લોક લોઢું અને સોનું વાપરે છે. તે, એ બધું હે! દુઃખને લઇ લેનાર પ્રભુ તેં મનમાં દયા લાવીને માણસોને માટે બનાવ્યું છે. હે! વહાલા પ્રભુ તારા ડહાપણનો ભંડાર પાર વિનાનો છે. (૧) આકાશની રચના શું કહું! બધા ગ્રહોમાં સૂર્યનો પ્રકાશ વધારે દીપે છે, તે (પ્રકાશ) વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓને માટે જમીનને ગરમી આપે છે, વળી રાત્રે ચંદ્રમા નક્ષત્રના સાહિત્ય સાથે દીપે

છે. અને વાયુની ધીમે ધીમે આવતી લહેરોથી શાંતિ ફેલાઇ રહી છે; સૂર્ય ચંદ્રને ફરવાના માર્ગો રાશીઓ કહેવાય છે, ચંદ્રની કળા સુદમાં વધે છે ને વદમાં ઘટે છે તે, અને આકાશમાંનું ચાંદરણું જોઇને મન ખૂશ થાય છે. અને વાદળના ઘણા રંગો તરેહ તરેહની રીતે શોભે છે. આકાશનું પોલાણ મોટું છે, તેમાં બધા ગોળા ગ્રહો, અધર પણ રહેલા છે. તું જગતનો આધાર છે, પેલા પોલમાં અદ્ધર રહેલાઓનો તુંજ આધાર છે તેં છએ ઋતુઓના ધારા નિયમિત કર્યા છે. (ટક) (૨) આ સૃષ્ટિની શોભા કેવી છે ! ઘણે ઠેકાણે શોભિતાં ચૌટાં, પાણીવાળી જગાઓ અને પથરાવાળી જગ્યાઓ ઝાડ અને વેલાથી ભરપૂર દેખાય છે. પશુઓનો, પંખીઓનો ને માણસ જાતનો સમૂહ એવો મંડયો રહ્યો છે કે જાણે તે નાટકોના જેવો લાગે છે (કવિ કલ્પના કરે છે કે આ વિશ્વ એમ નાટયસ્થળ છે, અને તેમાં પશુઓના, પંખીઓના અને માનવ જાતના એવા જુદા જુદા સમુહ નાટક મંડળી રૂપે છે, તેઓ એકજ રંગ ભૂમિપર એકત્ર થયલા છે) તે રૂપે, રંગે અને ગુણથી શોભે છે. ને ગાયનથી મનને મોહ પમાડે છે. બધા ખેતરોનો ઉભો પાક હાલીને ચમકારા કરે છે. અને પક્ષીઓના મધુર પ્યારા શબ્દ દુઃખ ભુલાવે છે, સમી સાંજે સિંધુ અને નદી, નાળા લહેરે દીપે છે, તેમજ, પર્વત, વન, ઉપવન, મેદાન અને રાન પણ સુંદર શોભે છે. આવી રીતે બધું સાદું અને સુંદર છે. તોપણ હે ! બનાવનાર પ્રભુ બહુ ચતુરાઇનું કામ જણાય છે. સર્વે સ્થળે ઘણી શક્તિ અને બહુ સારો બોધ લેવા લાયક છે. (ટક) (૩) સૌંદર્યરૂપી વાડીની શોભાનું હું વર્ણન કરૂં. તે સુંદર, કુશળતા ભરેલી, હોંસથી લાડ કરતી દરેક ઠેકાણે ખૂબ નાચે છે અને પ્રીત ઉપજાવે છે. તે નિયમરૂપી સુંદર સાડી પહેરીને બહુ

કાળજી રાખીને હેતથી હસાવે છે, અને હમેશાં મધુરાં ગીત ગાય છે, તેથી તે સર્વને ગમે છે. તેં દયા લાવીને સરોવર, દરીઓ અને નદીમાં પાણી આપ્યું છે. જંગલ, વનસ્પતિ અને પર્વતોની સુંદરતા આપી ઘણાં પક્ષીઓનું મધુર ગાયન સંભળાવ્યું છે, વળી ધર્મ દેખાડીને અમારી કને દાન કરાવ્યું, હે! પાપને બાળનાર પરમેશ્વર, અમને બધાને ઘણી બુદ્ધિ આપીને પવિત્ર બનાવો! પ્રભુ વધારે શું વખાણુ કરૂં! તમારી સૌંદર્ય રૂપી અમૃતની ધારાને ધન્ય છે. (૪) (ટેક)

પાઠ ૫૫.

સુધારાની ટોચ ઉપર હતો=ઘણોજ સુધરેલો હતો

તત્ત્વજ્ઞાન=(તત્ત્વ+જ્ઞાન) કાર્ય કારણ શાસ્ત્ર; ફિલસોફી

લોકોક્તિ=લોકોનું બોલવું;લોકવાયકા

સોનાનો વરસાદ વરસી રહ્યો છે= પુષ્કળ પૈસાની આવક થઈ છે

ગોદી=બાંધેલી ખાડી

ભૂરચના=(ભૂ+રચના) જમીનની બનાવટ

આબોહવા=હવાપાણી

રાજ્યબંધારણ=રાજ્ય ગોઠવણ

સાહિત્ય=સામાન

ગ્રેટબ્રિટન=ઇંગ્લાંડ, વેલ્સ અને સ્કોટલાંડ મળીને થયેલો બેટ

જોગવાઈ=સગવડ; અનુકૂળતા

બારકસો=વહાણો; જહાજો

ખનીજ=ખાણમાંથી ઉત્પન્ન થએલાં

શહેનશાહત=રાજ્ય

નામના=ખ્યાતિ; આબરૂ

પ્રીતિ=ભાવ

હિતચિંતન=(હિત=ભલું+ચિંતન= વિચાર) ભલાનાં વિચાર

સ્વાર્થત્યાગ=(સ્વાર્થ+ત્યાગ) પોતાનો લાભ છોડી દેવો તે

તરંગી=મનમાં બુટ્ટાવાળો; ખોટા વિચારવાળો

ફરજની લાગણી=કર્તવ્યની છાપ

નૌકાસેનાપતિ=(નૌકા+સેના+પતિ) વહાણના લશ્કરનો ઉપરી

શ્રેષ્ઠતા=મોટાપણું; મોટાઈ

સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી
મોકળા મનથી=ખુલ્લા દીલથી
સંમતિ=સલાહ
સ્વાભિમાન=સ્વમાન; ટેક
સ્વાશ્રય=(સ્વ+આશ્રય) પોતાની જાત ઉપર ભરોસો રાખવો તે
સ્વાભાવિક=કુદરતી; ઈશ્વરી
પ્રતાપ=તેજ; મોટાઈ
સમૃદ્ધિ=દોલત

પાઠ ૫૬.

પૌત્ર=છોકરાનો છોકરો
વિકળ=ઢીલાં; દોદરાં
ક્ષણભંગુર=થોડીવારમાં નાશ પામનાર
ઉપયોગ=ભોગવટો; સુખ વિલાસ
એળે=ફોકટ; નકામી
છાવણી=લશ્કરનો પડાવ
ભયભીત=(ભય+ભીત) ભયથી બીધેલો
ગમગીન=દીલગીર
વૃત્તિ=વલણ
ઇનસાન=આદમી; માણસ
આલીશાં=ઘણું મોટું
જર્જર=છેકજ જુનું
જીર્ણોદ્ધાર=જુનાને સમરાવવું તે
કાબેલ=હોશિયાર; માહિતગાર
બાહોશ=ચાલાક
સાંકડા મનનો=બખિલ
રોમ રોમ=રૂંવે રૂંવાં
પાયમાલ=ખરાબ હાલત
નિષ્ફળ=ફોકટ; નકામા
જજીઆનો કર=માથાદીઠ વેરો
નામની=ઉપલક; કહેવા માત્રની
સંધિ=સલાહ
તખ્ત=ગાદી; રાજ્ય
સ્વતંત્રતા=આપ અખત્યારી
કાવતરૂં=દગો; પ્રપંચ
શિરચ્છેદ=માથું કાપવું તે
સર=તાબે
વ્યર્થ=ફોકટ; નકામી
અલોપ=જતાં રહેવું
ઝનુન=જુસ્સો
ચોથ=ખંડીઆ રાજા પાસેથી ઉપજનો ચોથો ભાગ લેવો તે

પાઠ ૫૭.

કળા=તેજ; આબાદી
ફતેહમંદી=જીતવાળી
યશસ્વી=કીર્તિમંત; જશવાળી

ઉધરાત=ઉઘરાવવું તે; વસુલાત
મરણીઆ=મરવા તૈયાર
સુરક્ષિત=સારી રીતે રક્ષણ કરેલા
કટ્ટો=ખારીલો; જબરો
વિગ્રહ=લડાઇ; જુદ્ધ
દરમિઆન=વચલા વખતમાં
કારકીર્દી=અમલ
વિસ્તાર=ફેલાવો
પગપેસારો=દાખલ થવું તે
ઘર ફુટવાનો=માંહો માંહે લડાઇ થવાનો
સમયસુચકતા=વખત વિચારી ચાલવાનો ગુણ; ઘટતો ઉપાય જલદી સુઝે એવી બુદ્ધિ
પ્રસંગોપાત=વખતો વખત
જહોજલાલી=આબાદી
અનુપમ=(અન્+ઉપમ) જેની સરખામણી ન થાય એવી
આણ=દુવાઇ; હુકમ
અંધાધુંધી=ગેરબંદોબસ્ત;અવ્યવસ્થા
પ્રવર્તાવનાર=ફેલાવનાર
ડોલાવી=કમજોર કરી
અભિષેક=ગાદીએ બેસનાર નવા રાજા ઉપર પાણી, દૂધ વગેરેની જે ધારા કરવી તે

પાઠ ૫૮.

ક્લાઇવ=ઇષ્ટ ઇંડિઆ કંપની તરફનો અંગ્રેજ સરદાર અને પછી ગવર્નર જનરલ
પ્લાસી=બંગાળમાં શહેર છે;(એ ઠેકાણે અકબરના વખતમાં પલાસ [ખાખરનું વન] હતું, તે પરથી એ નામ પડયું છે)
હયાત=જીવતો
સંભવ=આશા
કોઠી=વખાર; ગોદામ
વિષ=ઝેર
કારાગ્રહ=કેદખાનું
નૌકાધિપતિ=દરિઆઇ લશ્કરનો સેનાપતિ
સમર્થ=જોરાવર
ઘડો=વિચાર
જલદ=તીખો; ગુસ્સાવાળો
આવેશ=જુસ્સો; ઝનુન
સલામતી=કાયમપણું
કાસળ=જડમૂળ

પરિચય=સહવાસ; ઓળખાણ
તરકટ=કાવતરૂં
દસ્તાવેજ=લેખ
કૂચ=મુકામ ઉઠાવી આગળ ચાલવું તે
ભેટો=મેળાપ
વફાદાર=નીમકહલાલ; રાજભકત
ધસારો=હલ્લો; ચઢાઇ
પાંખ=બાજુ
મોરચો=લશ્કરના જે ભાગમાં તોપ ગોઠવેલી હોય તે જગો
પાટનગર=રાજધાનીનું શહેર
ફરમાન=હુકમ

પાઠ ૫૮.

કૌંસીલ=કારભારી મંડળ
જામીન=કબુલાત આપનાર
રેસિડંટ=મોટા દેશી રાજ્ય પર દેખરેખ રાખવા અંગ્રેજ સરકાર તરફનો અમલદાર
આડતીઆ=એજંટ
પરવાનો=રજા ચિઠ્ઠી; પાસ; સનંદ
સોસવું=વેઠવું; ખમવું
સમાધાન=નિવેડો; તોડ
પરાભવ=હાર
ઉઘાડો સ્વાર્થ=ખુલ્લી મતલબ
નિર્મૂળ=(નિર્+મૂળ) બંધ; સમાપ્ત
વેરાગી=વેષધારી રખડતા સાધુ
ચાંચીઆ=દરિઆઇ લુટારા
ઇલ્કાબ=પદવી; ખિતાબ
જનરલ=મોટો
દુરંદેશીપણું=દીર્ઘદૃષ્ટિ; લાંબો વિચાર
તહ=સલાહનો ઠરાવ
વિઘ્ન=હરકત
ડોલમડોલા=કમજોર
મસલત=છુપો વિચાર
વાલી=રક્ષક; હિમાયતી
ચીરીને=ઓળંગીને
નામોશી=કલંક
ખુશકી=જમીન માર્ગ
જબરદસ્તી=જોરજુલમ
ગંભીર=મોટા
રૂબરૂ=સનમુખ; સામે
સદર દિવાની કોરટ=હાઇ કોરટ
અદાલત=કચેરી; કોરટ
પાઠશાળા=ઉંચું જ્ઞાન આપનારી શાળા
ઉત્તેજન=મદદ

પાઠ ૬૦.

અમલ=સત્તા
ધુસરા=ઓળવ
પ્રતિષ્ઠા=આબરૂ
સન્નિધિ=પાસે; નજીક
સગર્ભા=દહાડાવાળી
પ્રતિષ્ઠિત=માન પામેલા
મંત્રી=સલાહ આપનાર
દૃઢ=કાયમ; અચળ
ઉદ્ધાર=તારણ; ઉંચી સ્થિતિ
ભરમાવે=ભોળવે; ખોટું સમજાવે
સનંદ=પરવાનો
સમારંભ=મોટા કામની ઠાઠમાઠથી કરેલી શરૂઆત
દબદબો=દમામ; ધામધુમ
ખિલત=ભેટ; સરપાવ
નજર=નજરાણું; ભેટ
આભૂષણ=કીમતી ઘરેણાં
સામ્રાજ્ય=મોટું રાજ્ય
સિધાવી=માન સાથે પધારી
વંશપરંપરા=એકજ કુળમાં ઉતરી આવેલા
પ્રતિનિધી=બીજાને બદલે કામ કરવા નિમાયલો માણસ; એજંટ
ઇનાયત કર્યો=ભેટ કર્યો
પૂર્વજો=(પૂર્વ=પહેલાં+જ=જન્મેલા) પહેલા જન્મેલાં તે; ઘરડાંવરડાં
પદવી=દરજ્જો
સ્મરણ કરાવી=યાદ દેવડાવી
પગરખાં=(રખાં એ રક્ષા ઉપરથી) પગનું રક્ષણ કરનાર; જોડા
કારકીર્દી=જ્યાં સુધી કારભાર ટકે ત્યાં સુધીનો વખત; અમલ
ટીકા કરવી=ગુણદોષ દેખાડવા તે
નજીવી=(ન+જીવ+ઇ) જીવ વગરની; હલકી
પતરાજી=શેખી; બડાઇ
નામોશી=હીણપત; શરમ
અધમ=નબળી
અફસોસ=પસ્તાવો
જાગીર=રાજ્યની મોટી સેવા બજાવ્યા બદલ રાજા તરફથી જે જમીન, ગામ કે વર્ષાસન મળે તે
વકીલે મુતલક=સ્વતંત્ર એલચી
ડોલી=હાલી; નરમ પડી
ધોકો=હરકત; નુકસાન

રાજ્યદ્વારી=રાજ્ય કારભારી

પાઠ ૬૧.

પલટણ=લશ્કરની ટુકડી
નામના=આબરૂ; ખ્યાતિ
અલગ=અળગુ; આઘું
તહ=સલાહનો કરાર
વિષ્ટિ=સલાહનું કહેણ
ઝઝુમતાં=વિંટાઇ વળતાં
ક્વાયતી=ડ્રીલથી કેળવાયલું
પાયદળ=પગે ચાલનારૂં લશ્કર
રસાલો=ઘોડેસ્વાર પલટણ
મહાસમર્થ=ઘણો જબરો
કુશળ=હોશિયાર
જળાશયો=પાણીનાં સ્થળો
લાગણી=ઇચ્છા
પ્રબળ=જોરાવર
જીગર=દિલ
બહેતર=કલ્યાણ; ભલું
નામાંકિત=નામીચો
ખિતાબો=ઇલકાબ
સમયસૂઝ=સમય સૂચકતા

પાઠ ૬૨.

પહોંચ=દીર્ઘદૃષ્ટિ
સંધિ=સલાહ
અંધાધુંધી=અંધેર; ગેરવ્યવસ્થા
જુમો=જોખમ; જવાબદારી
ગુપ્ત મસલત=છુપા વિચાર
દહાડો વળવો=ઉંચી સ્થિતિ થવી
આગ્રહ=અતિશય કહેવું તે; કાલાવાલા
ઉત્તેજન=ઉશ્કેરણી; પુષ્ટિ
વ્યર્થ=ફોકટ; નકામું
રાહ=વાટ
વિષમ=તરેહવાર; ગભરામણવાળા
તત્ક્ષણ=તરતજ; તેજ વખત
ઉદ્ધત=બેઅદબ; વિવેક વગરનો
પેન્શન=નોકરી ઉપરથી છુટા થયા પછી ગુજરાનને માટે નાણું આપ્યા કરવું તે
નજરકેદ=બેડી વગેરેનું બંધન નહિ પણ મુકરર કરેલી જગાએથી ખસાય નહિ તેવી રીતની કેદ

પાઠ ૬૩.

મહંત=મોટો પુરુષ; મહાત્મા
વચનામૃત=વાણી રૂપી અમૃત; બોધના શબ્દો
પ્રતિષ્ઠા=સ્થાપના

માંસાહારી=(માંસ+આહાર=ખોરાક+ ઈ) માંસ ખાનાર
મંડાણ=પાયો; શરૂઆત
શિરચ્છેદ= (શિર=માથું+છેદ=છિદ્ ધાતુ, કાપવું) માથું કાપવું તે
દ્દઢતા=અડગપણું
ગુરુમંત્ર=કામ પાર પાડવા માટે કરેલા યુક્તિવાળા વિચાર
ઉપવાસના=ઉપલાણના
અજીત=જીતાય નહિ એવો
જેર કરવું=તાબે કરવું
આણ=દુવાઈ; હુકમ
પાંખ=પક્ષ; આશ્રય
પ્રબળ=વિશેષ બળ
અભિપ્રાય=વિચાર; તર્ક
પ્રત્યક્ષ=(પ્રતિ=સામે+અક્ષ=આંખ) આંખની સામે; નજરોનજર
બેવફા=(ફા) (બે=વિના+વફા=ભલું ચહાવું) ભલું નહિ ચાહનાર
કેર=જુલમ
રણક્ષેત્ર=લડાઈનું મેદાન
પીછો=પૂંઠ; પીઠ

પાઠ ૬૪.

ખાલસા કરવું=જે જમીન કે ગામની પેદાસના વસુલ લેનાર માલીક સરકારે થવું તે
અસંતોષ=ધીરજ નહિ તે
ભત્થું=ભાથું; મુસાફરી ખરચ
પ્રકોપ=ગુસ્સો
ચેપ=અસર; લાગણી
સિમાડો=સરહદ
તખ્તનશીન=ગાદીએ બેસવું તે
ઓથ=આધાર
સરંજામ=સામાન
પગરવ=પગલાનોઅવાજ(રવ=અવાજ)
મોખરો=આગળનો ભાગ
ડોળી=ઘાયલ માણસને ઉચકી લઈ જવાની ઝુલતી માચી
જંગ=મોટી લડાઈ
અબળા=(અ+બળ+આ=નારી જાત-નો પ્રત્યય) જોર વગરની; સ્ત્રી

પાઠ ૬૫.

દત્તક=દીકરા વગરના માણસે બીજાના દીકરાને લઈ પોતાનો વારસ ઠરાવવો તે
સુરક્ષિત=(સુ+રક્ષ+ઈત) સારી રીતે

બચાવ કરેલો
તગાવી=ખેડુત પાસે ખેતી કરવાનું સાધન ન હોવાથી સરકારે તેની પાસે ખત લખાવી નાણું અથવા સાધન આગળથી ધીરવું તે
સમગ્ર=બધી બાબતનો
દુબળાં=બળ વગરનાં; દુકાળીઆં (સંસ્કૃત દુર્બળ ઉપરથી)
દાઈ=સોયાણી; નર્સ
સ્કોલરશિપ=વિદ્યાર્થીને નાણાંની મદદ આપવી તે
વરિષ્ઠ=મોટી
ભરતી થવી=વધારો થવો
ફિલસુફી=તત્વજ્ઞાન
અગ્રણી=આગેવાન

પાઠ ૬૬.

ભૂસ્તરવિદ્યા=પૃથ્વીનાં પડ ઓળખવાની વિદ્યા
વેત્તા=જાણનાર
સમાવેશ=સમાસ
ઉદભિજ્જ=વનસ્પતિ
કવચ=ઢાંકણુ
પોપડો=ઉપરનું પડ
અનુમાન=અટકળ; ધારણા
પૃષ્ટ=ઉપરનું પડ; બાજુ

પાઠ ૬૭.

સુએજ=રાતા સમુદ્ર ને ભૂમધ્ય સમુદ્ર વચ્ચે નહેર છે (એ સંયોગીભૂમિની નહેર સને ૧૮૬૯ માં ખુલ્લી મુકાઈ.)
ટાયર અને સીડન=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનમાં શહેર હતાં (જેમાં પ્રથમ કાચ બન્યો હતો.)
પાલેસ્ટૈન=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનનો નૈઋત્ય ભાગ, (એ ખ્રિસ્તી લોકોનું પવિત્ર સ્થાન છે.)
પોઠો=પીઠપર માલ ભરેલા બળદોનાં ટોળાં
રૂમી=રોમના રહેવાશી
અલેકઝાંડ્રિઆ=મિસરમાં બંદર છે.
સ્મર્ના=એશિઆઈ તુર્કસ્તાનમાં એશિઆમૈનરનું મુખ્ય શહેર છે
બસરા=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનમાં યુફ્રેતિસ નદીને કાંઠે બંદર છે
ટ્રેબિઝાંડ=કાળાસમુદ્રને કાંઠે મોટું બંદર છે (એમાં સુતરાઉ કાપડ

પર રાતો રંગ સારો ચઢાવે છે)
જીનોઆ=ઇટાલીમાં જીનોઆ નામના અખાત ઉપર બંદર છે
ઘાટ=પર્વતમાંથી જવા આવવાના રસ્તા
સફળ થયા=પાર પડયા; ફાવ્યા

પાઠ ૬૮.

પ્રસંગ=લાગ; વખત
કેરો=નીલ નદીને કાંઠે મિસરનું મુખ્ય શહેર છે
ખેદીવ=મિસરનો રાજા

સવાલ—મુંબઇથી એડન જળ માર્ગે કેટલાક મૈલ દૂર છે? એ શહેર અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં કયા સનમાં આવ્યું? એડનથી સુએજ બંદર કેટલા મૈલ દૂર છે? એ નહેર કોણે બાંધવા માંડી અને તે કયારે પુરી થઇ? એ નહેર બાંધતા કેટલો ખર્ચ થયો? એ નહેરની લંબાઇ પહોળાઈ કેટલી છે?

પાઠ ૬૯.

પોર્ટ=બંદર
જોગવાઇ=વખત; તક
બ્રિંડિસી=ઇટાલીમાં બંદર છે
માર્સેલ્સ=ફ્રાન્સમાં ભૂમધ્ય સમુદ્ર પર બંદર છે
વમળ=પાણીમાં થતાં કુંડાળાં;ભમરા
સાર્ડીનિઆ=ઇટાલીમાં બેટ છે
કાર્સીકા=ફ્રાન્સમાં બેટ છે
બોર્નીફેશીઓ=ઇટાલીમાં સાર્ડીનિઆ ને કાર્સીકાની વચ્ચે સામુદ્રધુની છે
ફાર્લે=ફ્રાન્સમાં શહેર છે
જીબ્રાલ્ટર=જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુની પર મોટો કિલ્લો છે (ઇ.સ. ૧૭૦૪ માં અંગ્રેજ સરકારના તાબામાં આવ્યો.)
બેચેની=અસુખ
પ્લિમથ=ઇંગ્લાંડમાં બંદર છે (જેમાં નૌકાસેના રહે છે.)
બીચીહેડ=એ ઇંગ્લાંડમાં ભૂશિર છે.
ડોવર=ઇંગ્લાંડમાં બંદર છે
ટેમ્સ=ઇંગ્લાંડમાં નદી છે. (જેના પર લંડન શહેર છે.)

વિલાયત જવાના રસ્તા—(૧) પહેલાં પોર્ટુગીઝ, અંગ્રેજ, ફ્રેંચ વગેરે આટલાંટિકમહાસાગરમાં થઇ કેપ ઓવ ગુડ હોપ ઓળંગી હિંદી મહાસાગરમાં થઇ હિંદુસ્તાન જતા હતા. આ રસ્તે વિલાયતથી હિંદુસ્તાન આવતાં ત્રણ મહીના લાગતા; હાલમાં એ સિવાયના ચાર રસ્તા નીકળ્યા છે. (૨) મુંબઇથી આગબોટમાં બેસી અરબી સમુદ્રમાં થઇ એડન ઉતરે છે, ત્યાંથી લાલ સમુદ્રમાં થઇ સુએજની સામુદ્રધુની આગળ મિસરમાં અલેકઝાંડ્રિઆ બંદરે ઉતરે છે. અલેકઝાંડ્રિઆથી ચાર રસ્તે જવાય છે, (૧) અલેકઝાંડ્રિઆથી આગબોટમાં બેસી ભુમધ્ય સમુદ્રમાં માલ્ટાબેટ આગળ થઈ જીબ્રાલ્ટરની સામુદ્રધુનીમાં જાય, પછી આટલાંટિકમાંથી પોર્ટુગાલ, સ્પેન, અને ફ્રાન્સને કિનારે કિનારે ચાલી ઇંગ્લિશ ચાનલમાં સોધામ્પટન બંદરે ઉતરે. એ રસ્તે જતાં ૧૬ દિવસ લાગે છે. (૨) અલેકઝાંડ્રિઆથી માલ્ટા બેટ આગળ થઇ ફ્રાન્સના માર્સેલ્સ બંદરે ઉતરે ને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ડોવર જાય એ રસ્તે જતાં ૨૧ દિવસ લાગે છે. (૩) અલેકઝાંડ્રિઆથી ભુમધ્ય સમુદ્રમાં અને ત્યાંથી આડ્રિઆટ્રિક સમુદ્રમાં થઇ વેનિસ બંદરે ઉતરે ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ઇટાલી, સ્વિટ્ઝર્લાંડ, જર્મનીમાં થઇ ફ્રાન્સના કાલે બંદરે ઉતરે અથવા બેલજીયમના ઓસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય એ રીતે જતાં ૧૯ દિવસ લાગે છે. (૪) અલેકઝાંડ્રિઆથી ભુમધ્ય સમુદ્રમાં થઇ ઇટાલીને પૂર્વ કાંઠે બ્રિંડિસી બંદરે ઉતરે અને ત્યાંથી આગગાડીમાં બેસી બોલોના, મિલાન અને સ્વિટ્ઝર્લાંડમાં થઇ ફ્રાન્સમાં કેલે બંદરે અથવા બેલજિયમમાં ઓસ્ટેન્ડ બંદરે ઉતરે; પછી ત્યાંથી આગબોટમાં બેસી ડોવર કે લંડન જાય આ રસ્તે જતાં ૨૬ દિવસ લાગે છે. વિલાયતની ટપાલ તથા ઘણા ખરા ઉતારૂઓ આ રસ્તે જાય છે.

પાઠ ૭૦.

બારૂં=દરીઆનું મુખ; બંદર
બ્રિજ=પૂલ
બ્રિટિશ બેટ=ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લાંડના ટાપુ
સમૃદ્ધિ=દોલત
ચોડા=પહોળા
પીલા=કૃણગા
હિંસારી=હિંસા કરનાર; હિંસક
માવજત=સંભાળ; બરદાસ
ગ્રેનિટ=એક જાતનો દાણાદાર પત્થર
સુઘડતા=ચોકખાઇ

પાઠ ૭૧.

રાજપદ્ધતિ=રાજ ચલાવવાની રીત
પાર્લામેન્ટ=ઈંગ્લાંડની રાજકીય સભા (સાધારણ લોકોની, અમીરોની અને રાજાની સભા મળીને પાર્લમેન્ટ કહેવાય છે)
ઉમરાવ=લૉર્ડસ
ઉમરાવની સભા=હાઉસ ઓવ્‌લૉર્ડસ
હાઉસ=સભા
કૉમન્સ=સાધારણ લોક
રૈયત સભા=હાઉસ ઓવ્ કૉમન્સ
ધર્માધ્યક્ષ=(ધર્મ+અધિ+અક્ષ=આંખ) ધર્મગુરુ,અંગ્રેજોમાંબીશપ અને મોટા ગુરુને આર્ચ બીશપ કહે છે)
હસ્તક=હાથમાં; તાબામાં
પ્રિવિકૉન્સિલ=એ નામની ઈંગ્લાંડમાં સૌથી મોટી કોર્ટ છે.
મંત્રિમંડળ=પ્રધાન મંડળ; કેબીનેટ

ઉપયોગી સમજ—કૉમન્સની સભામાં મુખ્ય બે પક્ષ છે, (૧) લિબરલ=રૈયતના લાભમાં રહેનાર, કૉન્ઝરવેટીવ=રાજ્યના લાભમાં રહેનાર. એમાં જે પક્ષના વધારે મત આવે તે પક્ષનો વડો પ્રધાનપદ ધારણ કરે છે. પ્રથમ કોઇ કાયદો કરવો હોય તે રૈયતની સભામાં મુકાય છે, તે ત્યાં ત્રણ વાર પસાર થઇ અમીરોની સભામાંથી કેબીનેટમાં જાય છે, ને કેબીનેટવાળા પછી રાજાની સહી માટે મોકલે છે. પાર્લમેન્ટમાં કૉમન્સની સભાનું જોર વધારે છે. વિલાયતમાં કાયદાનું માન ઘણુંજ છે. રાજા પણ કાયદા વિરુદ્ધ ચાલે તો શિક્ષાપાત્ર ગણાય છે. આગળ

ઇ. સ. ૧૬૪૯માં પહેલા ચાર્લ્સને તથા બીજા જેમ્સ રાજાને ૧૬૮૮માં કાયદા વિરુદ્ધ વર્તવાથી સજા ખમવી પડી હતી. ઈંગ્રેજી કાયદામાં હાલ એવી કહેવત ચાલે છે કે 'રાજા કદી ગુનો કરતોજ નથી' એની મતલબ એ છે કે રાજાના હુકમથી કોઇએ કંઈ ખોટું કામ કર્યું હોય તો તેની સજા રાજાના તરફનો હુકમ માનનાર અમલદારને થાય છે. પણ રાજા તે બાબત જોખમદાર નથી, કારણ કે રાજાનું કહેવું કાયદા વિરુદ્ધ છે કે કાયદા પ્રમાણે છે તે અમલદારે સમજવું જોઇએ. આવા સારા કાયદાને લીધે ઈંગ્લાંડનો કાયદો બીજા દેશ કરતાં વખણાય છે. એથી લોકોના જાનમાલનું બરાબર રક્ષણ થાય છે. લોકોની આબાદી વધે છે, કોઇનાથી જુલમ થતો નથી અને ચઢતી હાલતમાં આવે છે.

પાઠ ૭૨.

ફ્રાન્સ=યુરોપમાં દેશ છે

છાછરા=થોડા ઉંડા

ધાડી=વધારે ગીચ

ફળદ્રુપ=રસાળ

મોર=આંબા. આમલી વગેરેના ફૂલ

મઘમઘાટ=બહેક બહેક

લૈઓન્સ=રહોન ને સોન નદીના સંગમપર શહેર છે.

ફ્રાંક=ફ્રાન્સ દેશનો પોણા રૂપીયાની કિંમતનો રૂપાનો સિક્કો

દશાંશ=જે અપૂર્ણાંકના છેદ દસ, સો, હજાર એમ દસના દસ ગણા હોય તે

સેનેટ=સ્વતંત્ર રાજકીય સભા

ડેપ્યુટિ=મદદગાર

પ્રેસિડંટ=અધ્યક્ષ; પ્રમુખ

સંમતિ=(સં+મતિ) સલાહ

અરમાર=લડાઇના વહાણનો કાફલો

પાઠ ૭૩.

અઘોર=ભયંકર; બિહામણા

કલણ=જે પાણીવાળી જગામાં પગ ઉંડા ઉતરી જાય છે તે;

સરાસરી=સરેરાસ

કવાથ=જળ, મધ અને મીઠું મેળવીને તેનું પાણી કરે છે તે

પેટ્રોગ્રેડ=નીવા નદી પર રશિઆની રાજધાનીનું શહેર છે

પ્લાટિનમ=એક જાતની ધાતુ

સેંટપીટર્સબર્ગ=રશીઆની રાજધાનીનું શહેર નીવા નદી પર હતું.

બોલ્શેવિઝમ=સમાનવાદ જેવું

સવાલ—ક્ષેત્રફળના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો. વસ્તીના પ્રમાણમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા નંબરનું રાજ્ય ગણાવો, રશિઆના રાજ્યના મુખ્ય કેટલા ને ક્યા ક્યા ભાગ છે? યુરોપખંડમાં સૌથી મોટામાં મોટી નદી, મોટામાં મોટું મીઠા પાણીનું સરોવર અને મોટામાં મોટું ખારા પાણીનું સરોવર કયું છે? એશિઆઇ રશિઆના ભાગ ગણાવો. રશિઆમાં ક્યા ક્યા પર્વતો છે અને તેમાં શેની શેની ખાણો છે? કેરોસીન તેલ ક્યાંથી નીકળે છે? બાકુથી બાતુમ કેરોસીન લઇ જવા માટે શી ગોઠવણ કરી છે? રશિઆની હાલની રાજધાનીનું શહેર કયું છે, અને જુની રાજધાનીનું શહેર કયું હતું? રશિઆના રાજાને શું કહે છે? રશિઆના રાજ્યના ઇતિહાસનો આરંભ ક્યારથી થયો? હાલ રશિઆમાં કેવું રાજ છે?

પાઠ ૭૪.

બાબીલન=એશિઆઇ તુર્કસ્તાનમાં શહેર

ઉદય પામી=ચઢતીમાં આવી

અસ્ત થયાં=નાશ પામ્યાં

આર્મિનીઅન=આર્મિનીઆના રહેવાસી

કોન્સ્ટંટિનોપલ=ઇસ્તંબુલ

લાદીને=નાંખીને

બેદાના=એક જાતની ઔષધી

કમાવેલાં=પકવેલાં

સર્વોપરિ=(સર્વ+ઉપરી) બધાથી ચઢિઆતું

ઉરૂમિઆ=ઇરાનમાં સરોવર છે

સંત=સાધુ; ત્યાગી; વેરાગી

પરસેપોલીસ=પારસીપુરી

શિરાજ=ઇરાનમાં શહેર છે

આયાત=પરદેશથી આવતો માલ

નિકાસ=પરદેશ જતો માલ

તહેરાન=ઇરાનનું મુખ્ય શહેર

ઝરથોસ્થ=પારસી ધર્મ સ્થાપનાર

પાઠ ૭૫.

ક્ષેત્રફળ=ક્ષેત્રનો વિસ્તાર
બોડા=ઝાડપાન વગરના
પુરાં=પુરતાં; જોઇએ તેટલા
જમાનો=જુગ
આધરો=ઘેરવાળો ચણીઓ
ભૂષણ=શણગાર
પેકીન=ચીનનું મુખ્ય શહેર
ઘરડા વરડા=પૂર્વજો; બાપદાદા
કોરીઆ=ચીનમાં દ્વીપકલ્પ
નવાસવા=અજાણ્યા
પંક્તિ=વર્ગ
નિપુણ=હોશિયાર
ટોકિઓ=જાપાનનું મુખ્ય શહેર

પાઠ ૭૬.

દ્રવ્ય=પદાર્થ
વાસ્તવિક=ખરેખરૂં
સ્પષ્ટ=બરાબર
અવકાશ=ખાલી જગા; પોલાણ
સિદ્ધ=સાબીત
સંબંધાકર્ષણ=(સંબંધ+આકર્ષણ) પદાર્થના પરમાણુ એક બીજાને ખેંચી રાખે છે તે.

સવાલ—દુનિઆની વસ્તુઓ જોતાં તેના કેટલા મોટા વર્ગ પાડી શકાય અને તે કયા કયા? દ્રવ્યના ત્રણ વર્ગ શાને લીધે પડયા? દ્રવ્યના ત્રણ રૂપમાં ફેર પડવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૭.

છલાછલ=માથામાથ; ટંકોટંક
અભેદ્યપણું=જુદા ન પડવાપણું
બુંદ=ટીપું
પરમાણુ=કોઇપણ વસ્તુનો અત્યંત ઝીણો ભાગ
છિદ્રાળુ=(છિદ્ર+આળુ)=કાણાંવાળું
સંકોચન=સંકડાઇ જવું તે
જડ=ચેતન વગરનું
અદૃશ્ય=નહિ દેખાતું તે; ગુપ્ત
બાષ્પ=આફ; વરાળ
જડત્વ=જડપણું; પોતાની મેળે હાલે નહિ તેવું
સ્થિતિસ્થાપક=(સ્થિતિ=હાલત=અસલ રૂપ+સ્થાપક=સ્થાપનાર) અગાઉની સ્થિતિમાં આવનાર

સવાલ—પદાર્થમાં સાત સામાન્ય ગુણો છે તે કયા કયા?

પાઠ ૭૮.

સમતોલપણું=સરખા વજનપણું
સ્થળાંતર=(સ્થળ+અંતર) જગામાં ફેરફાર
સ્થિરતા=કાયમપણું
ઉપાધિ=કારણ
વિકાર=ફેરફાર
બાહ્ય=બહારની
ગતિમાન=ગતિવાળું; ગતિમાં હોય તેવું
અવસ્થા=હાલત
વલણ=ઈચ્છા

સવાલ—બળનું સમતોલપણું દાખલો આપી સમજાવો. પદાર્થો સ્થળાંતર થવાનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૭૯.

ઢાળ=ઢોળાવ; સરખીઢાળપડતીસપાટી
અર્થાત્=મતલબ કે
ટોટો=ખોટ
સાટું=બદલો; અવેજ
યાંત્રિક=યંત્રની

સવાલ—દાદરો, સીડીઓ અને ડુંગરના રસ્તા એ કયા યંત્રના સાદાં રૂપાંતર છે? ઢાળ શી રીતે બને છે? ઢાળમાં ઉંચાઇ વધે તેમ લાભ ઓછો થાય કે વધારે? ઢાળમાં કેટલી રીતે બળ લગાડાય છે અને કઇ કઇ? (જ૦ બે રીતે લગાડાય છે. ૧) ઢાળની સમાંતર દિશામાં. ૨) પાયાની સમાંતર દિશામાં.) બળમાં લાભ ક્યારે વધારે અને ક્યારે ઓછો થાય? ઢાળ વિષે કયો નિયમ યાદ રાખવા જેવો છે?

પાઠ ૮૦.

ફ્રાચર=પાયા આગળ જોડાઇ ગએલો બે ઢાળવાળો કકડો
પેચ=ફેર; સ્ક્રૂ
સ્થાયી=કાયમ
વકાસ=ફાટ
ગોદી=બાંધેલી ખાડી; વહાણ સમારવાની જગા
મરોડી=ફેર
આંસ=ધરી

ડ્રુમકલાસ=થાંભલા વગેરે ઉંચકવાનું યંત્ર
પસિઆરૂં=ખીલી ઘાલવાનું નાકું
નર=ખીલીના દોરા
વા=અથવા

સાર—બધી યાંત્રિક શક્તિઓમાં આ નિયમ ખાસ યાદ રાખવાનો છે કે **"અંતરમાં જેટલો ટોટો થાય છે તેટલો બળમાં લાભ મળે છે."**

ફ્રાચર વિષે સમજ—પાયા આગળ જોડાઇ ગએલા બે ઢાળને ફ્રાચર કહે છે. એમાં બે ઢાળ એકઠા મળેલા હોય છે. ફ્રાચરની લંબાઇ તે ઢાળનો પાયો છે. સુથાર, લાકડા ફાડનાર વગેરે વાંસલો, કુહાડી અને છીણી વગેરે વાપરે છે તે ફ્રાચર છે. તેનાપર ખેંચાણ કે દબાણ કરવાથી બળ લાગતું નથી. પણ ઉંચેથી ઘા માર્યાથી બળ લાગે છે. એવા આકારથી પાણી કાપવું સહેલું પડે છે, તેથીજ હોડી, વહાણ, પક્ષીની પાંખ, માછલાં વગેરેનો આકાર ફ્રાચર જેવો કરેલો છે.

પેચ વિષે વિશેષ સમજ—પાયાને સમાંતર બળ લગાડેલો ઢાળને પેચ અથવા ફેર કહે છે; અંગ્રેજીમાં એને સ્ક્રૂ કહે છે. પેચ ચોપડીઓ, ગાંસડીઓ વગેરે દાબવાના ઉપયોગમાં આવે છે.

પાઠ ૮૧.

ગુરુત્વાકર્ષણ=(ગુરુત્વ=ભારેપણું+આકર્ષણ=ખેંચાણ) પૃથ્વી ભારના પ્રમાણમાં બધા પદાર્થોને ખેંચે છેતે
આકર્ષણ=ખેંચાણ (આ=મર્યાદા+કૃષ=ખેંચવું+અન)=ખેંચવું તે; ખેંચાણ. (આકર્ષણ પાંચ જાતનાં છે ૧) ગુરુત્વાકર્ષણ, ૨) સ્નેહાકર્ષણ ૩) કેશાકર્ષણ. ૪) લોહચુંબાકર્ષણ ૫) વિદ્યુતાકર્ષણ.)
કેશાકર્ષણ=લુગડાની કોર પાણીમાં બોળીએ છીએ ત્યારે ઉંચે પણ લુગડું ભિંજાય છે તે
નિરીક્ષા=ધારીને જોવું તે
ચાંપનો કાંટો=કાટલાં વગર તોળી શકાય એવો કાંટો

ઉપયોગી સમજ—બધી વસ્તુઓને આકર્ષણ, એ પ્રમાણમાં લાગે છે. ૧) રજકણના પ્રમાણમાં. ૨) અંતરના પ્રમાણમાં રજકણનું સમ પ્રમાણ એટલે રજકણ ઓછા તેમ આકર્ષણ ઓછું; અને અંતરનું વ્યસ્ત પ્રમાણ એટલે અંતર વધારે તેમ આકર્ષણ ઓછું. ને અંતર થોડું તેમ આકર્ષણ વધારે. ધુમાડો, વરાળ વગેરે ગુરુત્વાકર્ષણ તોડીને ઉપર ચઢે છે તેનું કારણ એ છે, કે હવાપર વધારે આકર્ષણ થવાથી તે ચારે તરફ દબાણ કરી નીચે આવે છે, ને ધુમાડો, વરાળ વગેરે હલકાં હોવાથી તેના પર તરે છે. મતલબ કે હવા તેને ટકવી રાખે છે. જો હવા ન હોય તો ધુમાડો, વરાળ વગેરે નીચેજ પડે. ઉપર ગુરુત્વાકર્ષણનો નિયમ કહ્યો છે તે ન હોય તો પૃથ્વીના પૃષ્ટ ઉપર મનુષ્યો, પ્રાણીઓ, પથરા, ઘરો, નદીઓ, સરોવરો અને મહાસાગર હોઇ શકતજ નહિ. પૃથ્વી પણ ગુરુત્વાકર્ષણના નિયમને લીધેજ પોતાની સ્થિતિમાં રહેલી છે. આકર્ષણની શોધ સર ઐસાક ન્યૂટન નામના એક વિદ્વાને કરી છે. એ વિદ્વાન ઇ. સ. ૧૬૪૧થી ૧૭૨૭માં થઇ ગયો.

પાઠ ૮૨.

ગુરુત્વમધ્યબિંદુ=હરકોઇ પદાર્થ જે ઠેકાણે ટેકો દીધાથી બરાબર તોળાય તે ઠેકાણાને ગુરુત્વમધ્યબિંદુ કહે છે

ગુરુત્વરેખા=પદાર્થના મધ્યબિંદુથી પૃથ્વીના મધ્યબિંદુ સુધી દોરેલી જે:લીટી તે

સમતોલ=સરખો ભાર

સાર—ગુરુત્વમધ્યબિંદુ પદાર્થની વચ્ચેજ હોય છે એમ નથી. પણ ભારની વચ્ચે હોય છે. પદાર્થના સ્થિર રહેવાનો અને પડવાનો આધાર ગુરૂત્વરેખા પર રહેલો છે. જો ગુરૂત્વરેખા પાયામાંથી ખસી જાય તો પદાર્થ પડી જાય છે, ને પાયાની વચ્ચે હોય ત્યાં સુધી પડતો નથી. કુસ્તી કરનારા પગ પહોળા રાખે છે તેનું કારણ એજ છે કે ગુરૂત્વરેખા પાયાની વચ્ચે રહે.

પાઠ ૮૩.

ધ્વનિ=અવાજ; નાદ
ઇંદ્રિય બોધ=ઇંદ્રિયને જ્ઞાન
લોલક=લટકણુ
બેશક=(બે+શક) નક્કી
પડઘો=સામો અવાજ; પ્રતિધ્વનિ
તરંગો=મોજાં
ગુંચવણ=અવધડ; અગવડ

સવાલ—અવાજ એટલે શું તે સમજાવો. મોજાં શી રીતે ઉત્પન્ન થાય છે. તે દાખલો આપી સમજાવો. અવાજ બધી દિશામાં સંભળાવાનું કારણ શું? અવાજને ગતિ કોણ આપે છે? અવાજ દર સેકંડે કેટલા ફુટ ચાલે છે? અવાજ કાને શા કારણથી સંભળાય છે?

પાઠ ૮૪.

ઉષ્ણતા=(ઉષ=ઉનું થવું+તા) ગરમી
ઇથર=ઘણો ઠંડો અને પાતળો વાયુ રૂપી પદાર્થ
ઘટ=જાડો
પ્રકાશિત=(પ્રકાશ+ઇત) તેજસ્વી
ત્વરા=ઝડપ
પ્રત્યેક=(પ્રતિ+એક) દરેક
મોજાં=તરંગો
ગતિ=બળ; શક્તિ
અવકાશ=બે જગા વચ્ચેનું છેટું
પસરે=ફેલાય
સહજ=થોડી મહેનતે
પ્રતિસારક=છૂટું પાડનાર
મનોરંજક=આનંદકારક
વિરંગી=(વિ+રંગ+ઇ) તરેહ તરેહના રંગવાળું
જ્યોત=દીવાની સળગતી વાટ

પાઠ ૮૫.

વાહક=લઇ જનાર; લેનાર
મંદવાહક=(મંદ=ધીમું+વાહક=લેનાર) =ધીમે ધીમે ગરમી લઇ જનાર
મદ્યાર્ક=દારૂનો અર્ક
સંસર્ગ=સંબંધ
ભ્રમણ=ભટકવાપણું
ઉષ્ણતાનયન=રજકણોને સાથે લઇને ગરમીનું પસાર થવું તે
ઉષ્ણતાવહન=રજકણોમાં થઇને ગરમીનું પસાર થવું તે
આંદોલન=(આંદોલ=ડોલાવવું+અન)

=હાલ્યા કરવું તે; ગતિ કરવી

પાઠ ૮૬.

દ્રાવણ=ઓગાળવું

દ્રાવણબિંદુ=ઓગાળવાની હદનું બિંદુ

આંદોલી=હાલી

કૃતિમ=બનાવટી

અભ્યાસ=મનન; અધ્યયન

ઉષ્ણુતાબિંદુ=ગરમીનું બિંદુ

નિકટ=પાસે

કોલોનવોટર=એક અંગ્રેજી દવા

સવાલ—સેંટિગ્રેડ ઉષ્ણુતામાપક યંત્રમાં બરફ, સીસું, રૂપું, તથા સોનું કેટલે અંશે ઓગળે છે? બરફનું પાણી થતી વખતે ઉષ્ણુતા-માપક યંત્ર પર ગરમીની અસર શા માટે જણાતી નથી? તે ગરમી ક્યા કામમાં ખપે છે અને તેને કેવી ગરમી કહે છે? વરાળની છુપી ગરમી સમજાવો. પાણીને સો અંશ ગરમ કરવાનો સહેલો પ્રયોગ કહો. કૃતિમ ઠંડી ઉત્પન્ન કરી પાણીનું બરફ ક્યા નિયમે બનાવવામાં આવે છે તે કહો. માથું દુખતું હોય ત્યારે કોલોનવોટરના અથવા ઠંડા પાણીનાં પોતા શા માટે મૂકે છે? કુંજામાંનું પાણી શા કારણથી ઠંડુ રહે છે?

પાઠ ૮૭.

સ્વપ્રકાશક+(સ્વ+પ્રકાશક) પોતાની મેળે પ્રકાશે તે (જેવા કે સૂર્ય દીવો, વગેરે)

પરપ્રકાશક=(પર+પ્રકાશક) બીજાના તેજથી પ્રકાશનાર (જેવા કે ચંદ્રમા; કાચ, વગેરે)

પરાવર્તન પામી=(પરા—પાછું+વર્ત =વળવું+અન) પાછો ફેંકાઈ

ત્વચા=ચામડી

જ્ઞાનતંતુ=(જ્ઞાન+તંતુ) શરીરમાં ઝીણા તાર જેવી મગજને ખબર પહોંચાડનારી નસો; જ્ઞાનરજ્જુ

કિરણ—સીધી લીટીમાં પડતો પ્રકાશ

તેજસ્વી=પ્રકાશિત

ભેદીને=અંદર પેસીને

સવાલ—અજવાળા ને ગરમીનું મોટું મૂળ કયું? આંધળા

માણસ શા માટે દેખી શકતા નથી ? હરકોઈ પદાર્થ જોવા માટે કઇ કઇ ત્રણ ચીજો જોઇએ ? (જ. પદાર્થ, અજવાળું ને આંખ.) સ્વપ્રકાશક અને પરપ્રકાશક પદાર્થો ગણાવો. પ્રકાશ શાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? પ્રકાશનાં કિરણો સીધી લીટીમાં જાય છે એ વાત પ્રયોગથી સાબીત કરો. અપારદર્શક પદાર્થનો ઓળો શા માટે પડે છે તે સમજાવો. છાયડામાં અને આપણા ઘરમાં પ્રકાશ જોઇ શકીએ છીએ તેનું કારણ સમજાવો.

પાઠ ૮૮.

ઘાડાઇ=જાડાપણું; જાડાઇ

અસમાનતા=(અ+સમાન=તા) સરખાપણું નહિ તે

અનિયમિત=(અ+નિયમ+ઇત) નિયમ વગર

વક્રીભવન=(વક્રી–વાંકું+ભવ–થવું+અન) એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશના કિરણ વાંકા વળે છે તે

પ્રમાણ=માપ

બેશ=સારી

પ્રતિબિંબ=(પ્રતિ+સામું+બિંબ–આકાર) સામો આકાર

ઉંધી=અવળી; સામી

અસ્થિર=(અ+સ્થિર) સ્થિર નહિ તે

અસમાન=(અ+સમાન–સરખી) સરખી નહિ તે.

સવાલ—આરસી સુરજની સામી ધરવાથી આપણી મરજી પ્રમાણે કિરણો હરકોઈ દિશામાં શા કારણથી ફેરવી શકીએ છીએ ? આરસીમાંથી કિરણો શા માટે પરાવર્તન પામે છે ? અપારદર્શક પદાર્થનું પ્રતિબિંબ શા કારણથી પડતું નથી ? આરસીની સામે સીસાપેનની અણી ધરી પ્રતિબિંબ તરફ નજર કરીએ તો શું માલમ પડશે ?

પાઠ ૮૯.

રેખા=લીટી

ક્ષિતિજ=પૃથ્વી ને આકાશ મળી ગએલું બતાવનાર લીટી

વસ્તુતઃ=ખરી રીતે

પાઠ ૮૭, ૮૮, ૮૯, ઉપયોગીની સમજ—અજવાળા તથા ગરમીનું મૂળ સુરજ છે. પ્રકાશના કિરણ વસ્તુઓ પર પડે છે, તે ત્યાંથી પાછા ફેંકાઇ આપણી આંખમાં પેસે છે, તેથી હરેક વસ્તુઓ આપણે જોઈ શકીએ છીએ. હરકોઇ પદાર્થ જોવાને માટે તે પદાર્થ, અજવાળું અને આંખ એ ત્રણ જોઇએ. પ્રકાશનાં કિરણના ગુણ-(૧) પ્રકાશનાં કિરણ પરાવર્તત પરાવર્તન પામે છે. જે પદાર્થનાં પૃષ્ટ ચળકતાં છે તે ઉપરથી પરાવર્તન ઘણું થાય છે, ને ઝાંખા પદાર્થ પરથી પરાવર્તન થોડું થાય છે. (૨) પાણી અને કાચ જેવા પારદર્શક પદાર્થમાંથી પ્રકાશ આરપાર જઈ શકે છે. પણ અપારદર્શક પદાર્થમાં તેમ થતું નથી, કેમકે ત્યાંથી કિરણો પાછા ફેંકાઇ બીજે રસ્તે ચાલ્યાં જાય છે. પ્રકાશના કિરણ દબાતા જાય તેમ સામેના પદાર્થનો ઓળો પડે છે. (૩) પ્રકાશના કિરણ એક જગાએથી બીજી જગાએ બહુ ઝડપથી જાય છે. પ્રકાશ એક સેંકડમાં એક લાખ છયાંસી હજાર માઇલ ચાલે છે. સૂર્યથી પ્રકાશને આવતાં ૮ા મિનિટ લાગે છે, એની શોધ રીમર નામે ડેન્માર્કના ખગોળવેત્તાએ ઇ. સ. ૧૬૭૫માં કરી. (૪) હીરા વગેરે ચળકતા પદાર્થોમાં પોતાનું તેજ નથી, પણ બીજાનું તેજ તેમના ઉપર પડીને તે બધું પરાવર્તન પામે છે; તેથી તે વધારે ચળકતા જણાય છે. પ્રકાશના કિરણ આપણા મોં ઉપર પડીને ત્યાંથી પરાવર્તન પામી આરસીપર પડે છે ને ત્યાંથી પાછા પરાવર્તન પામી આંખમાં પેસે છે. તેથી આરસીમાં આપણું મોં દેખાય છે. પ્રકાશના કિરણનો (પતન કોણ)=પડતી વખતનો ખુણો અને (પરાવર્તન કોણ)=પાછા ફેંકતી વખતે જે ખુણો થાય છે તે બરાબર હોય છે. (૫) પ્રકાશનાં કિરણ ત્રાંસી લીટીમાં જવાથી તેનો આકાર સામેના પદાર્થ પર ઉંધો

દેખાય છે, તેને લીધેજ પાણીમાં ઝાડની ટોચ નીચે અને થડ ઉંચે જણાય છે. અથવા આરસીમાં જોઇએ તો ડાબો ભાગ જમણી તરફ અને જમણો ભાગ ડાબી તરફ દેખાય છે. બીજું પરાવર્તન પામવાથી પદાર્થ મોટા પણ દેખાય છે. (૬) પ્રકાશનાં કિરણ વક્રીભવન પામે છે. એટલે એક જાતના પારદર્શક પદાર્થમાંથી બીજી જાતના પારદર્શક પદાર્થમાં જતાં પ્રકાશનાં કિરણ વાંકાં વળે છે. એજ કારણથી દીવાના કોડીઆમાં મૂકેલી સળી તથા પાણીમાં મૂકેલી લાકડી વાંકી જણાય છે. કારણ કે કોડીઆમાં જે સળી મૂકેલી છે, તેમાંથી નીકળતાં કિરણ દીવેલની બહાર સીધી લીટીમાં જતાં નથી પણ મરડાય છે. તેથી સળી વાંકી જણાય છે. વક્રીભવનથી નાના પદાર્થ મોટા દેખાય છે અને આઘેનાં પદાર્થ પાસે જણાય છે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રમાં અથવા દૂરબીન-માંથી જોતાં પદાર્થ મોટા તથા પાસે દેખાય છે. વક્રીભવન થવાથી અજવા-ળાના કિરણનું પૃથક્કરણ થાય છે ને તેથી તેના સાતે રંગ જુદા જણાય છે.

પાઠ ૯૦.

ગર=અંદરનો માવો; ગર્ભ

ઘર્ષણવીજળી=બે પદાર્થોને ઘસવાથી ઉત્પન્ન થતી વીજળી.

આકર્ષાય=ખેંચાય

સવાલ—ઘર્ષણ વીજળી એટલે શું તે પ્રયોગ કરી સમજાવો. કયા કયા પદાર્થમાં વિદ્યુત શક્તિ ઉત્પન્ન થઇ શકે? કાચમાં વિદ્યુત વહેતી નથી તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. વિરુદ્ધ ગુણવાળી વિદ્યુત ઉત્પન્ન કરી બતાવો. વિદ્યુત ઉપયોગ કહો.

પાઠ ૯૧.

ઢઢ્ઢો=પતંગની વચ્ચેની ઉભી દાંડી

ઘનઘોર=અંધારાએલું

ભંગ=નાશ

વિદ્યુતવાહક=(વિદ્યુત+વાહક) જેમાં થઇને વીજળી ઝટ વહી શકે છે તે

સર્પાકાર=(સર્પ+આકાર) સાપના જેવો ઘાટ
ધારણ=અટકળ; અનુમાન
ધ્વનિ=અવાજ

સાર—વીજળી કોઇ પદાર્થ પર પડી નુકસાન કરે છે તેમ એનાથી લાભ પણ ઘણા છે ૧) હલકી ધાતુપર કીમતી ધાતુ ચઢાવી શકાય છે. ૨) આગબોટ ચાલે છે. ૩) ભાંગેલા વહાણના ખોખાં દરીઆમાંથી ઉડાવી દે છે. ૪) પહાડ ફાડી રસ્તા બનાવે છે. ૫) લાખો ગાઉની ખબર ટુંક વખતમાં પહોંચાડે છે. ૭) આગગાડી ચાલે છે. ૮) છબી પડે છે. ૯) દીવા થાય છે. ૧૦) સંચાઓ એની મદદથી ચલાવાય છે. વગેરે વગેરે.

સવાલ—વાદળમાંથી વીજળીને નીચે ઉતારવા માટે ફ્રેંકલીને શી યોજના કરી ? વાતાવરણમાં વીજળી કયારે કયારે હોય છે એ બાબત કંઇ નિયમ છે ? વીજળી ક્યારે પડે છે ? મોટી ઈમારતનો વીજળીથી બચાવ કરવાને શી ગોઠવણ કરેલી હોય છે ? કેવા પદાર્થ પર વીજળી પડવાનો સંભવ વધારે છે ? વીજળીનો ચમકારો પહેલો થાય છે ને ગર્જના મોડી સંભળાય છે તેનું કારણ શું ?

પાઠ ૯૨.

નાવિક=(નૌ=વહાણ+ઇક) વહાણવટી; | સુકાની ટંડેલ

અન્વય—(લોહ) ચુંબક લોહને નચવે (છે) (અને) ઉત્તર દિશામાં રાખે (છે;) નાવિક હોકાયંત્રથી ખરેખર આશીશ દે (છે)

સમજુતી—લોહચુંબક લોઢાને નચવે છે અને (હોકાયંત્રની સોયને) ઉત્તર દિશામાં રાખે છે; માટે હોકાયંત્રથી વહાણવાળા ખરેખર આશીશ દે છે.

લોહકાંત=લોઢાને ખેંચનાર; લોહચુંબક
ચમકબાણ=એક જાતનું મટોડી સાથે મળી ગએલું લોઢું
આકર્ષણ શક્તિ=ખેંચાણ શકિત

ઘુમરી=ચકરી
માલમ=કપ્તાનના હાથ નીચેનો અમલદાર
ઘર=હરકોઇ વસ્તુ મૂકવા માટે અંદરથી પોલી જે વસ્તુ તે; ખોખું

સવાલ—લોઢાને ખેંચવાનો ગુણ શેમાં હોય છે? લોઢાને આપણે એવો ગુણ આપી શકીએ છીએ તે પ્રયોગથી સાબીત કરો. લોહચુંબકના કયા ભાગપર ચુંબક ગુણ હોય છે? લોહચુંબકનો ગુણ કઇ દિશા તરફ વળી રહેવાનો છે, એ પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હોકાયંત્રની શોધ આજથી કેટલા વર્ષ પર થઇ અને જ્યારે એ યંત્ર ન હતું ત્યારે શી શી હરકતો પડતી હતી? હોકાયંત્રની રચના સમજાવો, જમીનપર વાપરવાનું હોકાયંત્ર અને દરીઆમાં વાપરવાનું હોકાયંત્ર એ બેમાં શું ફેર હોય છે?

પાઠ ૯૩.

ઘટના=બનાવટ
અદ્રશ્ય=દેખાય નહિ તેવું; ગુપ્ત
વહેર=ઝીણો ભુકો
કિંચિત=જરા જેટલો; થોડો
દહન=સળગવું તે; બળવું તે
સેંદ્રિય=(સ+ઇંદ્રિય) ઇંદ્રિયવાળા
અંશ=ભાગ

સવાલ—હવામાં ઓકિસજન શા પ્રમાણમાં છે? હવામાં ઓકિસજન પાંચમા ભાગ જેટલો છે તે પ્રયોગથી સાબીત કરી બતાવો. હવામાં બીજું કયું મુખ્ય તત્ત્વ છે? નાઇટ્રોજનનો ગુણ કહો. હવા કયા કયા મુખ્ય તત્ત્વના સંયોગથી બનેલી છે? હવામાં એ બે તત્ત્વ સિવાય બીજા કયા કયા પદાર્થો છે? પાણીની વરાળ શા પ્રમાણમાં છે? કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ શા પ્રમાણમાં છે?

પાઠ ૯૪.

ઘટકાવયવ=(ઘટક=તત્ત્વ+અવયવ=ભાગ)=તત્ત્વનો ભાગ
પેશી=ઝીણા તંતુ

તેજાબ=એસિડ
સોડાવોટર=(સોડા+વોટર=પાણી) સોડાવાળું પાણી
ઉચ્છ્વાસ=(ઉત્=ઉંચો+શ્વાસ=દમ કાઢવો તે) દમ મૂકવો તે.
પૂર્તી=પૂરણી
ઉત્કૃષ્ટ=ઘણું સારૂં; શ્રેષ્ઠ

સવાલ—ઓક્સિજનના ગુણ તથા ઉપયોગ કહો. નાઇટ્રોજનના ગુણ તથા ઉપયોગ ગણાવો. કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ શું શું મળીને બનેલો છે? કાર્બોનિક એસિડ વાયુ હવા કરતાં ભારે છે તે તમે શાથી જાણ્યું? કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ કોને ફાયદો કરતા છે? પ્રાણીઓ શ્વાસમાં હવામાંથી શું લે છે ને શું બહાર કાઢે છે?

ઉપયોગી સમજ—શીશીમાં દીવો બાળવાથી કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે, એજ શીશીમાં જો આપણે દીવો મૂકીએ તો તે હોલવાઇ જાય છે. કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ એ ઝેરી હવા છે. પ્રાણીને તે કામનો નથી, પણ વનસ્પતિને તે ઘણો જરૂરનો છે; પ્રાણીઓ જે વાયુ લે છે તે ઓકિસજન. ઓકિસજન વગર પ્રાણીઓ જીવી શકે નહિ, માટે એને પ્રાણવાયુ પણ કહે છે. જો આપણે બરણીમાં ફોસ્ફરસ બાળીશું તો તેમાં ફોસ્ફરસ એસિડ બનશે અને તેમાંની હવામાંનો નાઇટ્રોજન તેમાં રહેશે. એ દહન ક્રિયાને મદદ કરતો નથી, અને એ જીવતાં પ્રાણીને ઉપયોગી નથી, વળી તેમાં ઉંદરો મુકવાથી તેઓ તરત મરી જાય છે. એમાં સ્વાદ અને વાસ નથી. ઓકિસજન વાયુ એકલો લેવાથી નુકશાન થાય છે કારણ કે તે બહુ જલદ છે, માટે તેને મંદ કરવાને નાઇટ્રોજન ઉપયોગી છે, જો તમે સ્લેટ પર ઉચ્છ્વાસ મૂકશો તો તે ભીની થશે. એ ઉપરથી જણાય છે કે હવામાં પાણીની વરાળ છે. જો હવામાં પાણીની વરાળ ન હોય તો સઘળી વનસ્પતિ

સુકાઇ જાય અને પ્રાણીઓ મરી જાય. એને લીધેજ વનસ્પતિ લીલી રહે છે. ચુનામાં નવસાર મેળવવાથી એમોનીઆ ઉત્પન્ન કરી શકાય છે. વાતાવરણ (હવામાં) ઓક્સિજન, નાઇટ્રોજન, કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ પાણીની વરાળ ને એમોનીઆ હોય છે, ૧૦૦ ભાગ વાતાવરણ (હવા) માં ૨૧ ભાગ ઓક્સિજન. ૭૮$\frac{૪}{૧૦}$ ભાગ નાઇટ્રોજન અને $\frac{૪}{૧૦}$ ભાગ કાર્બોનિક એસિડ ગ્યાસ; પાણીની વરાળ, એમોનીઆ, અને ઝીણી રજ વગેરે હોય છે.

પાઠ ૯૫ મો

કાળજું=કલેજું; પેટમાંનું જમણી તરફનું એક અંગ
બરોળ=પેટમાંની ડાબી બાજુની ગાંઠ; તલ્લી; પ્લીહા
મૂત્રપિંડ=ગુરદા પેઢુમાંની પિસાબની ગાંઠ
ઉદર=પેટ
પ્રત્યક્ષ=ખુલ્લી
પરોક્ષ=અદ્રશ્ય; ગુપ્ત
પિત્તાશય=(પિત્ત+આશય-ઠેકાણું) પિત્તને રહેવાનું ઠેકાણું; કાળજું
યકૃત=કાળજું
આંતરડું=પેટના ડાબા છેડાથી ગાંડની કુલ્લી સુધીનીમળ નળી; જેમાંથી નર્ક નીચે ઉતરે છે તે.
રતુમડો=રતાશ પડતો
કોષો=શરીરમાં પાંચ ઘર કલ્પ્યા છે (પ્રાણમય, મનોમય, વિજ્ઞાનમય આનંદમય, અન્નમય)
માતાબર=ધાડુ ને મેલું
પિત્ત=કાળજામાં લોહીથી જુદો પડેલો પીળો પ્રવાહી પદાર્થ
દ્વાર=બારણું; રસ્તા; કાણું
માંસરસ=માંસગોળમાંથી નીકળેલો રસ; જેમાંથી માંસ બને છે તે
શર્કરા=ખાંડ; સાકર
બેચેની=ઉદાસી; અસુખ
ગંભીર=ભયંકર
અંતર્ગોળ=માંહેથી ગોળ
ગુરદા=મૂત્રપિંડો
રગસીઆ=લાંબો વખત પહોંચે એવા

પાઠ ૯૬.

પ્રકાશમાન=(પ્રકાશ+માન) તેજસ્વી
પ્રકાશિત=તેજોમય
તેજાવરણ=(તેજ+આવરણ-ઢાંકણ) પ્રકાશનું ઢાંકણ
રંગાવરણ=(રંગ+આવરણ) રંગનું ઢાંકણ.
મુકુટાવરણ=(મુકુટ+આવરણ) કિરણોનું ઢાંકણ
વિલક્ષણ=નવાઇ જેવા

સવાલ—પૃથ્વીથી સુરજ કેટલો આઘો છે? પૃથ્વીથી સુરજ કેટલા ગણો મોટો છે? પૃથ્વીથી સુરજ જેટલો ઘણો મોટો છે તેટલા ગણો ભારે છે કે નહિ? અને નહિ તો તેનું કારણ શું? સૂર્ય પોતાની ધરીનો એક ફેરો કેટલા વખતમાં ફરી વળે છે? તેજાવરણ સિવાય બીજા આવરણ છે કે નહિ અને છે તો ક્યા ક્યા? રંગાવરણ શેનું બનેલું હોય છે? મુકુટાવરણ શેનું બનેલું છે? એ આવરણો દેખાતાં કેમ નથી? એ આવરણો ક્યારે દેખી શકાય છે?

પાઠ ૯૭.

કળા-ચંદ્રબિંબનો ૧૬મો ભાગ;તેજ.
સૂર્યગ્રહણ-જ્યારે સૂર્ય અને પૃથ્વી એ બેની વચ્ચે ચંદ્ર આવે છે ત્યારે ચંદ્રની છાયા પૃથ્વી ઉપર પડવાથી પૃથ્વીના લોકોને સૂર્ય દેખાતો નથી. (એ અમાસે થાય છે) કેમકે તેજ દિવસે સૂર્ય, ચંદ્ર અને પૃથ્વી એ ત્રણે સીધી લીટીમાં આવે છે સૂર્યગ્રહણ ત્રણ જાતનું થાય છે (૧) ખગ્રાસ, (૨) કંકણાકાર, (૩) ખંડીત.
ગ્રહણ=(ગ્રહ-લેવું+અન=ક્રિયા બતાવનાર પ્રત્યય) આકાશમાં એક પદાર્થનો છાયો બીજા પદાર્થ પર પડે છે ત્યારે તે બીજા પદાર્થનું ગ્રહણ થયું કહેવાય છે.
ધૂમકેતી=પુછડીઓ તારો
ષષ્ઠાંશ=(ષષ્ઠ-છ+અંશ) છઠ્ઠો ભાગ
નિરીક્ષક=ધારી ધારીને જોનાર
નિરીક્ષણ=ધારી ધારીને જોવું તે
સેંટિગ્રેડ=સો અંશનું ગરમીમાપકયંત્ર
અમાસ=સંસ્કૃત અમાવાસ્યા ઉપરથી (અમા=સાથે+વસ=રહેવું)

સવાલ—ચંદ્રને પૃથ્વીનો ગ્રહ શા માટે કહે છે? ચંદ્ર પૃથ્વીની આસપાસ કેટલા દિવસમાં એક ફેરો ફરી વળે છે? ચંદ્રનો અર્ધોજ ભાગ આપણને શા માટેજ દેખાય છે? ચંદ્રની કળા સમજાવવા માટે શો પ્રયોગ કરશો? એ પ્રયોગ કરી બતાવો. સૂર્યગ્રહણ અને ચંદ્ર-ગ્રહણ થવાનાં કારણો કહો. ચંદ્ર પૃથ્વીથી કેટલે અંતરે છે? ચંદ્રમા કરતાં પૃથ્વીનું વજન કેટલા ગણું છે? પૃથ્વીપર જે પદાર્થનું વજન ૬ શેર થાય તેજ પદાર્થ ચંદ્રમાં લઇ જવાથી તેનું કેટલું વજન થશે અને શા કારણથી? ચંદ્રને દુરબીનમાંથી જોવાથી તેમાં શું શું દેખાય છે? ચંદ્રમાં કેટલા દિવસનો દહાડો ને કેટલા દિવસની રાત હોય છે? આપણા જોવામાં જેવા પ્રાણી અને વનસ્પતિ આવે છે તેવાં પ્રાણી અને વનસ્પતિ ચંદ્રમાં કેમ જીવી શકતા નથી?

પાઠ ૯૮.

કક્ષા=સૂર્યની આસપાસ પૃથ્વીને ફરવાનો માર્ગ

મુખ્યગ્રહ=સૂર્યની આસપાસ ફરનાર આઠ ગ્રહ; (૧) પૃથ્વી. (૨) બુધ. (૩) શુક્ર. (૪) મંગળ. (૫) બૃહસ્પતિ (૬) શનિ. (૭) યુરનેસ. (૮) નેપચ્યુન.

ખગોળવેત્તા=(ખ=આકાશ+ગોળ=ગોળા+વિદ્=જાણવું+તા—પણું) આકાશ સંબંધી જ્ઞાન ધરાવનાર

અવગણના=(અવ+ગણના—ગણતરી) તીરસ્કાર

સવાલ—સૂર્યની આસપાસ ક્યા ક્યા ગ્રહો ફરે છે? અંદરના ને બહારના ગ્રહોનાં નામ દો. ક્યા બે ગ્રહો દેખાતા નથી અને શા કારણથી? ક્યા દેશમાં બુધને જોવાનું અઘરું છે? બુધ અને શુક્ર સૂર્યથી કેટલે દૂર છે અને તેઓ સૂર્યની આસપાસ કેટલા વખતમાં ફરી રહે છે? બુધનો અને શુક્રનો દિવસ કેટકેટલા કલાકનો છે?

આપણી પૃથ્વીથી શુક્ર વધારેમાં વધારે ને ઓછામાં ઓછો કેટલો દૂર છે? આપણે ત્યાંની સાધારણ હવા કરતાં શુક્રની હવા શા કારણથી વધારે ગરમ હોવી જોઇએ? આપણી પૃથ્વીપર જેમ ઋતુ ભેદ થાય છે તેમ શુક્ર પર થતાં હશે કે નહિ? (સમાપ્ત.)